

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI: VIII-2

1958

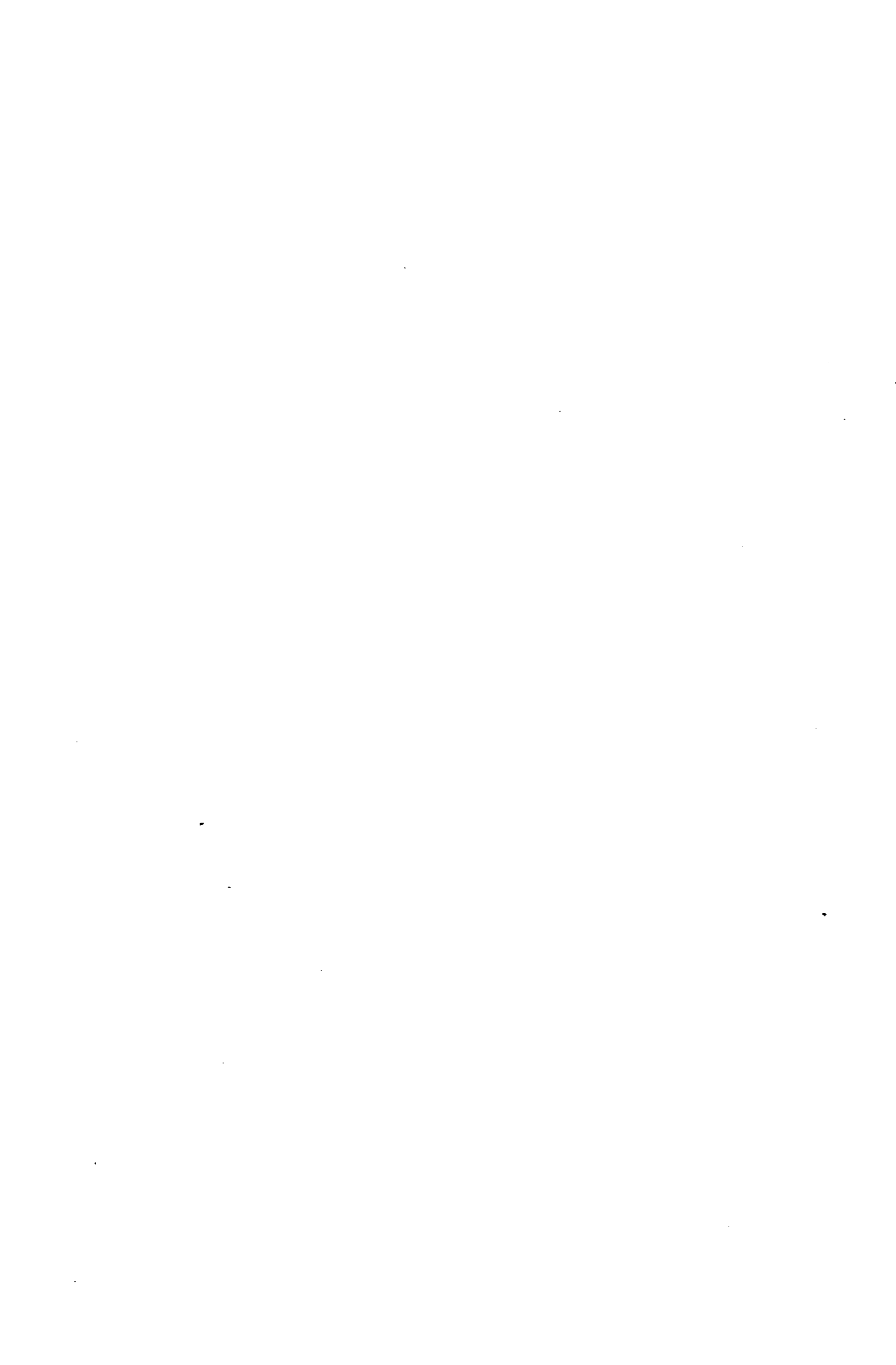
Maarif Vekâleti
Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü
tarafından neşrolunur

ANKARA 1959 — MAARİF BASİMEVİ

İÇİNDEKİLER :

		<u>Sayfa :</u>
<i>Bossert, Prof. Dr. Helmuth</i>	1957 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor	5 -
<i>Gough, Michael R. E.</i>	Report on Archaeological Work Carried out at Alahan in 1957.	6 - 7
<i>Kleiner, Prof. Dr. Gerhard</i>	Bericht über eine Grabung in Çamlı (Panionion) Frühjahr 1957	8 - 9
<i>Kökten, Doç. Dr. İ. Kılıç</i>	Tarsus - Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında	10 - 16
<i>Underwood, Prof. Paul A.</i>	A Report on the work of the Byzantine Institute of America, 1957	17 - 19
<i>Verzone, Prof. Dr. Paolo</i>	Ausgrabungen von Hierapolis in Phrygien	20 - 22
<i>Boysal, Dr. Yusuf</i>	Sinobun En Eski Buluntuları ve Kolonizasyonu Hakkında	23 - 29
<i>Boysal, Dr. Yusuf</i>	Über die Aelteren Funde von Sinope und Die Kolonisationfrange	30 34
<i>Çığ, Muazzez - Kızılyay, Hatice</i>	Sümer Edebiyatına Ait Yeni Parçalar	35 - 36
<i>Çığ Muazzez - Kızılyay, Hatice</i>	New Sumerian Literary Fragments	37 - 38
<i>Dirimtekin, Feridun</i>	Etyemez'de Bulunan Bir Ste. Vierge Freskosu	39 - 41
<i>Dirimtekin, Feridun</i>	Fresco of the Virgin Discovered at Etyemez	42 - 44
<i>Tuğrul, Lütfü</i>	Küçükasya Kitabelerinde Artemis	45 - 60
<i>Unger, Eckhard</i>	Kalksteinstatue des Gudea von Lagasch	61 - 65
<i>Fıratlı, Nezih</i>	Üsküdar - Şile Yolunda Ömerli Tümülüsleri	66 - 73
<i>Fıratlı, Nezih</i>	The Tumuli of Ömerli on the Şile-Üsküdar Highway in Bithynia	74 - 76
<i>Boysal, Dr. Yusuf</i>	Yunuslar Köyünde Bulunan Lâhit	77 - 81

1957 MİSİS HAFRIYATI HAKKINDA RAPOR

Prof. Dr. Helmuth Th. BOSSERT

1957 sonbaharında Misis'te yapılan kazı başlıca iki mevkide vukubulmuştur. Bunlardan birisi batıdaki kilise ve diğeri de esas hüyükün kendisidir. Çalışmalar 16 Eylülde başlamış ve 26 Ekimde sona ermiştir. Esas hüyükteki çalışmalar 16 Eylülden 12 Ekime kadar devam etmiş ve bu tarihten 26 Ekime kadar da kilisede çalışılmış ve burada bulunan mozayiklerin boşlukları ve etrafı çimento ile doldurulmuş ve kazının bir kısmı da toprakla doldurulmuştur. Adana Valisi, bu mozayiklerin orta kısmının üzerini bir çatı ile örtmeyi vadetmişti, fakat sonbaharın şiddetli yağışları dolayısıyla bu çalışma henüz başlayamamıştır.

Geçen sene hüyükün batısında yapılan kazıda tabakalar, burada tesadüf edilen büyük sarnıçla tahrip edilmiş olduğundan, tespit edilememiştir. Bu sebepten kazı bu sefer hüyükün ortasında başlamış fakat burada da, islâmî çağa ait, yine büyük bir sarnıça tesadüf edildiğinden, bir

netice elde edilememiştir. Batıdaki sarnıçta aşağıya kadar inen bir merdiven bulunduğu halde ortadaki böyle bir merdivene rastlanmamıştır. Her ikisinin de kubbeleri pişmiş tuğla ile yapılmış olup iyi muhafaza edilmiştir. İkinci sarnıç dolayısıyla kazıyı hüyükün doğu kısmına kaydirdik. Fakat burada ancak enteresan olmıyan üst tabakaları açabildik.

Toplanan malzeme arasında bol miktarda Bizans keramiği bulunmuştur. Bunlardan bazı vazolar teşkil etmek mümkün olmuştur. Kaplar yalnız ornamental değil, aynı zamanda figürlü tasvirler de ihtiva etmektedir ve bunların, Bizans keramiği olarak Misis'te yapılmış olmaları bu keramiğin tarihi için çok önemlidir.

Kazıda İstanbul Üniversitesinden Ord. Prof. Dr. H. Th. Bossert, Münster Üniversitesinden Doçent Dr. Budde ve Osnabrück'ten Mimar Warnecke bulunmuşlardır.

REPORT ON ARCHAEOLOGICAL WORK CARRIED OUT AT ALAHAN IN 1957

Michael R. E. GOUGH

I have the honour to submit the following report on archaeological work carried out by myself and other members of my expedition in the *vilayets* of Seyhan and İçel during July, August and October 1957 with the generous permission of the Turkish General Directorate of Museums and Antiquities.

JULY: Further surveying and photographic work was carried out at Alahan Manastırı on the road between Mut and Karaman. This concluded the project at this site where work was begun in 1955. One paper on this important Early Christian monument has already been published, (*Anatolian Studies*) V (1955), and another on the rock-cut church at the adjacent site of AL Oda (*Anatolian Studies* VII (1957)).

Near the summit of Mağras Dag, a mountain near Alahan, a monastery of (probably) the 5th or 6th century was discovered. The site is exceedingly difficult to approach, but in the time available the church and baptistery were surveyed and a photographic record made.

At Sinabic, near Mut, copies were made and photographs taken of about thirty five inscriptions, ranging in date from the 1st to the 4th centuries A. D. No evidence was found to support the theory that the site is to be identified with Dalisandos, as supposed by Hogarth (*Ecclesiastical Sites in Isauria, Society for the Promotion of Hellenic Studies, Supplementary Papers* I, pp. 26/31).

AUGUST: This month was spent in excavation at Dağ Pazarı, possibly the ancient Coropissus, on the road Mut-Kozlar-Karaman. The site is of very considerable extent (c. 600 m.×800 m.) and

the ancient walls still survive in many places, with rectangular towers at intervals. Built into the walls were found Roman Imperial inscriptions of the 3rd century A. D., which confirmed that the place had been a city (α π ο λ ις), while in the village itself four episcopal inscriptions also came to light — Inside the ramparts the remains of a large number of ancient buildings are visible above the ground — Soundings were carried out at the sites of two churches; one is a basilica, the other a building of the domed ambulatory type.

(i) *The Basilica* This church, which was buried to a maximum depth of 2 m., is of the three-aisled type with a single inscribed apse and a side chapel. The architectural enrichment was of a high order, and the Corinthian capitals did not appear to be of a later date than the end of the 4th century A. D. Fragments of two large marble dishes were found, and parts of a stone eagle which must have been used in place of the angle volute of an unorthodox Corinthian capital of the type found in the monastery church at Alahan Manastırı. The *narthex*, which was 15.00 m.×5.00 m. in area, was covered with a mosaic pavement of two periods, each period being defined by an inscription. The northern part was laid during the episcopate of John Elpidius, who was probably bishop at the end of the 4th century. The design, inside a series of complicated border motives, is of interlinking circles, enclosing a variety of birds (including geese, a peacock, doves and guinea fowl), black sacks of goathair filled with vegetables of fruit, dishes of fruit (including apples, pears and pomegranites) and metal vases. Later in the 5th century

(probably), there is evidence that a fire broke out and that the church was partially re-built. The southern part of the mosaic was, as an inscription proves, restored by the bishop Longinus. There is little change in the border motives of the two mosaics, but the original join is clear. The main design consists of a vine growing from a two handled jar; in the curls and loops of branches and tendrils are animals and birds in an arrangement which is commonly found in North Africa, Palestine, Jordan and Syria; it is, however, the first of its kind from Isauria. There is a great variety of birds; among them are a pelican, a cock, a hen with its chickens, a stork, a heron, a partridge, a guinea fowl, a duck, a swan and two doves. The animals consist of two sheep and a hare. Five sixths of this mosaic are in a good state of preservation, and the breaks have already been repaired with cement. At the end of the 6th century, or at the beginning of the 7th, the church was again heavily damaged by fire, and was never again re-built. On the other hand, a very poorly constructed chapel was raised inside the old *narthex* some time after the second fire.

(ii) The Basilica's successor was a large church of the domed ambulatory type. It had been surveyed very rapidly in 1890 by Headlam, Hogarth and Ramsay, but the resulting plan looked unconvincing,

and it was decided to carry out soundings in an attempt to elucidate further architectural details. These soundings lasted a week, and were fully justified by the discovery of a huge pier, one of two which stood west of the apse and helped to support a dome. This important feature is missing from the earlier plan. In the *narthex* floor level was reached, and part of a simple mosaic in red and white was disclosed. Further excavation of this site would be most rewarding.

OCTOBER: The first half of this month was spent in both regions of Cilicia in an attempt to discover the road system in Late Roman and Early Byzantine times. Interesting finds were made at Balabolu, 25 km. east of Mut, and a possible road traced from there to Mut, Mağara, Uzuncaburç, Ura, Cambazlı and Kız Kalesi. At Mut, a silver reliquary of the 5th century was brought in by a villager for inspection. It is in a remarkable state of preservation, and finely decorated with figures of Christ and the Saints. After it had been drawn and photographed, it was left at the Adana Museum where it is now on display.

In conclusion, I have to express my sincere thanks to the General Directorate of Museums and Antiquities, to the Director and staff of the Adana Museum, and to the Kaymakam of Mut, all of whom gave my expedition the facilities at their disposal.

BERICHT ÜBER EINE GRABUNG IN ÇAMLI (PANIONION) FRÜHJAHR 1957

Prof. Dr. Gerhard KLEINER

Untere der Leitung des Unterzeichneten, dem als weiterer Archäologe Dr. Hommel und als Architekt Dr. Müller — Wiener — beide von der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts —, sowie als Regierungskommissar Nihat Özsoy von der Generaldirektion der Museen in Ankara zur Seite standen, wurde in der Zeit vom 13.4. bis 11.5.1957 im Gebiet des Dorfes Çamlı bei Davutlar im Kreis Kuşadası an mehreren Stellen gegraben, und zwar am Otomatik — Tepe und auf der sog. Kale.

Der Otomatik - Tepe ist jener östlich Çamlı gelegene Hügel, an dem schon Th. Wiegand (Priene, Ergebnisse usw. Berlin 1904, S. 25 ff.) Reste des Heiligtums aller Ionier erkannt hatte. Auf der Höhe ist heute von der bei Wiegand genannten Kirche Hagios Ilias nichts mehr zu sehen, nachdem im ersten Weltkrieg dort eine Geschützstellung angelegt worden war, die die obere Kuppe fast ganz abgeräumt und ihr den Namen Otomatik - Tepe eingebracht hat.

Von der bei Wiegand erwähnten "ringförmigen Stützmauer" konnten im Norden nahe der Westecke noch 3 Schichten freigelegt werden. Im Westen ist der ganze etwa 40 m lange Verlauf in einer Schicht und im Süden wenigstens der Beginn in der 1. Schicht zu verfolgen gewesen. Dagegen fehlen alle Spuren im Osten. Trotzdem ist klar, dass es sich um die Umfassungsmauer eines heiligen Bezirks handelt, dessen Eingang im Westen lag.

In der Mitte erstreckte sich von Nord nach Süd ein auch schon von Wiegand beobachtetes Bauwerk, dessen Abmessungen von etwa 4 mal 18 m noch aus Einarbei-

tungen, Dübellöchern usw. — einmal mit einem Gusskanal — zu erschliessen sind. Danach scheint kein allzufrüher Zeitansatz und eher ein Altar als Tempel gegeben zu sein.

Auf dem Plateau des Otomatik - Tepe steht der Fels so hoch an, dass kaum Verschüttung zu beobachten ist. Infolgedessen wurden keine Kleinfunde gemacht, die zur Datierung beitragen könnten. Auch über die Ringmauer lässt sich nur sagen, dass ihre Bauweise an die der Kale erinnert (s. u.).

Im Süden des Otomatik-Tepe—nicht, wie Wiegand schreibt, im Westen — fanden sich unter Gebüsch verborgen und auch den Eingeborenen nicht bekannt, nach längerem Suchen jene in den Fels geschnittenen Stufen, die Wiegand für ein Theater oder Bouleuterion, J. Keil (RE XVIII 2 s. v. Panionion Sp. 605) möglicherweise auch für ein Stadion gehalten hatte. Unsere Grabung wandte die meiste Mühe auf die Klärung dieser Angale. Sie ergab einen Grundriss nach Art eines griechischen Theaters von etwa 25 m Durchmesser mit 10 schalen Stufen an denen der Sitzplatz des Vordermannes vom Fussplatz des Hintermannes nicht, wie später üblich, abgesetzt war. An der Stelle der Skene im Westen kam lediglich Fels zum Vorschein, der im Süden geglättet war.—Auf der untersten Stufe, der sog. Prohedrie, die hier meist aus besonders verlegten Steinen gebildet wird, sind in nicht ganz gleichmässigen Abständen 5 niedrige Sockel aus dem Stein ausgearbeitet und — vor der Mitteausserdem 2 entsprechende Einarbeitungen für gesondert aufzusetzende Sockel - Steine festzustellen. Die Erklärung wird in einer

Einteilung für die 9 von den 12 ionischen Städten zu sehen sein, die nach Diodor (XV 49) u. a. ursprünglich an jenem einsamen Platz an der Mykale die Panionia zu begehen pflegte. Dadurch ergäbe sich eine Datierung schon in die archaische Epoche. — Darauf weist auch die Form der ganzen Anlage, die man am besten als Ekklesiasterion bezeichnen wird. Doch fehlen auch hier datierende Kleinfunde.

Am südwestlichen Hang des Otomatik - Tepe, auf halbem Wege zwischen Ekklesiasterion und Altar, öffnet sich im Felsboden eine über 10 m tiefe Höhle, die bei Wiegand merkwürdigerweise nicht erwähnt ist. Zusammen mit den beiden anderen Anlagen scheint sie eine Einheit zu bilden, zumal Poseidon der im Panionion verehrte Gott war. Doch fanden sich in einem von uns im Inneren herabgeführten Graben nur einige Ziegelbruchstücke und eine stark verriebene Bronze - Münze des Antonius mit Octavia (?). In einer Nebenhöhle kamen allerdings Aschen - und Knochen - Reste - vielleicht von Schaf - Opfern - zum Vorschein.

Auf der "Kale" im Westen von Çamli, einem Vorgerge der Mykale, auf dessen halber Höhe eine untere Ringmauer von etwa 8 km Umkreis und auf dessen Spitze eine weitere Ringmauer von etwa 1 km Umfang zu beobachten ist (Wiegand a. O. 26) wurden im Norden auf 3 kleineren und im Osten auf 1 grösseren Terrasse Versuchsgräben angelegt. Sie ergaben, dass die Mauer auch eine innere, allerdings aus kleineren Steinen gebildete Schale gehabt hat. Die wenigen dahinter von unten heraufbeförderten Scherben waren an ihrer Oberfläche zu sehr zersetzt, dass keine Bemalung mehr zu erkennen war. Nur ein Gefäss war etwas besser erhalten, ein

Henkel - Becher, der eher ins 6. als ins 7. Jh. v. Chr. zu setzen ist. — Wenn hier nach Keils Vermutung (a. O. Sp. 606) Melia gelegen hat, wäre die Geschichte der Gründung des Panionions, die U. v. Wilamowitz — Moellendorf (Berl Ak. Abh. Sb. 1906, S. 38 ff.) in Zusammenhang mit einer Zerstörung der Stadt um 700 v. Chr. ansetzen zu können glaubte, neu zu schreiben - wie ähnliches auch schon angesichts des Ekklesiasterions zu fordern ist. -

Unsere Zeit, aber auch unsere Kräfte reichten nicht zu einer genaueren Untersuchung der "Kale" aus, die auf eine spätere Kampagne verschoben werden muss. Doch scheint die Aufgabe der Grabung insofern zunächst einmal erfüllt zu sein, als die genaue Lage des Panionions ermittelt ist. Ein Inschrift - Stein des 4./3. Jh. v. Chr. mit Opferund anderen Vorschriften für das ausdrücklich genannte Panionion kan als letzte Bestätigung hinzu. Er war in die Schwelle eines kleinen Stallgebäudes im Dorfe selbst verbaut und soll erst kürzlich aus der Nähe der heute verfallenen alten Kirche der Panagia am Strand fortgeschafft worden sein. In deren Vorhalle war einst die bekannte, heute verschollene Inschrift verbaut, die schon die Reisenden der Barock - Epoche dazu veranlasste, das Panionion in Çamli oder, wie es damals hiess, Tschangli zu suchen (Wiegand a. O. 24 f.).

Zum Schluss möchte ich noch den türkischen Behörden, insbesondere dem Komissar, Herrn Nihat Özsoy, sowie dem Herrn Kaymakam und dem Herrn Gendarmerie - Hauptmann in Kuşadası, sowie dem Herrn Nahiye-Müdür und dem Herrn Muhtar in Davutlar für vielfältig gewährte Hilfe herzlichst Dank sagen.

TARSUS - ANTALYA ARASI SAHİL ŞERİTİ ÜZERİNDE VE ANTALYA BÖLGESİNDE YAPILAN TRİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Doç. Dr. İ. Kılıç KÖKTEN

Türkiye'nin en eski iskân yerlerinden biri olan Karain'in (Antalya'da Yağca Köyü) 1956 - 1957 yıllarına ait kazı, ve elde edilen Tarihöncesi (Prehistorya) neticeleri hakkında, Fransa'ya gitmeden evvel takdim etmiş olduğum (1956) raporun 1957 yılında "Türk Arkeoloji Dergisinde" yayımlandığını büyük bir sevinçle gördüm ve adresime gönderilmek suretiyle lütfedilen ayrı baskıları da aldım.

Son üç yıl zarfında, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğümüzün, 1946 yılında başlayıp, bugüne kadar devam ettirmeğe çalıştığım Karain mağarası, daha doğrusu, Antalya Bölgesinin Prehistorya araştırmalarına karşı göstermiş oldukları yakın alâkaya ve destekleyici maddî yardımlarına samimî teşekkürlerimi her zamanki gibi tekrarlarım.

Bu zevkli borcumu yalnız, bir yazı göndermek suretiyle ödemeyi yeter bulduğum için, bölgenin, tarih koronolojisindeki büyük boşluğunu doldurmak maksadıyla Karain'in ve yakın çevresindeki mağaraların, muazzam toprak dolguları içinden meydana çıkarttığımız çeşitli, tipik prehistorik vesikalarından faydalanarak Antalya'nın Şehir Müzesi içinde, resimli, haritalı ve izahlı küçük bir Tarihöncesi köşesi meydana getirmeyi ihmal etmedim. Bu koleksiyonumuz Antalya bölgesinin Tarihöncesi hakkında derli toplu bir fikir verip, merak uyandıracak ve turistleri de tatmin edecek durumdadır. Elimizdeki diğer vesikaların etüdleri tamamlandıktan sonra, yine aynı istekle, bir menfaat beklemeden koleksiyonumuzu zenginleştirmeyi, himmet edilirse, doğrudan doğruya Karain mağarasını bir müze haline getirmeyi düşünmekteyiz.

Bütün paleolitik devirlerin tabakalar halinde tesbit edilmiş olması ve her çeşit paleolitik endüstri ile; fosil insana (Néandertal adamları), ve Dördüncü zaman fosil memeli hayvanlarına ait (Antik fil, suaygırı, mağara aslanı, sırtlanları ve ayıları, öküz, at, alageyik, geyikler, çeşitli kemiriciler ve yumuşakçalar) diş ve iskelet kalıntılarının; nihayet, sanat tarihimizi yarıncından ilgilendiren insan şekilli sanat eserlerinin ele geçmesiyle Karain ve civarındaki mağaraların değeri bir kat daha artmıştır. Biz, bu mağaranın verileriyle Türkiye'de paleolitik insanların gerçekten yaşadıklarını; çeşitli taşlardan (Çakmaktaşı, bazalt, andezit, kuvarz, kumtaşı, siyah opsidiyen) elbaltaları (coup - de - poing), kazıyıcılar (grattoir), deliciler (point), kesiciler, çakılar, kalemler yaptıklarını, bu suretle teknikte büyük kabiliyet gösterdiklerini anladık. Fosil hayvan ve fosil bitki kalıntılarının, ocak bakıyelerinin, kum, kil tabakalarının, traverten safihalarının tetkiki ile o zamanki iklim şartları hakkında fikirler edindik. Bunlardan başka ufkiyeti bozulmuş tabakalardan, muazzam taş döüntülerinden tektonik hadiselerin şiddet ve zamanları hakkında enteresan ipuçları elde ettik. Türkiye'nin tarih kronolojisinde yıllarca açık kalan prehistorya kısmı, ilk defa, Karain'in tabaka içi buluntularıyla tertiplenmiş, memleket içi ve dışı için mukayese imkânları sağlanmış bulunmaktadır. Şimdi, Karain mağarası buluntularının ve sağladığı prehistorik kronolojisinin ışıkları altında eski ve yeni buluşlarımızı mukayese etmekle meşgulüz. Bu mağarada yapılacak iş pek çoktur. 10 metreyi mütecaviz kalın toprak dolgusunu boşaltmak ve gerçek mağara tabanına toptan

ulaşmak, mağaranın önündeki yıkıntıları bertaraf edip ön sekisini açmak senelere bağlı, nesillere intikal edecek bir iştir. Tarihin bir kül olarak ele alınması gereği karşısında, Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğümüzün zamanında el uzatıp, Karain ve civarındaki çalışmalarımızı kendi kazıları arasına alarak himaye etmiş olması, prehistoryamız için büyük bir kazanç olmuştur.

“Antalya’da Karain Mağarasında Yapılan Tarihöncesi Araştırmalarına Toplu Bir Bakış” adını taşıyan ve Türk Arkeoloji Dergisinde yayınlanmış bulunan yazımda, 1946 dan 1956 yılına kadar olan araştırmalara kısa bir bakış yapmıştık (1). Bu hususta daha etraflı bilgi veren yayınlanmış yazılarımız da mevcuttur (2). Hepsi tetkik edildiği takdirde, yalnız, bir mağara ve yakın çevresinde en aşağı on iki mevsim sarfettiğimiz gayret, maddî yardım kifayetsizliğinden harcadığımız enerji ve kaybettiğimiz zaman kendiliğinden anlaşılacaktır.

1956 ve 1957 yılı araştırmalarımız da prehistorya bakımından çok faydalı olmuştur. Gezi ve kazıda kürsümüz esas öğrencilerinden B. Güner Soylu’da bulundu. Bu arkadaş geziye ilk defa iştirak ettiği halde, büyük bir mukavemet ve tatbikatında beklenen başarıyı göstermiştir. 1956 yılındaki tetkiklerimize Temmuz ayında başlamıştık. Ağustos ortalarına kadar sıra ile Ankara’nın Ayaş, Gündül ve Beypazarı kazalarının yakın çevrelerinde; Niğde’den başlayarak, Tarsus, Antalya arası Akdeniz kıyı bölgelerinde çalıştık. Eylül ve Ekim aylarında Karain’deki kazılarımıza devam ettik. Ayrıca bu mağaranın yakın çevresinde bulunan tabii mağaraları (Çarkini, Öküzini, Suluin, Güğercinini, Küçükkin, Kızılın, Mustanini, Sırtlanini, Çarşıgözü İni v.s.) küçük çapta sondajlarla yokladık. Her iki yılın araştırma mevsimi içinde elde ettiğimiz prehistorik neticeleri şöyle özetleyebiliriz:

I

Niğde’de Akmedrese Şehir Müzesi ziyaret edildi. Müdür Bay Kemal Kiper bi-

ze karşı büyük bir alâka göstermiştir. Müzenin koleksiyonları arasında volkan camı yahut devegözü taşından (Opsidiyen) yapılmış olan iki yüzü işlenmiş mızrak uçları dikkatimizi çekti. Geliş yerleri ve tabakaları bilinmeyen, yalnız kayıtlı bulunan bu vesikaların ilk seramik (Neolitik), veya protohistorik periyotlardan Kalkolitikte ait olmaları ihtimal dahilindedir (Resim: I). Teknik durum da böyle gösteriyor. Memleketimizin diğer müzelerinde de böyle yerleri, çağları belirli belirsiz, bizleri ilgilendiren prehistorik ve etnoğrafik vesikalar pek çoktur. Uygun görüldüğü takdirde bu vesikaları değerlendirmeye çalışırız.

II

Tarsus’ta mukaddes bir mevki olan ve zivaret edilip adaklar adanarak kurbanlar kesilen “Eshab-ı-Kehf” ismini taşıyan mağaraya gittik. Maksat, bu kutsal yerde; Antalya’ya kadar uzanan sahil seriti üzerinde ve İç Anadolu’yu Akdeniz’e daha rahat bağlayan Göksu vadisi bovyunda yeni prehistorik buluntu yerleri tesbit etmektir. Irak, Suriye, Filistin, Kuzey Afrika; ve Alt Paleolitik (Arkeolog Nurettin Can) (3), Orta Paleolitik (Jeolog Prof. J. Mac Callien) (4), vesikaları tesbit edilen ve son zamanlarda Samandağı Kazasının Mağaracık kövü çevresinde bir mağara içinde yapılan tetkiklerle (Ord. Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek ve Dr. Enver Bostancı) prehistoryası zenginleştirilen (5) Hatay Bölgesi arasında, bazı noktalarda benzerlik ve avrılık gösteren Karain ve civarı için, böyle bir ara doldurma gezisine ihtiyaç vardı.

Eshab-ı-Kehf adını taşıyan mağara Tarsus’a yakındır (6). Endülüs ismiyle anılan, bünyesi kalkerli yüksekçe bir dağın güney yamaçları üzerindedir. Mağaranın bulunduğu yerde bir cami ve icabında ziyaretçilerini barındıracak bir bina vardır. Mağarada prehistorik bir araştırma yapılamadı. Sadece, klavuzun arzularına uymak suretiyle içini gezebildik ve uzun uzun mağaranın hikâyesini dinledik. Kö-

pek ve deve olarak gösterilen taşların bu hayvanlarla, şekil bakımından hiçbir alâkası yoktur. Yalnız mağaranın dip kısmında görünen küçük topraklı zemin yoklanırsa faydalı olabilir. Şayet, bu mağara için kazı müsaadesi alınmazsa (Verileceğini pek tahmin etmiyorum), aynı dağın mukabil yamaçları üzerinde bulunan "Küllüdelik" mağaralarında ve Maraş'ta bulunduğu söylenen ikinci "Eshab-ı-Kehf" içinde araştırmalar yapmak niyetindeyim.

Say ve Nacar köylerindeki "Karadelik" mağaraları araştırılmağa değer. Yolumuzun en verimli yerlerinden birisi de Silifke yakın çevresi ve Göksu vadisi olmuştur. Silifke'de Taşucu iskelesinde "Sırtlanını" isimli diplek tabii bir mağaranın içindeki küçük sekiler üzerinde çalıştık. Akdeniz'den 20 - 30 m yükseklikte bulunan bu mağarada Orinyasiyen'e uyan, yahut Üst Yontmataş Devrine ait çakmaktaşından yapılmış çok güzel bir uçla (Delici), aynı taşlardan koparılmış daha basit aletler bulunmuştur (Resim: 2). Bebek Deresinde ve Savaşçı köyünde bulunan "Kocasığınak, Kızıl, Ak ve Küllüklü inlerini. Kocayar sığınağını" araştırdık. Kızılın'ın ağzındaki kayalar üzerine oyularak çizilmiş olan yılan resmi ve şeklin biraz üstündeki Grek harfleriyle yazılmış küçük bir kitabe dikkatimizi çekti (Resim: 3). Yılan resminin, yazıdan daha eski olması muhtemeldir. Bebek Deresi boyunca bulunan yüzü müteceviz tabii mağaradan Aptalın, Küllüklün, Akin, Göksu vadisi prehistoryası için çok mühim yerlerdir. Önümüzdeki yaz, bu önemli vadi boyunca, sahil ve İç Anadolu prehistoryasında oynadığı rolü aydınlatmağa çalışacağız.

Silifke - Anamur arası yol boyunca birkaç karstik büyük kuyu mağaraları hariç, "Menendiç boğazında, Gökbelen Dağında, Gülnar Yaylasında" gördüğümüz mağaralar da ihmal edilmeğe gelmez zengin depolarımız arasındadır.

Anamur'un Bozyazı Çayı'nın batı kenarındaki "Kızıl Geçit" inlerinde, "Buğu Mağarasında" yaptığımız araştırmalar prehistorya bakımından verimli olmadılar.

Alanya'da Oba köyü civarında, Kadıpınarı mevkiinde ve Gömerme dağında tesbit ettiğimiz "Gâvurini, Direkli ve Karadelik" mağaralarından "Kadıpınarı" (Gâvurin) mağarasında çalıştık. Burası büyük mağaralarımız arasındadır. Tavan ve yan duvarlarından kopup düşen büyük kaya blokları mağaranın tabanını tamamen kaplamıştır. Bu mağaranın ağzına yakın bir yerde açtığımız sondaj çukurunda birçok mağaralarda olduğu gibi gübre yığınları ile karışık, bazı yerlerde üzerinde klâsik devre ait çanak ve kandil kırıkları gördük. Burada. Bakır Çağı tabakası oldukça kalındır. Madensiz olan kat. Karain'in "B" bölmesinde, Çarkın'ında, Öküzin'inde tesbit edildiği gibi Orinyasiyen (Aurignacien) katına, yani Üst Paleolitiğe istinat etmektedir. Küçük çapta, geçici bir araştırma ve sınaama kazısı olması dolayısıyla bu mağarada fazla durmadık. Burada daha masraflı olacak kazılar için her bakımdan iyi hazırlanmak icabetmektedir. Mağaranın derinliklerinde yapılan araştırmalar neticesinde, dipte akmakta olan bir suyun kenarında insana ait iskelet kalıntılarıyla karşılaştık. Elimize geçen kafalar üzerindeki keskin yarıklar ve deliklerden derince, uzun sıyrıklardan burasının atma bir mezarlık olduğu, iskelet sayısının azlığına bakılırsa suya inenlerin düşüp orada kaldıkları, veya prehistorik devirlerde, denizden veya kıyılardan gelen ilk müstevhillerinin marifetleri olduğu sezilmektedir. Elimizde Üst Peleolitiğe ait olması kuvvetle muhtemel birkaç insan kafatası ve çene parçaları var. Sertleşmiş kum tabakaları (greli) içerisinden zorlukla sökülmüş olan bu insan iskelet bakiyeleri aynı zamanda fosilleşmişlerdir de. Marifetli fosil insan (Fosil Homo sapiens) kalıntıları üzerindeki araştırmalarımıza devam ediyorum. Yeni vesikalar eklenmek suretiyle tahminlerimi teyide çalışacağım.

III

Araştırma gezilerimizi bitirdikten sonra Karain'deki kazılarımıza devam ettik. Karain'in üst büyük boşluğunda açtık.

tuğumuz büyük çukurun batı tarafına uzatığımız kısmında ve eski kesitimimize yakın yerlerde çalıştık (Kroki: 4). Klâsik ve prehistorik devirlerin seramik kırıklarını, evvelce açıklandığı gibi tabakalar içinde, fakat, muayyen yerlerde toplanmış, hattâ, bazı noktalarda Paleolitiğe sızmış olarak müşahade eyledik. Üst Paleolitik katında, Orinyasiyen dört seviye halinde tesbit edilmiştir. Orinyasiyen I, yahut Erken Orinyasiyendeki endüstri evvelkilerin aynıdır. En mühim meselelerden birisi, bütün Orinyasiyen tabakalarında, Avrupa Üst Paleolitik periyotlarına has alet biçimlerinin devam edişidir. Üst Orinyasiyen yataklarında tipik minik taş aletleri de (microlith) ele geçmiştir. Karain'in üst büyük boşluğundaki "B" gözünde devam ettiğimiz kazıda ise, Bakırçağı katlarını, Neolitik kültürünü ve Üst Paleolitik seviyelerini daha açık olarak tesbit ettik. Neolitik ve Protohistorik devirlerde, nedense Karain'in, bölmeleri, esas büyük boşluklarından, ayak altı sahalarından daha çok iskân edilmiş görünüyor. Üst Paleolitik katları üstünde hemen seramik devri başlamakta, Avrupa'da olduğu gibi bir ara, Orta Taş Devrine (Mésolithique) ait bir kat bulunmamaktadır. Bu durum, Karain'den başka civarındaki Çarkin'inde, Öküzin'inde de aynen tesbit edilmiştir.

1956 ve 1957 yılının en önemli buluşları arasında Öküzinindeki Neolitik tabakasında çıkarttığımız bir iskelet ile Karain'in "B" gözünde Orinyasiyen katlarından elimize geçirdiğimiz iki sanat eseri bulunmaktadır (Resim: 5).

IV

Öküzini Karain'in yakın kuzeydoğusunda olup ovoiden 2, denizden de 502 metre yüksekliktedir. Etrafında büyük su kaynakları vardır. Yeri kurumuş bir gölün plâjlarına çok yakındır. 23.30 metre derinlikte (uzunlamasına) olan ilk büyük boşluğun gerisinde, 2,5×1,5 metre çapında açtığımız yoklama çukurunda, 2.52 metre derinliğe kadar inebildik. Bu derinlikte; 0.12, 0.85, 0.55, 0.75 ve 0.25 metre

kalınlığında esaslı beş kültür katı tesbit edilmiştir. Kesitimizde gösterilen 12 santimlik Gübreli kısım hariç tutulursa, 85 santimetrelik kısımda iki seviyeli (45, ve 35) Bakır, 55 santim olanında Kalkolitik çağlarının seramikleri, pişmiş topraktan yapılmış ocak saç ayakları bulunmuştur. İnsan iskeleti 75 santimetre kalınlığı bulunan dördüncü tabakada, 25-30 santim toprak tabakası kaldırıldıktan sonra çıkarılmıştır. Bu iskelet, çukurda doğu-batı istikametinde, yarım çömelik vaziyette yatırılmış, kolları da elleri yukarda olmak üzere göğsü üzerinde bükülü duruyordu. Kadavranın toprakta kapladığı saha 1.10×0.50 m çapında idi. Sağa yatık duran tarafının doğu ve kuzey yönlerinde kafa yüksekliğini aşkın iki taş bulunuyordu ve kafayı muhafaza ediyordu. Taşların dışında ve iki taşın temas noktaları hizasında kül yığını çıktı. İskeletin çıkarıldığı bu tabakada ele geçen kâse kırıkları, Bakır ve Kalkolitik seramiklerinden ayrılmaktadır. Elle yapılmış, kaba bir yapıda oldukları halde dış yüzleri perdahlanmıştır. Bir kısmı ince yapıdadır. Bu mağaradakilerin renkleri siyahtır. Renkli çanak çömlekler Karain'in "B" bölmesinde çıkmıştır. Üst Bakır tabakalarında renkli seramik hemen yok denecek kadar azdır. Siyah zemin üzerine ince beyaz (Kalkolitik), koyu kahve renkli, perdahlı zemin üzerine ve kabın ağız kenarının iç ve dış yüzlerine daha kaba, kalın, eğri çizgilerle işlenmiş beyaz, krem renkli süslü seramik kırıkları (Neolitik) daha çok Çarkin'inde Paleolitik tabakaların üstünde ele geçmiştir (Resim: 6). Öküzini'nde Bakır, Kalkolitik ve Neolitik seviyelerde ayrıca çakmak taşından ve opsiyenden yapılmış ince, uzunca çakıllar da ele geçmiştir. İskeletin, geniş bir tabaka içinden çıkmış, kumlu, çakmaktaşlı, seramiksiz bir zemine istinat etmiş olması da dikkati çekmekte ve Türkiye'nin ilk seramik iskânına (Neolitik'e) ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Esasen bu durum çevrenin diğer mağaralarından Çarkini'nde ve Karain'in üst büyük boşluğunun "B" bölmesinde yapılan kazılarla da teyit edilmiş bulunmaktadır.

V

Karain'de açığa çıkarttığımız büyük kesitin en verimli kısmını yerinde muhafaza ediyoruz. 10 metre derinliği bulan bu kesit üzerinde, Eski Yontma Taş Devirlerinin seyrini kolayca takip etmek mümkündür (Kroki: 7). Eskiden yeniye doğru, Genel Paleotnoloji'de, Eski Yontma Taş Devirleri, ekseriyetle, Alt, Orta, ve Üst Paleolitik olmak üzere üç bölümde incelenir. Fransa'daki buluntu yerlerinin adlarına göre, bu bölümlerin alt grubu: Chelléen, Clactonien (İngiltere), Acheuléen; Ortası: Levalloisien, Mousterien; Üstü de Aurignacien, Sloutréen, Mağdalénien devirlerinden yahut kültürlerinden mürekkeptir. Bu çağlarda odun, ağaç dahil çeşitli ham maddeler kullanılmış, çakmak taşları kırılarak işlenmiş, iki yüzü yontuk elbaltaları; artık taş yongalardan iri kazıyıcılar ve kesiciler yapılmıştır. Daha dikkatle düzenlenmiş, kenarları çentikli, kullanışlı tipik kazıyıcılar, uçlar; niha yet, ince uzun yongalardan çakılar, kesiciler, deliciler, kalemler çıkarılmıştır. Kemik ve boynuzlardan yapılan delikli, deliksiz iğneleri, bizleri, oltaları, tarakları, savurgaları, kançekleri; çakıl taşlarının yüzlerine, mağara duvarlarına kazınmış ve boyalarla yapılmış ok atan, mızrak savuran insan şekillerini, bizon, at, mamut, ren, suaygırı, gergedan v.s. hayvan resimlerini Üst Eski Yontma Taş Devirlerinde (Üst Paleolitik) görmekteyiz.

Biyolojik ve kültürel bakımından prehistorik epokların bu son partisi insanlık tarihinde önemli bir merhale sayılır. Henüz kongöç (Nomat) bir yaşayışta buldukları halde, taş ve kemik tekniğinde, heykelcilik ve resim işlerinde, yahut toplu bir deyimle sanat yolunda gösterdikleri istidat ve gayret önceki periyotların massif insanlarından çok ilerde idi.

Avrupa'da Willendorf (7), Fransa'da Brassenpouy (8), İtalya'da Trassimene Gölü çevresinde, Çekoslovakya'da Dolni-Vestonice'de (9), Grimaldi mağarasında bulunan 35 - 114 milimetre arasında değişik yükseklikler gösteren bereketli görüşle

kutsileştirilen tombul kadın heykelcikleri; gene Fransa'da Laugeri - Basse'da, Cougnac mağarasında, Co.ombiere kayaaltı sığınagında ele geçen bizon, oklarla yaralanmış insan, ayı resimleri çizilmiş çakullar; İspanya'nın Altamira mağarası duvarlarına kırmızı, siyah, kahverengi ve sarı boylarla yapılan 1.67 metre boyundaki bizon resimleri; Fransa'da Dordogne'da Lascau mağarasında siyah boylarla çizilmiş geyik sürüleri, yaban atları ve öküz şekilleri; Kuzey Afrika'nın, Filistin Natufiyen'ine ait erotik heykelcikler ve hayvan şekilleri eski ve yeni prehistorik sanatın en güzel örneklerindedir. Bu misaller daha çok gösterilebilir.

Karain'de tesbit edilen Eski Yontma Taş Devirleri Avrupa'nın Şelleen, Aşöleen, Musteriyen ve Orinyasiyen kültürlerine tekabül eder. Elde edilen yeni neticeleri kronolojisine eklemek için bir iki kazı beklemek gerekiyor. Hâkim olan durum süreli bir Şelleen ve Mikoklu Aşöleen'den mürekkep bir Alt (toptan Karain III), Mikok, levalvaziyen teknik karışık iki seviyeli, hâkim musteriyeyle bir Orta (Karain II), Avrupa Üst Paleolitik'i ile yaşıt, teknikte ve tipoloji bakımından birçok noktalarda uygun uzun süreli Meolitik'i de son safhalarında içine alan Orinyasiyenli bir Üst Paleolitikten (Karain I) ve Neolitikten ibarettir. Karain'deki Paleolitik periyotların Anadolu'ya has taakupları, taş ve kemikten yapılmış aletleri, yine bu devirlerin fosilleşmiş hayvan kalıntıları (Fil, suayırı, aslan, sırtlan, ayı, at, öküz, geyik v.s.); Neandertal adamına ait çoğalan diş ve kafatası parçaları hakkında evvelce malûmat verilmişti (10).

1956 - 1957 yılına kadar meydana çıkarılan tabakalarda ve mağara duvarlarında durmadan, buluşlarımızı tamamlayacak sanat izlerini aradım. 1947 yılında Karain'in alttaki büyük, üçüncü karanlık boşluğunda duvarların yüzlerinde gördüğüm, insana ve at başına benzetmeğe çalıştığım çizgili küçük resimleri o zamanki yazımda çok şüpheli karşılamış ve üzerinde fazla durmamıştım (11). 10 yıl bu mevzuu aydınlatmağa çalıştım. Mağaralarda gir-

mediğim koytu, yoklamadığım duvar yüzü kalmadı. Nihayet, 1957 yılında Karain'de ilk büyük boşluğun "B" bölmesi içinde yaptığım kazıda Orinyosiyen katında üzerinde mızrak savuran insan resimli bir çakıtaşı ve ucunda kabartma insan başı bulunan kırık bir hayvan kaburgası çıkarılmıştır. Bu iki vesika Karain'de sanat eserlerinin de varlığını gerçekten müjdelemiş bulunmaktadır. Çakıl üzerindeki adamın göğdesi dikdörtgen biçimli olup, ayak, baş ve kollar yanlamasına durmaktadır. Basit ve kaçık çizgilerle kazıntılı bir yapılaş gösterdiği halde, kargı atma hamlesi çok tabii ve anatomiye uygundur. Halbuki, Avrupa'nın, Afrika'nın prehistorik av ve âyin sahnelerinde insanlar daha çok ok atmaktadırlar. Resimleri zamanla evvelâ kesik eğri, bitişik eğri çizgilerle çizilmiştir. Kaburga başındaki insan şekline gelince: kafada alın, ağız, burun çok güzel görülmekte ve sakallı oluşu, bilhassa dik kati çekmektedir. Göz, kaş gibi yakından farkedilen uzuvlar Avrupa ve Afrika'daki çağdaş örneklerinde olduğu gibi belirsizdir.

Sanat tarihimiz için çok önemli olan bu iki eserin tabaka içinden elimize geçmiş olması kıymetlerini artırmıştır. Çağ tâyiniindeki isabetimizi de desteklemiş bulunmaktadır.

Önümüzdeki kazılarda mağaranın duvarlarını kaplamış olan traverten safihalarını kaldırmağa çalışacağım. Çizgili, tek veya çok boyalı yapılmış paleolitik tablolar çıkarabileceğimizi kuvvetle tahmin ediyorum. Bu yeni ve gerçek buluşlarımızla, 1940 da Samsun'da Tekeköy mağaraları duvarlarında tesbit ettiğim çizgili güneş kursları, köşeli çizgi süsler (12), Göksu vadisinde (Silifke) Kızılın'de gördüğüm kazınmış yılan şekli; 1928 de Prof. E. Pittard'ın Malatya'da Palanlı Kayası'nağı duvarlarında görüp yayınladıkları yaban keçisi resimleri (13), son zamanlarda Hakkâri - Sat dağlarında, Gevaruk vadisi içinde bulunan kaya resimleri (insan, dağ keçileri) (14), çağ bakımından birer mâna kazanmakta ve kazılar yapılarak gerçek yaşlarının tâyinine yol açmış bulunmakta-

dır. Tarsus'tan Antalya'ya kadar — Göksu vadisi dahil — güney kıyılarımızda yaptığım 1956, 1957 yılları Tarihöncesi araştırmaları ve Karain gibi zengin diğer mağaraların yeni verileri hakkında başka bir yazımda daha fazla malûmat vereceğim. Katettiğimiz kilometreler, sarfettiğimiz emekler boşa gitmedi. Gücümüz yettiği kadar zaman kaybetmeyip tarihimize faydalı olmağa ve sahibi bulunduğumuz eserleri değerlendirip tanıtmaya gayret ediyoruz.

Yazıma son verirken, maddî yardımlarını esirgemiyen Maarif Vekâleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına, Türk Tarih Kurumuna, çalışmalarımızı yakından takip edip yardımları dokunan Antalya Milletvekili sayın Dr. Burhanettin Onat ve Antalya'nın değerli, sevimli valisi Niyazi Akı Beylere teşekkürlerimi sunarım.

1958 Yılı Tarihöncesi Araştırmaların Hakkında Birkaç Not:

Paleolitik haritamızda (1952) çevresi açık bırakılan Maraş Vilâyetinde prehistorya araştırmaları yapmayı ödenberi düşünüyordum. 25 Şubat 1958 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde okuduğum "Maraş'ta Tabiat Harikası Büyük Bir Mağara Bulundu" adını taşıyan bir yazı üzerine harekete geçerek, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünü durumdan haberdar etmiştim. Fakültemiz Dekanlığının nakdî yardımlarıyla Maraş'a gidip bir ay kadar çalıştım.

Yeniden tesbit ettiğim 25 tabii mağaradan, Elbistan'ın "Kayapınarı", Afşin'in "Gözmağarası", Göksun-Antalya yolu üzerinde bulunan "Alikayası, Döngel, Develik ve Örülü" mağaralarını prehistorya bakımından verimli buldum. Önümüzdeki yıl bu son üç mağarada kazılar yapacağım. Pazarcık Kazasının doğusunda, Besni'ye giden yolun kenarındaki "Gani Dağı" eteklerinde çakmaktaşıdan yapılmış Orta Paleolitik'e ait aletler toplanmıştır. Bu yeni paleolitik istasyon sahası, Keysun, Adıyaman. Dülük gibi eski buluntu yerlerimize yakındır. Hunu (Afşin) köyünde bulduğum ve Post Hitit çağına ait olacağını tah-

min ettiğim bir adet kapı aslanı heykeli buluşlarımız arasındadır. Hunu köyündeki tepede, Tanır köyü civarındaki "Yassihüyük'te" kazılar yapılacak olursa, bölgenin Hitit devrindeki durumu daha açık ve zengin dellilerle anlaşılacaktır. Bölgenin yeni hüyüklerine, Dolmen ve kromlek şeklindeki büyük mezarlıklarına, ve nihayet tarihini ilgilendiren diğer yeni buluntularına esas raporda temas edilecektir.

Antalya'da Karain'de ve çevresindeki mağaralarda kazılarımıza devam ediyoruz. Karain, Öküzini, Çarkini isimli mağaralarda kültür katları arasında taakup bakımından büyük bir uyarlık görülmüştür. İlk seramik katının Paleolitik tabakalara istinat edişi ve sınırlanışı gayet açıktır. Bunlardan başka Mezolitik kültürün son üst Paleolitik tabakalar içinde Orinyesiyenle birlikte bulunuşunda henüz bir değişiklik olmamıştır. Samsun Tekegöy mezolitliğinin bu duruma uyması da ihtimal dahilindedir. Isparta'nın Baradız Mezolitliği de dahil bu mesele üzerinde durulacaktır. Alt, Orta ve Üst Paleolitik kültürleri arasında olduğu gibi Mezolitik için gerçek ve kesin bir hudut henüz çizilememiştir. Karain'in Orta ve Üst Paleolitik taş endüstrisinde açık bir şekilde Musteriyen kültürü taş tekniği ananesinin devam ettiği, fakat, bu girişim yanında, şimdiye kadar açıklanan klâsik teknik ve tasnif durumlarında hiçbir değişiklik olmadığı müşahede edilmiştir. Bu yıl Karain'in ilk büyük boşluğunun "B" harfini taşıyan gözünde, Orinyesiyen seviyelerinde, üzerinde karışık ince, paralel derince kısa çizgiler bulunan kırık bir çakıl taşı daha elimize geçmiştir. Kepez hattı boyunca sıralaman tabii mağaraların hiçbirisinde prehistorik bir ize rastlanamamıştır. Tamamen boşurlar. Ovada (Karain'in önü) fundalıklar ve ormanlar içinde dolmen şekilli büyük mezarlar, ayrıca "Taşhüyük" adı verilen büyük bir hüyük tesbit edilmiştir.

Araştırmalarımızda yardımlarını esirgemiyen Sayın Maraş Valisi İbrahim Öztürk ve Antalya Valisi Niyazi Akı beylere, Gökşun Kaymakamı Derviş Yalın ile İlköğretim Müfettişlerinden İbrahim Ethem Başaran ve Ali Güleç beylere en derin saygılarımı sunar, teşekkür borçlarımı yazılı olarak da tekrarlarım.

İLGİLİ YAYINLAR

(1) *İ. Kılıç Kökten*: Antalya'da Karain Mağarasında Yapılan Tarihöncesi Araştırmalarına Toplu Bir Bakış, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı VII-1, s. 46-48 (1957).

(2) *İ. Kılıç Kökten*: Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler, DTCF. Dergisi, Cilt V, Sayı 2, S. 227-233 (1-947); 1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor, Belleten, Cilt XIII, Sayı 52, S. 811-831 (1949); Anadolu'nun Tarihöncesi Durumu Hakkında Yeni Keşifler, Cumhuriyet Gazetesi, Sahife 2, 15 Haziran 1956; Karain Mağarasında Türkiye'nin En Eski İskanı Hakkında Alman Neticeler, 9. Coğrafya Meslek Haftası (22-29 Aralık 1954) Tebliğler ve Konferanslar, S. 73-85 (1955).

(3) *Şevket Aziz Kansu*, Belleten Cilt IX, No. 34, Sh. 293, Lev. LVIII (1945); *N. Can Gülekli*: Ankara, Tarih-Arkeolojisi, S. 25 (Ankara 1948).

(4) *İ. Kılıç Kökten*: Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma, DTCF. Dergisi, Cilt X, Sayı 3-4, Harita I (1952).

(5) *Muzaffer Şenyürek ve Enver Bostancı*: Samandağında Yapılan Prehistorya Araştırmaları, 6.11.1956 Zafer Gazetesi, Sayı 2590, Yılı 8; Belleten, Cilt XXI, Sayı 84, S. 656 (Rapor Özeti, 1957). Belleten Cilt XXII, Sayı 86, Sh. 147-169, Sh. 171-207 (1958).

(6) *Naci Kum*: Eshab-ı-Kehf'in Tarihçesi (1951).

(7) *J. Bayer - Wien*: Die Venus II. Von Willendorf, Eiszeit Und Urgeschichte, VII, Band, S. 53, Taf. XIII (1930); Marc-R. Sauter, Stévan Célébonovic, Préhistoire, Ar et Natur, P. 16, Pl. 25 (1956).

(8) *Raymond Furon*: Manuel De Préhistoire Général, P. 257, Fig. 68 (1951).

(9) *Marc-R. Sauter, Stévan Célébonovic*: Préhistoire, P. 16, Pl. 14, 17 (1956).

(10) *İ. Kılıç Kökten*: Belleten, Cilt XIX, Sayı 75, S. 271-293 (1955); Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1956, S. 2; Muzaffer Şenyürek, Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Karain Kazısında Bulunan İki Fosil Dişe Dair Ön Rapor, Belleten Cilt XIII, Sayı 52, S. 833-836, Res. 1, 2 (1949).

(11) *İ. Kılıç Kökten*: IV. Türk Tarih Kongresi, IX. Seri, No. 5, S. 199, Res. 8 (1952).

(12) *İ. Kılıç Kökten*: Samsun Vilayeti Tekkeköy Civarında Prehistorik Araştırmalar, Ülkü Mecmuası, Sayı: 98, s. 122, Şekil: 1, (1941).

(13) *E. Pittart*: Gravures rupestres en Anatolie, Archives Suissees L'Anthropologie générale 8, 177-190, (1939).

(14) *Dr. Wilhelm Freh. Linz/Donan-Muammer Uyanık*: Hakkâri-Sat Dağlarında, Gevaruk Vadisi İçinde Bulunan Kaya Resimleri Hakkında Tebliğ, Belleten, Cilt XXI, Sayı 84, S. 619-622 (1957).

A REPORT ON THE WORK OF THE BYZANTINE INSTITUTE OF AMERICA, 1957

Prof. Paul A. UNDERWOOD

The Byzantine Institute's campaign Istanbul for 1957 began early in April and continued until January 15, 1958. As has been the case since 1948, work was principally centered at the Kariye Camii. It is a great satisfaction to be able to state that all the mosaics in the two narhexes and two of the three mosaic panels that still exist on the walls of the nave have now been cleaned and repaired. To all intents and purposes, therefore, this completes the restoration of the mosaics of the Kariye Camii which, without doubt, now form the most splendid array of mosaics of the Palaeologan period that still exist. Since the Müzeler Umum Müdürlüğü has officially established the Kariye Camii as a museum the glories of these mosaics can now be seen by the public and already large numbers of visitors and tourists are attracted.

Simultaneously with the cleaning and repair of the mosaics the staff of the Institute continued its work on the frescoes in the Parecclesion. All the frescoes in the vaults above the cornice and somewhat more than half of the figures on the walls below have been uncovered and treated. The few frescoes that still remain to be uncovered will be put in condition by mid-summer of 1958. Progress in the restoration of the frescoes was delayed when it was found necessary to remove extensive areas in two arches and pendentives that support the dome of the Parecclesion. This became imperative in order to rebuild the crown of these arches which had been badly shattered by earthquakes. The intricate and delicate task of removing the frescoes was performed with great success under the supervision of Mr. George L.

Stout, Director of the Isabella Stewart Gardner Museum of Boston. The dome was then shored up and the damaged parts of the arches were rebuilt. The frescoes that had been removed have now been put back in place under the supervision of Mr. Carroll Wales of the Institute's staff.

Now that most of the frescoes have been uncovered, cleaned, and repaired, the Parecclesion conveys an impression of completeness in its decoration that approximates its original appearance (Fig. 1). The paintings constitute the only extensive series of paintings to have been discovered and preserved in Constantinople from the thousand years of Byzantine rule and as such they are of great importance to the history of Byzantine art. The theme of the paintings is devoted to the role of Christ and the Virgin in the salvation of mankind. In the western vaults is a series of five Old Testament subjects (The Bearing of the Ark of the Covenant to Solomon's Temple, The Angel Slaying the Assyrians before Jerusalem, Aaron and His Sons before the Altar, Jacob's Ladder, and Moses and the Burning Bush) which are represented as prefigurations of the Virgin (Fig. 2). In the vaults of the eastern half Christ's redemption of mankind is depicted in another series of five scenes (The Harrowing of Hell, two of Christ's miracles of resurrection, The Last Judgment, and the Entry into Paradise). These subjects make it clear that the Parecclesion was intended as the funerary chapel of the monastery. This is borne out by the presence in its walls of four sepulchral monuments in the form of arcosolia which once contained sarcophagi of important personages. Two of these still contain fra-

gments of portraits of the deceased, one depicting the Grand Constable Michael Tornikes and his wife, the other depicting a man and wife in the costumes of the imperial court together with two nuns. The woman in court vestments cannot be identified precisely, but monograms on her costume indicate that she was a member of the Asan and Palaeologan families.

Four more arcosolia were discovered this past year, three in the outer narthex and one at the northern end of the inner narthex. The latter was found to have been decorated entirely in mosaics and fragments of these still exist. In the top of the arch was a bust figure of Christ which is almost entirely lost. In the back of the niche is a bust figure of the Virgin of the type of the Zoodochos Pege which is almost intact. The portraits of the deceased once stood at each side below, but only small pieces of their crowns have survived together with remnants of inscriptions. The inscriptions make it evident that this was the tomb of a man named Demetrius whose family names began with that of the Dukas family. In all probability he was a Palaeologan and in that case he might be identified as the Despot of Thessalonika and son of the emperor Andronicus II, Demetrius Dukas Angelus Palaeologus. Each of the three tombs discovered in the outer narthex contains fragments of paintings. Somewhat more than the lower half of each of the three portrait panels on the backs of the niches have survived and in one arcosolium (in the fifth bay from the north end of the narthex) paintings occur in the soffit of the arch above and in the jambs at the sides. In the soffit of this last tomb is a bust of the Virgin flanked by medallions of SS Cosmas and John Damascene, while in the jambs are standing figures of a monk and a nun. From a study of the monograms of the family names that occur on the costume of a woman in the portrait panel in the back of the niche, from the inscription that accompanies the figure of the nun, and from a text found in a fifteenth century docu-

ment, it can be established that this tomb belonged to Irene Raoulaina Palaeologina, the wife of Constantine, younger brother of Andronicus II, Palaeologus. She was also the mother of John the Panhypersebastos who married Irene, the only daughter of the Grand Logothete Theodore Metochites, patron and rebuilder of the Church of the Chora. Immediately to the north of this tomb is one which contains only the lower part of the panel of portraits. In this painting a man, child, and woman were portrayed. The man wears a cloak on which are golden monograms of the Palaeologan family and double headed eagles. The costume of the woman also bears golden monograms which give the names of the Palaeologan, Asan, and Dermokaites families. The exact identity of these persons, however, is unknown. The fragment of painting in the third arcosolium of the outer narthex, near the north end, depicted the figure of the deceased standing before the enthroned Madonna and Child. There is no way of identifying the person to whom this tomb belonged, but the painting itself is extraordinary. Its style indicates an acquaintance with Italian painting of the fifteenth century for its spatial organization, perspective treatment, and sculptural rendition of figures and drapery can only have been achieved a short time before the Turkish conquest of the city.

The structure of the Kâriye Camii has also received considerable attention by the staff of the Institute with the purpose of assuring the safety and appropriate presentation of the fine works of art contained within it. The entire system of wooden tiebeams of the Byzantine period had rotted away. All tie rods and reinforcing beams within the lengths of the walls have, therefore, been replaced with steel and concrete. The two small domes at the east, which still contain fragments of frescoes, have been rebuilt. In addition, the marble revetments and floors in the nave and the inner narthex have all been cleaned and hand polished to their original brilliance

and then waxed to retain the freshness of their colors and the patterns of their veining. Some areas of lost marble revetments are being replaced by new marbles of the original types. Where walls or vaults were no longer covered by mosaics or revetments, the covering plaster has been removed and the masonry cleaned, repaired, and repointed wherever necessary.

In the Spring of 1957 the Institute received permission from the Maarif Vekâleti to conduct excavations at selected places within the building with the view to determining the earlier history of the site. For this work the author enjoyed the collaboration of Professor George H. Forsyth Jr., of the University of Michigan during a short campaign of six weeks. Excavations were restricted to the apse as an area most apt to yield important evidence and because the pavement no longer existed there. Careful record was kept of the very complicated stratigraphy, but it is still too early to form very definite conclusions. It is planned to resume work in this and other areas during the season of 1958.

During the season of 1957 work was

resumed in the side chapel of Michael Glabas Tarchaniotes at the Fetiye Camii. The mosaics in the apse, which had been partly uncovered in previous years, again received attention and considerable progress was made. In addition, a scaffolding was erected to gain access to the mosaics in the central dome where the Pantocrator and the Prophets have always been visible. The lower parts of the Prophets had been covered over with plaster, but soundings indicate that they are still largely intact. Further soundings have been made in other parts of the chapel and other mosaics have been located. During the season of 1958 the staff working at the Fetiye Camii will be increased with the view of making more rapid progress there.

On two occasions staff members of the Institute were assigned to aid the staff of Ayasofya Museum to provide technical help in removing frescoes that had been accidentally discovered during excavations for new construction. Two important but fragmentary frescoes have thus been salvaged. Much can be done in this way to preserve works of art that would otherwise perish.

AUSGRABUNGEN VON HIERAPOLIS IN PHRYGIEN VORLAUFIGER BERICHT ÜBER DIE RESULTATE DER ERSTEN EXPEDITION 1957

Prof. Paolo VERZONE

Das antike Hierapolis befand sich an einer jetzt verodeten Stelle, ungefähr dreißig Kilometer von Denizli entfernt; das nächste bewohnte Zentrum das kleine Dorf Kamukkale, ist von den Ruinen ungefähr drei Kilometer entfernt.

Einige Gebäude aus römischer (2. u. 3. Jahrhundert) und byzantinischer Zeit können noch studiert werden, da sie ziemlich gut erhalten sind. Besonderes Interesse erregt die Nekropolis, in der sich hunderte von Gräbern aus römischer Zeit aneinanderreihen.

Die erste Untersuchungs- und Ausgrabungsexpedition begann am 6. August und wurde am 28. September beendet.

Sie wurde von dem Unterzeichneten geleitet unter Assistenz der Frau Dr. Arch. Daria De Bernardi, geb. Ferrero vom Polytechnikum Turin und des Dr. Antonio Giuliano der Universität Rom. Ausserdem haben an den Forschungen und Ausgrabungen mitgearbeitet Doc. ing. Cundogdu, Architekt Erdoğan Yalkın und Fräulein Dr. Mükerrrem Uzman, alle von der Teknik Üniversitesi İstanbul. Der Kommissar der Türkischen Regierung war Herr Halil Üstün, dessen Wirken für die Arbeiten der Mission immer kostbar und schätzenswert war.

ZIELE DER EXPEDITION

Für das Jahr 1957 waren folgende Arbeiten vorgesehen:

1) Untersuchung der Zone der Stadt und der nördlichen Nekropolis. Planimetrische Vorbereitungen grossen Umfangs, gegründet auf die Kurven der Oberfläche mit Bezeichnung der Gebäude und der noch vorhandenen antiken Strukturen.

2) Untersuchung der wichtigsten Ruinen und Ausführung der diesbezüglichen Zeichnungen, Pläne, Prospekte und Durchschnitte.

3) Proben von Ausgrabungen im Zentrum der Stadt, um ältere Schichten zu finden als die anscheinend römischen.

4) Proben von Ausgrabungen einiger Gebäude, um die Struktur und die ursprüngliche Form festzustellen und auch um einen genauen Begriff von der Dicke der Schuttmassen zu gewinnen, um die Ausgrabungen mit voller Sachkenntnis fortsetzen zu können.

Die Ausgrabung der nördlichen Nekropolis kann im ganzen als vollendet gelten.

Es wurde eine allgemeine Planimetrie im Massstab 1:2000 ausgeführt und zahlreiche Gräber wurden freigelegt und photographiert.

Der Stadtplan ist dagegen noch nicht vollständig. Es wurden schon Ausgrabungen des bewohnten Areals und der Umfassungsmauer vorgenommen, aber die vollständige Zeichnung der Oberflächenkurven ist noch nicht beendet.

Die Freilegung der Gebäude ist dagegen gut fortgeschritten und man braucht nur noch Ueberprüfungen vorzunehmen um die Zeichnungen beenden zu können.

PROBEN DER AUSGRABUNGEN

Es wurde vor allem eine Probe in der Strasse zwischen dem Tor der byzantinischen Umfassung und jenem monumentalen, Caracalla zugeschriebenem, gemacht. Dabei trat bei einer Tiefe von ungefähr

zwei Metern das antike Plaster der Strasse zu Tage und es zeigte sich auch deutlich, dass in der letzten Lebenszeit der Stadt Fabriken auf dem Areal der Strasse gebaut wurden, wodurch sie an Weite verlor. Der entstandene Graben wurde nach den Untersuchungen wieder geschlossen und es wurden Proben an dem Eckhaus in der Nähe des byzantinischen Tores vorgenommen. Diese Proben liessen die äussere Struktur des Gebäudes erkennen mit Steinpilastern, steinernen Brustwehren, überragt von Mauern aus leichterem Material, wahrscheinlich aus Lehm. In dieser Zone wurden keinerlei Funde gemacht.

In der nahen nördlichen Nekropolis wurde ein Grab studiert das, obwohl früher ausgeplündert, noch einen Teil seiner bescheidenen Ausstattung enthielt, wie einige Oellämpchen aus Terracotta und eine Trinkschale desselben Materials jetzt im Depot. Es wurde in der nördlichen Nekropolis auch eine kleine Säulenhalle wieder zusammengesetzt, deren Stücke auf dem Boden lagen.

In dem an das Nymphaeum anstossenden Haus wurde die Grabung im Innern vorgenommen, aber man fand nur Strukturen aus byzantinischer Zeit, also aus der letzten Lebensphase der Stadt.

Die Forschungen vor dem Nymphaeum selbst führten zur Entdeckung einer Art Treppe im Halbkreis, augenscheinlich in verhältnismässig später Epoche ausgeführt, gemeinsam mit dem Nymphaeum selbst, (4. Jahrhundert) und zusammengesetzt aus Elementen, die antikerem Gebäuden entnommen waren. Man konnte auch nachprüfen, dass diese Zone von Gasen verunreinigt ist; die Proben und die Tiefenforschungen haben dort zeitweise diese Gasquellen geöffnet, so dass man die Bodenöffnungen schnell wieder schliessen musste. Auf der Treppe des Nymphaeums wurden zwei Funde gemacht, die leider auf der Oberfläche durch die unterirdischen Gase zertört waren; es waren Teile eines grossen gemeisselten Frieses zu dem auch die zwei ähnlichen Bildhauerarbeiten gehören, die im Jahre 18 in seiner Schrift

über Hierapolis veröffentlicht wurden. Diese vier, wenn auch beschädigten Bildwerke, wurden in einen Saal der grossen Thermen gebracht, wo sie in Zukunft definitive Aufstellung finden werden.

Weitere Forschungsarbeiten wurden in der grossen städtischen Basilika im Osten des byzantinischen Tores ausgeführt. Dieses Gebäude, das vielleicht Aehnlichkeiten mit dem grossen Salon der Agora von Smyrna aufwies, zeigt nur noch die Reste von Pilastern und Kapitallen und das Gebiet ist grösstenteils mit Erde angefüllt. Vielleicht wurden die Mauern schon im 5. Jahrhundert zur Konstruktion von Stadtmauern abgebrochen. Aus den Grabungen haben sich die Hauptdispositionen ergeben, sowie die Art des Gebälks und Architrav des Bauwerkes und die darüber hinausragenden Arkaden.

Die Arbeiten haben nur einen kleinen Teil der Baufläche des Gebäudes freigelegt; die genaue Anordnung der äusseren Teile, die zweifellos sehr reich an architektonischen und plastischen Elementen sind, ist noch nicht bekannt. Eine Probe der an diesem Punkt vorgenommenen Grabungen hat interessante Kapitelle mit geflügelten Figuren und Löwen freigelegt.

In der letzten Arbeitswoche wurde eine Ausgrabungsprobe am Oktagon nordöstlich der Stadt vorgenommen. Es handelte sich vielleicht um das "Martyrium" des Sankt Philippus, der in der Antike in der ganzen Gegend berühmt war und allgemeine Verehrung genoss. Die Grabungsprobe, vorgenommen an einem Stück des Oktagons, hat unerwartete Elemente hervorgebracht: hinter dem Pilaster wurde eine Kanelle in Form eines Polygons (sieben Seiten) mit drei Nischen gefunden. Dieser Teil ist in anderem Material ausgeführt als die grossen Pilaster aus Steinblöcken, die jetzt aus dem Grund hervorragen. Die Mauern bestehen aus einer Masse von Steinen und Reihen von Ziegeln.

Um einen gedeckten und abgeschlossenen Raum zu haben in dem man am Schluss der Expedition Geräte, Keramikkasten

und kleinere Gegenstände ohne künstlerischen Wert unterbringen könne, wurde einer der unterirdischen Räume der Thermen gewählt. Dieser Saal war gegen Süden offen und wurde durch eine Mauer geschlossen, die mit Tür und Fenster, vergittert von Eisenstäben, versehen wurde, und dort hat man die wertlosen Gegenstände untergebracht und ausgegrabenes Material (Scherben, Ziegel, Inschriften, Reste von Bildwerken u. s. w.) sowie die zum Graben benützten Werkzeuge.

Das grosse Thermengebäude enthält ausserdem einen Salon seitlich des Zentralbades, der sich in gutem Zustand befindet, und wir meinen, dass dieser bedeutende Raum ein Museum werden könnte, in dem die grossen ausgegrabenen Stücke und die Skulpturen zur Schau gestellt werden können. Deshalb hat man den schönen Raum nach aussen natürlich mit einem Gitter versehen und es wurden in diesem Salon die Fragmente der in der Zone des Nymphaeums ausgegrabenen Funde untergebracht.

SİNOP'UN EN ESKİ BULUNTULARI VE KOLONİZASYONU HAKKINDA

Dr. Yusuf BOYSAL

Bugüne kadar Karadeniz bölgesine ait yapılan tetkik ve araştırmalarda bu bölgenin kolonizasyonu üzerinde oldukça duruldu (1). Bu çalışmalar son zamanlara ginceye kadar tarihî yönden yapıldı ve antik kaynaklar esas olarak ele alındı. Pontus bölgesine ait Grek buluntularının sıhhatli bir şekilde değerlendirilmesi ilk defa Humfry Payne (2) ile başlar ve bunu Robert M. Cook takibeder (3). Güney Rusya'da Olbia, Berezan ve Romanya'da Histria kazı araştırmalarından sonra bilhassa son zamanlarda Sinop'ta yapılan hafriyatları burada zikretmek icabeder. Münster Üniversitesi ile Türk Tarih Kurumunun müştereken yaptırdıkları bu kazıları Türkler adına idare eden Prof. Ekrem Akurgal burada ele geçen ve en eski safhaya ait buluntulara dayanarak Pontus bölgesindeki Grek kolonizasyonuna dair enteresan sonuçlara varmaktadır (4). Bizim buradaki çalışmamız Sinop'ta ele geçen ve şehrin kolonizasyonu bakımından ilgili gözükten buluntuları, yani eski safhaya ait eserleri tetkik etmek olacaktır. Sinop'a ait Grek malzemesini nekro-

(1) Bu konuda en son çalışmayı yapmış olan Ekrem Akurgal bütün araştırma ve etüdleri bir araya toplamış bulunmaktadır (E. Akurgal und L. Budde, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope, s. 1; Türk Arkeoloji Dergisi VI, 1 s. 47).

(2) Humfry Payne, Necrocorinthia, s. 271, 30 A, nr. 230, 338, 373, s. 205 ve şek. 92.

(3) Robert M. Cook, JHS. 66 s. 67 ve gerisi.

(4) E. Akurgal und L. Budde, adı geçen eser, s. 3-11. Ekrem Akurgal Sinop'ta geç VII. yüzyıla yahut asrın sonuna ait Grek eserlerinin bulunduğunu kabul ederek Sinop'un kolonize edilişi hakkında Eusebios'un bildirmiş olduğu İ. Ö. 630 tarihinin senesi senesine teyit edildiği ve Karadeniz bölgesindeki diğer şehirlerin kolonize edilmelerinin bu zamanda başladığı kanaatinde (Türk Arkeoloji Dergisi VI, 1 s. 48).

pol ve şehir içi buluntuları olarak iki kı-sımda mütalâa etmek mümkündür.

NEKREPCL BULUNTULARI

Sinop'ta antik mezarlıkta ele geçen ve Ankara Arkeoloji Müzesine maledilen İ. ö. VI. yüzyıla ait 15 kadar Korint mamulâtı aryballos'dan üzerinde süs taşıyanlar aşağıdaki gruplara ayrılırlar:

Warrior Grupu (üzerinde muharrrip tasvirleri bulunanlar)

KAT. NO. 1-3

Mevcut süs izlerine göre bu gruba ait tesbit edebildiğimiz örneklerden (müze en. nr. 952, 1249, 1248) süsü daha bâriz olan iki eserin resmini burada veriyoruz (Lev. şek: 1, 2). Genel olarak geç korint safhaya ait aryballosların ağızlarındaki konsantrik daireler ya H. Payne'in vermiş olduğu örnekte görüldüğü gibi ortada kalınca bir daire (band) ile bunun iki tarafından birer ince daire şeklinde (5), yahut da Sinop örneğinde (şek: 1) ve diğer bazı geç korint eserlerde olduğu gibi hepsi aynı kalınlıkta olurlar (6). Yukarda bahsettiğimiz H. Payne'in örneğinde olduğu gibi Sinop aryballos'unda da omuzda paralel çizgiler (dile benzeyen şekiller), karın kısmında muharrrip figürleri ve alt kısmı saran paralel daireler bulunmaktadır. Bu nevi aryballosların en erken örnekleri olarak kabul edebileceğimiz bazı eserlerin Beosya'daki Rhitsona'da İ. ö. 580-570 yıllarına ait 86 nr. 11 mezarda ele geçmiş olduklarını H. Payne'in izahlarından öğreni-

(5) H. Payne, Necrocorinthia, şek. 160.

(6) CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 lev. 42 nr. 2. Dugas, Delos X lev. XXIV C 281.

yoruz (7). Aynı özellikleri gösteren ve geç korint safhaya verilen bu nevi aryballoslardan burada daha başka örnekler de zikredebiliriz (8).

Quatrefoil (dört yaprak şeklinde süs taşıyan) Aryballoslar

KAT. NO. 4-8

Sinop mezarlarında ele geçen ve üzerinde süs bulunan aryballosların ekserisi bu nevidendir (Müze en. nr. 410, 1054, 1099, 1378). Burada resimlerini verdiğiimiz iki örnek, süsleri diğerlerine nazaran daha bâriz olanlardır (şek. 3, IV şek. 5). Resimde görüldüğü gibi bu nevi aryballoslar yukarda tetkik ettiğimiz ve üzerinde muharripler bulunan gruptan sadece karın kısmında görülen süsler bakımından ayrılırlar. Dudak, omuz ve karın altı süsleri warrior grupunda olduğu gibi, yalnız ağız kenarı süsü şek. 2) ortada tek kalın band, yani H. Payne'in gerek bu nevi gerekse warrior grupuna ait geç korint safha eserler için verdiği örnekte görüldüğü şekildedir. H. Payne'in tasnifinde bu nevi "Quatrefoil Aryballos'lar" denir (9). (şek. 3 a - b) de süsü biraz değişik olan ve müzeye nereden geldiği sarıh olarak bilinmeyen diğer bir örnek daha görülmektedir.

Humfry Payne bu tipin ilk örneklerinin Rhtsona'da erken VI. yüzyıla ait 14 nr. lı mezarda ele geçtiklerini ve asrın içine doğru umumileştiklerini kaydeder (10). Warrior grupunu tetkik ederken görmüş olduğumuz Rhtsona'daki 86 nr. lı mezarda bu nevi aryballosların ilk örneklerinden de ele geçmiş olduklarını yine H. Payne'in izahlarından anlıyoruz (11). Bunlardan başka Sinop aryballoslarının benzerleri olan ve geç korint safhaya verilen, çeşitli müzelere ait bu nevi eserlerden daha baş-

(7) H. Payne, Necrocorinthia, s. 32.

(8) Dugas, Délos X lev. XXIV, 283. CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 lev. 42 nr. 2-3. CVA. Deutschland 5 Wien 1 lev. 4 nr. 9 (bilhassa şekil ve dil motifi bakımından).

(9) H. Payne, Necrocorinthia, s. 320.

(10) Aynı eser s. 320.

(11) Aynı eser s. 320.

kaları da zikrolunabilir (12). Bugüne kadar ele geçen örnekler için teklif edilen tarihlere ve ilk olarak da H. Payne'in yapılmış olduğu müzahedeye göre Quatrefoil aryballosların bilhassa VI. yüzyılın ortasında bol miktarda gözüktükleri ve asrın sonuna kadar devam ettikleri anlaşılıyor (13).

Düz kaideli aryballos

KAT. No. 9, 10

Sinop eserleri arasında mezarlıkta ele geçen ve başka bir grupu temsil eden düz kaideli iki aryballos vardır (şek: 6). Gövdesi çizilmek suretiyle dilimlere ayrılmış olan düz kaideli aryballoslar H. Payne'e göre erken VI. asırda umumi olarak gözükmeye başlar ve yüzyılın ikinci çeyreğinde ise daha da umumilesir (14). Geç korint safhaya ait bu neviden başka bir aryballos ile Sinop buluntusunu mukayese edebiliriz (15).

Karın kısmı noktalarla süslü olan aryballos

Sinop kazıları esnasında ele geçmiş olan başka bir aryballos üzerinde duracağımız (Sinope; Lev. I). Eser karın kısmında görülen nokta nokta süslerden dolayı yukarda tetkik ettiklerimizden ayrılır ve başka bir grupu temsil eder. Bu aryballosların özelliklerini sıhhatli bir şekilde tâyin eden H. Payne (17) in izahatına göre, yani ağız kısmında konsantrik daireler bulunması

(12) Dugas, Délos X lev. XXII, 185. CVA. Great Britain 12 University of Reading lev. 4, 14 a. Burada bilhassa Rhtsona'da 86 nr. lı mezarda ele geçen ve Sinop buluntusuna (Taf. şek: 3) çok benzeyen bir aryballos'u zikretmek isteriz (P. N. Ure, Aryballoi and Figurines from Rhtsona in Boeothia, lev. X 86. 198).

(13) H. Payne, Necrocorinthia s. 320. CVA. Deutschland 10, Heidelberg 1, lev. 13, 1-3. Bu tipin bilhassa yüzyılın ortasında çok sevildiği tasrih edilir (aynı eser s. 26 lev. 13 nr. 1).

(14) H. Payne, Necrocorinthia, s. 321 şek 162.

(15) CVA. Deutschland 5 Wien 1 (Sammlung Matsch) lev. 3 nr. 1.

(16) E. Akurgal und L. Budde, adı geçen eser lev. 1 a-b.

(17) H. Payne, Necrocorinthia, s. 291 nr. 641.

bakımından, Sinop'a ait bu aryballos'un da tıpkı diğer eserler gibi VI. yüzyılın içine girmesi icabetmektedir. Üzerinde durduğu bu konsantrik daireler yukarıda da söylediğimiz gibi Sinop aryballoslarının hepsinde görülen müşterek bir özelliktir; ancak aryballosların bir kısmında ortadaki çizginin kalınca bir band, kenardakilerin ise ince çizgiler halinde oldukları görülmektedir (18). Burada, bilhassa erken korint (625-600) safhaya ait aryballoslarda görülen ve bunları karakterize eden ağız kısmındaki paralel dil motiflerine ve kaide kısmındaki rozet yahut yine paralel dil motiflerine Sinop eserlerinde hiç raslanmadığını ifade etmek isteriz (19).

Karın kısmındaki sahayı noktaların doldurduğu bu Sinop aryballos'unu VI. yüzyılın içine vermemize yardım eden yukarıdaki genel mahiyette olan izahatımızdan sonra, şimdi de tarihlenmiş olan yakın benzerlerinin yardımıyla bu esere en uygun olabilecek zamanı tâyine çalışalım. Tesbit edebildiğimiz bu nevi eserlerden VI. yüzyılın başına tarihlenen Karlsruhe örneği sadece karın kısmındaki noktalarla süslü olan sahanın biraz daha geniş olması gibi Sinop aryballos'undan pek az bir farkla ayrılır (20). Kopenhag ve Heidelberg müzelerindeki iki eser Sinop aryballos'unun hemen hemen aynıdır (21). Bu son iki buluntudan Heidelberg aryballos'u İ. ö. 590-570 yılları arasında tarihlenmiştir (22). Sinop aryballos'unun da aradaki çok yakın benzerlikten dolayı bu eser gibi tarihlenmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Böylece Ekrem Akurgal'ın bugüne kadar teklif etmiş olduğu çeşitli tarihlerin bu eser için biraz erken olduğu kanaatindeyiz (23).

(18) Burada H. Payne'nin geç korinth safhasına ait warrior grubu aryballoslar için verdiği örneği misal olarak gösterebiliriz (Necrocorinthia şek. 160).

(19) Bu nevi süsler için bak. (Necrocorinthia şek. 124 ve 125).

(20) CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 lev. 39, 12.

(21) CVA. Danemark 2 Kopenhague 2 lev. 85' 2. CVA. Deutschland 10 Heidelberg 1 lev. 12 nr. 11.

(22) CVA. Deutschland 10 Heidelberg 1 s. 26.

deyiz (23). Burada ayrıca, VI. yüzyılın ilk yarısına ait olmak üzere geniş bir zaman içine tarihlenmiş olan başka bir örneği de, bu nevi eserleri daha geç tarihlere verebilmenin mümkün olabileceği mülâhazasıyla burada zikretmek isteriz (24). Ekrem Akurgal'ın mukayese için zikrettiği Rodos'a ait bu nevi bir aryballosun VI. yüzyıla ait diğer eserlerle birlikte bulunmuş olması ayrıca üzerinde durulacak bir husustur (25).

Şehir içi buluntuları Attika Kylix'i

1951 yılında yapılan Sinop kazılarında B çukurunda ele geçen Siana tipi bir Kylix (26) ile orientalisen parçalar (27) şehir içine ait en eski Grek eserlerini teşkil ederler. Bu buluntular bir bothros (çöplük) içinde beraber ele geçtiklerinden zamanlarının tâyini bakımından birbiriyle yakından alakalıdır. Attika'dan ithal edilen bu kylix ile çöplüğün zamanının tâyini burada ele geçen diğer eserlerle tâyinden daha kolay olacaktır. Ekrem Akurgal tarafından iyi bir görüşle bu eser İ. ö. 560 yılı civarına tarihlenmektedir (28). Böylece Bothros'un en eski tarihinin 570-560 senelerinden olacağı anlaşılmaktadır. Bu eser Sinop'ta ele geçen Attika eserlerinin en eskisi olup küçük ustalara ait buluntular bunu takibederler (29). Ekrem

(23) Ekrem Akurgal Aryballosun da dahil bulunduğu en eski Sinop eserlerini ilkin geç VII. yüzyıldan yahut aynı asrın sonundan olduklarını kabul eder (Phrygische Kunts s. 40). Sinop kazılarına dair bir makalesinde aynı yazar bu eserler için 610-600 yıllarını ayrıca tasrih eder (Türk Arkeoloji Dergisi VI, 1 s. 48). Fakat son olarak Ekrem Akurgal Aryballosun VI. yüzyılın başından yahut 600 yılı civarından olması lâzım geldiğini teklif eder (E. Akurgal und L. Budde, Sinope s. 5).

(24) CVA. Deutschland 4 Braunschweig lev. 2. 16.

(25) Clara Rhodos VI-VII s. 109 şek. 120.

(26) E. Akurgal und Ludwid Budde, Sinope, lev. II.

(27) Yukarıdaki eser lev. I c-d.

(28) Yukarıdaki eser s. 4.

(29) Sinop raporunda neşredilmeyen ve üzerinde aslan resmi bulunan küçük ustalara ait takriben İ. ö. 550 civarına tarihlenebilecek başka bir parçayı burada zikretmek isteriz.

Akurgal bu Siana tipi Kylix'i, üzerindeki geyiğin boynuzunun dekoratif ve arma şeklinde oluşuna bakarak, doğulu bir ustanın yapmış olabileceğine işaret etmektedir (30).

Orientalizan parçalar

Yukarda tetkik ettiğimiz Kylix ile birlikte B çukurundaki Bothros'da ele geçtiklerini söylediğimiz orientalisian parçaların (31) zamanlarını kesin olarak tâyin etmek güç olup, müstakil olarak ele alındıklarında geniş bir zaman içinde mütalâa edilmeleri icabeder (32). Fakat bunlar Attika kylix'i ile birlikte ele geçtiklerinden bu eserin yardımıyla bu orientalisian parçaları da VI. yüzyılın ikinci çeyreğine ta-

(30) Ekrem Akurgal bu Kylix üzerinde görülen geyiğin boynuzunun arma ve dekoratif şekilde oluşunu doğuya maletmekte ve bu cins boynuzun Attika eserlerinde tanınmadığına işaretlerle bu kabın ressamını Atina'ya gelmiş olan doğulu bir usta olarak kabul eder (Arkeoloji Dergisi, VI, I s. 52 alt not 10. E. Akurgal und L. Budde, Sinope s. 4 alt not 10). Hakikaten geyiğin boynuzunun yapılışı gibi küçük bir özellikten kabın sanatkarının menşeyini tâyin etmek çok yerinde olurdu, ancak bu nevi boynuz biçimlerinin Rodos, Klâzömen ve Millet gibi doğu Yunan merkezlerinde gelenek halinde olduğu ve Attika eserlerinde hiç görülmediği tesbit edilmiş olsaydı. Biz sadece burada, başka Attika eserlerinde de bu nevi boynuzların görüldüğüne işaretlerle iktifa edeceğiz (CVA. İtalia XX Napoli M. Nat. I lev. 18, 3. CVA. USA 5 University of California I, lev. XVI).

(31) E. Akurgal und L. Budde, Sinope lev. II.

(32) Wolfgang Schiering bu eserler üzerinde yeni ve şümulü bir çalışma yapar ve bu nevi seramiğin İ. ö. 550 ye kadar devam ettiğini tesbit eder (Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos s. 8 ve gerisi). Yazarın bu güzel görüşünü Foça ve Sinop kazıları da desteklemektedir: bu husus üzerinde Fakültemiz dergisinde basılmakta olan "Sinop Kazılarına Dair Açıklamalar" adlı yazımızda ayrıca durmuştuk. Ekrem Akurgal Bayraklı kazıları dolayısıyla bu nevi orientalisian eserler üzerinde durur ve İ. ö. 570 yıllarından sonra bu eserlerin Bayraklı'ya gelmemiş olduklarını ve bu tarihin hayvan frizli orientalisian eserler için hudut teşkil ettiğini kabul eder (Bayraklı s. 16).

rihlemek mümkündür (3). Orientalisan seramik üzerindeki çalışmalarını az önce neşretmiş olan Wolfrang Schiering'in neticelerine göre bu nevi seramik İ. ö. 550 yıllarına kadar inmekte ve eski kanaati değiştirmektedir. Sinop'a ait neşredilen orientalisian parçalar W. Schiering'in tasnifindeki Vlastos grupuna (34) girmeleri ve bunun da geç safhasına ait olmaları icabeder.

Netice

Yukardaki izahlarımızdan anlaşılacağı gibi hem mezarlıkta, hem de şehir içi araştırmalarında ele geçen buluntular ait oldukları zaman bakımından takriben birbirini teyit eden bir durum arzederler. B çukuruna ait bothros buluntuları VI. yüzyılın ikinci çeyreğine ait olmakla Sinop'un en eski tarihi bakımından bize sağlam bir hareket noktasını temin etmiş olurlar. Mezarlıkta ele geçtiğini söylediğimiz gerek warrior, gerekse diğer gruplara ait aryballoslar olsun, zaman bakımından birbirini tamamlayarak İ. ö. 580 yılı civarını sağlam bir şekilde verirler. Karın kısmı noktalarla süslü olan aryballos ile warrior

(33) Sinop'ta ele geçen bu Kylix şekil bakımından "Siana" kablalarına benzer, ve bunların da VI. yüzyılın ikinci çeyreğinde hâkim durumda oldukları J. D. Beazley tarafından tasrih edilir (The Development of Attik - Black Figure, s. 21). Bu kabın şekil bakımından yakın benzeri New-York Schalesi'dir (Buschor, Griechische Vasen, sek: 110). Buschor bu New-York kabında görülen özellikleri yani daha eski olan Komast kaplarına nazaran dudakların uzamış olması ve karın kısmına ait sahnedeki figürlerin dudak kısmına da geçmiş olmalarını İ. ö. 570-560 seneleri arasında meydana çıkan özellikler olarak kabul eder (aynı eser s. 104.)

(34) Sinop'da ele geçen orientalisian parçaların üzerinde görülen noktaların çevirdiği yarım rozetler Schiering'in Vlastos grubu eserleri arasında görülür (Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos ara lev. 3). 1957 senesinin sonunda neşredilmiş olan bu kitabında yazar Rhodos seramiğini üç grup (Kamiro, Euphorbos, Vlastos) halinde etüd eder. Bu üç grup A, B, C safhalarına ayrılır. Vlastos stilinin safhaları şu şekildedir: A erken itila safhası (İ. ö. 655-635), B geç itila safhası (635-615), C geç stil (615-550) aynı eser s. 14.

grupuna ait (Lev. I şek: 1) deki eserin bir on sene daha eskiye gidebilecekleri ihtim - linden bahsederek bu mevzuda daha ihti - yatlı hareket etmiş oluruz; ve böylece Si - nop'ta ele geçen en eski buluntuların za - manı bakımından VI. yüzyılın başına zor ulaşırız. Bu duruma göre Eusebios'un Si - nop'un kolonizasyonu için bildirmiş olduğu İ. ö. 630 tarihi ile 590 yılı arasına verebileceğimiz bugün için Sinop't - tan hiçbir esere sahip değiliz (35). Sinop için tesbit ettiğimiz takriben 40 senelik bu farkı yine Eusebios tarafından 647 de ku - rulduğu bildirilen bugünkü Dinjeper nehri ağzındaki Olbia (Borysthenes) ile 657 de kurulduğu bildirilen Romanya sahillerin - deki tarihî İstrus şehirlerinde de görmek mümkündür (36).

Sinop şehri bugünkü buluntularıyla ancak İ. ö. 600 den sonraya ait arkeoloji ve kronoloji bahislerinde yer alması icab - etmektedir. Nitekim Ekrem Akurgal da Frig seramiği üzerindeki çalışmasında Si - nop şehrini bu şekilde değerlendirmekte, VII. yüzyıla ait olarak kabul ettiği olgun Frig eserlerinin son hududu olan VI. yüz - yılın başını tesbitte Sinop'dan da fayda - lanır ve bu şehirde sadece VI. yüzyıla ait geç Frig eserlerinin ele geçtiklerini kabul eder (37). Münster Üniversitesi adına Si - nop kazılarını idare eden Dr. Ludwig Budde de bugünkü buluntulara göre Sinop mezarlığının VI. yüzyılın başından itiba - ren mevcudiyetine işaret eder (38).

Görünüşe göre Anadolunun bütün sa - hilleri ve iç kısmı Grek âlemi ile ticarî ve kültürel münasebet bakımından çeşitli saf - halar arz etmektedir. Ege Denizinin dışın - da kalan Akdeniz sahillerinde ticarî durum ve münasebeti Miken devrinden itibaren takibedebiliyoruz. Protogeometrik ve jeo -

metrik safhalarda El Mina, Tarsus ve Yu - muk Tepe'nin ele geçen malzemeye göre doğu Yunan ve Attika ile her bakımdan münasebette oldukları kabul olunabi - lir (39). Bu merkezlerin doğu Yunan âle - mi ile VII. yüzyıldaki münasebetleri daha da bârizdir (40). Bu zamana ait ele geçen Korint eserleri doğu Yunan buluntusuna nazaran daha az olduğu için Korint'in bu bölge ticaretinde birinci derecede rol oyna - madığı anlaşılmaktadır (41). Orta Anado - lu için, bugüne kadar ele geçen buluntula - rın az olması bakımından, bu hususta pek bir şey söylenemezse de, Frig'lerin doğu Yunan âlemi ile VII. yüzyılın ortasından beri münasebette olduklarını kabul (42) ve ele geçen Korint eserlerinin önemini de

(38) E. Akurgal und L. Budde, Sinope s. 34.

(39) V. R. d'A. Desborough, Protogeomet - ric Pottery, s. 327.

(40) M. A. Hanfmann, On some Eastern Greek wares found at Tarsus: The Aegean and the Near East Studies presented to Hetty Goldman s. 165 ve gerisi. AAA XXVI lev. LXXXVI - LXXX. M. Robertson, JHS 60 s. 1 ve gerisi şek: 1 - 8. Bütün bu izah ve eserlerden Kykladların ve bilhassa Rodos'un bu bölge üze - rinde tesirin büyük olduğu anlaşılmaktadır.

(41) Kilikya ve Hatay bölgesindeki sahil şehirlerinde VIII. yüzyıla kadar Attika ve Kyk - lad tesiri altında meydana gelen eserler hâkim, VII. yüzyılda ise doğu Yunan eserlerinin fazla olduğu görülür (JHS 60 s. 9 ve şek: 5, 7, 8. JHS 66 s. 83 alt not 143, daha başka buluntu için bak. alt not 39).

(42) Ekrem Akurgal ilkin Bayraklı bulun - tuları dolayısıyla yapmış olduğu çalışmada Frig ve Doğu Yunan'ın karşılıklı olarak birbirlerine tesirlerini kabul eder (Bayraklı s. 43). Phry - gische Kunst adlı kitabında ise aynı yazar Frig vazo sanatının Yunan âlemindeki modayı yakı - nen takip ettiğini kabul ile buna müesses bir kronoloji kurduğunu görüyoruz. Burada adalara ait İç Anadolu'da ele geçmiş olan buluntulardan bahsetmek yerinde olur kanaatindeyiz. Anka - ra'da Anıt-Kabir inşası sırasında hafredilen tu - mülüslerin birisinde takriben VII. yüzyılın or - tasına ait kuşlu kap parçaları ele geçti (Bayrak - lı s. 80-81 res. 1, E. Akurgal, Phrygische Kunst lev. H 3.). Gordion'da R. Young'in idaresinde başlayan son kazılarda mezar buluntusu olarak bir kuşlu kap ele geçti (Bulletin: University Museum of Pennsylvania vol. 17, 1949 s. 33 şek. 26).

(35) Bugünkü buluntulara göre Sinop'un İ. ö. 630 yılında kolonize edildiğini kabul etmek veya etmemek şahsî görüş ve kanaat olur. Bizim burada asıl üzerinde durmak istediğimiz husus, VII. yüzyıla yahut 600 senesi civarına verebile - cek Sinop'tan bugün için hiçbir esere sahip ol - mayışımızdır.

(36) JHS 66 s. 77 tabela.

(37) E. Akurgal, Phrygische Kunst s. 40.

küçümsememek icabeder (43). İstanbul boğazı da dahil, Karadeniz bölgesinde durum biraz daha başka türü olup VII. yüzyılın ortasından itibaren Korint'in bu bölge ticaretinde birinci derecede rol oynadığı anlaşılmaktadır (44). Burada bilhassa Olbia'da ele geçen erken Korint safhaya (625-600) ait eserlerle Sinop'un burada tetkik etmekte olduğumuz VI. yüzyıla ait Korint eserlerini zikretmek isteriz (45). Bununla beraber, Karadeniz bölgesinde ele geçen doğu Yunan malzemesinin de önemi büyüktür (46). Attika ise ele geçen eserlere göre ancak VI. yüzyılın ortasından itibaren bu bölgenin ticaretinde rol oynamaya başlar ve Korint'in yerini alır.

Sinop'ta ele geçen buluntular ve bunların yardımıyla Karadeniz bölgesindeki diğer şehirlerin kolonize edilmiş zamanlarının tâyini bakımından mevcut durumlarına bir şey ilâve etmek maalesef mümkün değildir. Robert M. Cook'un bu bölge için ileri sürdüğü mütalâalar önemini hâlâ muhafaza etmekte (47) ve Pontus'un güney

(43) Burada Boğazköy'de bulunmuş olan ve Ekrem Akurgal tarafından geç protokorinth eser olduğu haklı olarak belirtilen buluntuyu zikretmek isteriz (MDOG 78 s. 50 şek: 10, 6. E. Akurgal, Phrygische Kunst s. 49). Gordion'da bir miktar Korinth malzemesinin ele geçmiş olduğu hususundaki malûmatımı bayan Dr. Machteld Mellink'in lûtfuna borçluyum.

(44) 650 - 625 yılları arasına ait geç protokorinth yahut tranzisyon safhası buluntuları: Güney Rusya (Payne, Necrocorinthit s. 271, 30 A), Byzantion (Anatolia 1 lev. 10).

(45) Payne, Necrocorinthia, nr. 230, 338, 373, daha geç buluntular için bak. s. 187. Bunlara tetkik etmekte olduğumuz Sinop buluntularını ve son zamanlarda az da olsa Güney Rusya'da Mirmekiya ve Tiritaki'de ele geçen VI. yüzyılın ikinci yarısına ait parçaları ilâve etmek isteriz (R. V. Şmidt: Greçeskaya arhaiçeskaya Keramika Mirmekia i Tiritaki, Materiali i issledovaniya no arheologii SSSR. No. 25 s. 223-248).

(46) Karadeniz bölgesinde ele geçen doğu Yunan eserleri için bak: (JHS. 66 s. 76 alt not 90 ve 91. s. 82 alt not 138).

(47) R. M. Cook Karadeniz bölgesinde ele geçen eserleri, bir ticaret yoluyla giden diğeri de koloni şehirlerinde ele geçen malzeme olarak, iki şekilde mütalâa eder. Koloni buluntularının İ. ö. 610 - 600 yıllarında başlamış olduğunu (JHS. 66 s. 84 tabela II ve s. 76 alt not 91) da-

bölgesindeki kolonizasyon eserlerinin en erken zamanını gösteren "600?" şeklindeki şüphesi Sinop kazıları ile değişmiş sayılamaz (48).

KATALOG

Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunmakta olan aryballoslar

WARRIOR GRUPU

No. 1

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 952. Yük. 6'5 cm. Karın kısmında büyükçe bir zede var. Hamurun rengi krem, süsler koyu kahverengi. Ağız kenarındaki düz kısmında daireler, dudakta çizgi var.

Omuzda dil (çubuk şeklinde) motifleri. İki çizgi ile başlayan friz kısmında üç muharrip. Mızraktan iz mevcuttur. Frizin altında daireler sek. 1). Paralelleri metin içinde verildi. Ait olduğu zaman İ. ö. 580 - 570.

No. 2

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1249. Ağız kısmı yok. Mevcut kısmın yüksekliği 5 cm. Hamur krem renginde, desen siyaha yakın koyulukta. Omuzda çubuklar. Friz kısmında hafifçe belli olan mızraklı üç muharrip. Daha alt kısmında daireler sek. 2).

Ait olduğu zaman İ. ö. 550 ye doğru.

No. 3

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1248. Süsler gayet silik. Hamur krem renginde. Mevcut kalkan izlerinden Frizde dört muharrip olduğu anlaşılmaktadır. Desen koyu kahverengi. Zamanı geç korinth.

QUATREFOIL ARYBALLOSLAR

No. 4

Aryballos. Sinop'dan. en. no. 1054. Yük. 5.7 cm. Hamur krem renginde. Süsler koyu kahverenginde. Ağızda kalın bir band ve bunun iki tarafında ince iki daire. Dudak kısmı bir daire çevirmekte. Omuzda nokta şekline yakın çubuklar. Gövde kısmında dört yapraklı motif. (şek. 3).

Paralelleri metin içinde verildi. Ait olduğu zaman geç Korinth safha (İ. ö. 575-550).

No. 5

Aryballos. Nereden geldiği belli değil. Müze

ha eskiye giden buluntuların ise ticaret yoluyla gelmiş olduğunu kabul eder (aynı eser s. 76 ve alt not 91 ve s. 82 ve 84'deki tabelâ.

(48) JHS. 66 s. 84 tabelâ.

en. no. 410. Boyun ve ağız kısım yok. Mevcut kısmın yük. 6 cm. Hamur krem, desen kahverenginde. Omuzda sadece yaprakların üzerinde noktaya şekline yakın çubuklar. Frizde dört yapraklı motif, aynı süs alt kısmı da doldurur (şek. 4).

Ait olduğu zaman geç Korinth safhası.

No. 6

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1099. Ağız kısmı kırık. Mevcut kısmın yüksekliği 5 cm. Hamur krem-yeşilimtrak, desen gri siyah renkte. Omuzda çubuklar. Frizde dört yapraklı motif (şek. 5).

Ait olduğu zaman İ. ö. 550 ye doğru yahut biraz daha geç.

No. 7

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1378. Yük. 7 cm. Hamur sarı-krem. Desen silik. Frizde dört yapraklı motif. Kap ortadan ikiye ayrılmış.

No. 8

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1444. Yük. 6 cm. Hamur devetüyü. Dudak kısmı bir çizgi çevirir. Süsleri silik. Frizde dört yapraklı motif olduğu anlaşılmaktadır. Belki yerli.

DÜZ KAİDELİ ARYBALLOSLAR

No. 9

Düz kaideli Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1424. Yük. 9 cm. Hamur krem renğinde. Gövde kazınarak yapılan şakulî çizgilerle dilim-

lere ayrılmıştır. Ağızda band vardır. Dilimlerin içini siyaha yakın boya doldurmuş, fakat pek az iz kalmıştır. Dilimlerin başladığı yerde çizgi vardır (şek. 6).

Paralelleri metin içinde verildi. Ait olduğu zaman geç Korinth safhadır.

No 10

Düz kaideli aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 905. Yük. 6,5 cm. Hamur kiremit renğinde. Ağız kısmı kırık. Süs yok.

SÜSÜ TAMAMEN SİLİNİMİŞ OLAN
YAHUT HİÇ SÜS TAŞIMIYANLAR

No. 11

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1137. Yük. 5,2. Friz süsü tamamen silinmiş. Ağız kısmında ve kabın dibinde daireler bulunduğu anlaşılmaktadır.

No. 12

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1030. Ağızın bir kısmı kırık. Yük. 7 cm. Hamur kirli krem. Ağız düzlüğünde ve kabın alt kısmında daire izleri.

No. 13

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1093. Yük. 5,4 cm. Hamur gri. Süs yok.

No. 14

Aryballos. Sinop'dan. Müze en. no. 1059. Yük. 6,7 cm. Hamur kiremit renğinde. Ağızın bir kısmı kırık.

ÜBER DIE ÄLTEREN FUNDE VON SINOPE UND DIE KOLONISATIONFRAGE

Dr. Yusuf BOYSAL

In den bisher durchgeführten Untersuchungen und Forschungen über das Pontus - Gebiet hat man der Frage der Kolonisation grosse Bedeutung beigemessen (1). In älteren Arbeiten wurden hauptsächlich schriftliche Quellen herangezogen und man meinte, dass die griechische Kolonisation in diesem Gebiet früh angefangen habe. Zum ersten Male gelang es Humfry Payne (2), die griechischen Funde im Pontus - Gebiet richtig zu datieren, und ihm folgte Robert M. Cook (3).

Nach den Ausgrabungen in Olbia (Borysthenes) und Histria können wir vor allem die in Sinope in den Jahren 1951-1953 im Namen der Türkisch-Historischen Gesellschaft und der Universität Münster durchgeführten Ausgrabungen erwähnen. Der Direktor der Türkischen Expedition der Grabungen, Prof. Ekrem Akurgal, gelangte mit Hilfe der Funde zu interessanten Ergebnissen über die Kolonisation im ganzen Pontus - Gebiet (4).

Unsere Arbeit beschränkt sich auf die Funde von Sinope, die der ersten Ansied-

lung angehören, also auf die ältesten Funde von Sinope. Es ist möglich, die griechische Ware von Sinope in zwei Teilen, nämlich den Funden aus dem Friedhof und den Funden aus der Stadt, zu betrachten.

Die Funde aus dem Friedhof

Ungefähr 15 Aryballoi, die aus der Nekropole von Sinope ins archäologische Museum Ankara gelangt sind, lassen sich nach ihren Mustern in folgende Gruppen aufteilen.

Krieger Gruppe

Kat. Nr. 1 - 3

In dieser Gruppe haben wir drei Aryballoi feststellen können, von denen wir hier zwei Beispiele veröffentlichen (5) (Abb. 1-2). Diese Aryballoi (6) weisen auf der Mündungsscheibe Ringe auf. Diese Kreise ordnen sich entweder aneinander in gleicher Breite wie auf dem Beispiel aus Sinope (Abb. 1) und manchen spätkorinthischen Aryballoi oder sie zeigen ein Band mit zwei dünnen Kreisen, wie wir sie auf dem Beispiel sehen können, das H. Payne für ein spätkorinthisches Werk hält (7). Die Aryballoi von Sinope (Abb. 1) weisen — wie Paynes Beispiel — auf der Schulter Stäbe und Kreislinien, drei Krieger auf dem Fries und darunter Ringe auf. H. Payne hat schon angedeutet, dass manche Beispiele dieses Typus im Grab 86 (580-570 v. Chr.) in Rhitsona zutage gekommen sind (8). Wir können noch mehrere Aryballoi erwähnen, die dieselbe Besonderheit

(5) S. Kat.

(6) CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 Taf. 42 Nr. 2. Dugas, Délos X Taf. XXIV C 281.

(7) H. Payne, Necrocorinthia Abb. 160.

(8) Ebda S. 320.

(1) Kürzlich hat Ekrem Akurgal diesem Thema eine grosse Bedeutung beigemessen und alle vorhandenen Bibliographien gesammelt (Ekrem Akurgal und Ludwig Budde, Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Sinope S. 1 ff).

(2) Humfry Payne, Necrocorinthia 271, 30 A, Nr. 230, 338, 373, S. 205 und Abb. 92.

(3) R. M. Cook, JHS 66 (1946) 67 ff.

(4) Der Autor meint, dass man mit Hilfe der griechischen Funde das von Eusebios der Kolonisation von Sinope zugeschriebene Jahr 630 v. Chr. bestätige und fügt hinzu, dass die griechische Kolonisation der anderen Städte im Pontus-Gebiet in dieser Zeit begonnen worden sei (Türk Arkeoloji Dergisi VI, 1 (1956) 48; und Ekrem Akurgal und Ludwig Budde, a. a. O. 1-3.)

aufweisen und der spätkorinthischen Phase angehören (9).

Vierblattmuster Aryballoi
Kat. Nr. 4 - 8

Die meisten der Aryballoi von den Gräbern in Sinope gehören zu dieser Gruppe. Wir veröffentlichen nur zwei Werke dieser Aryballoi, deren Muster bemerkenswerter als andere sind (Abb. 3-4) Diese Aryballoi unterscheiden sich von der Krieger-Gruppe nur im Muster auf dem Fries, aber andere sind ähnlich.

H. Payne hat schon darauf hingewiesen, dass die ersten spätkorinthischen Beispiele dieser Gruppe in dem Grab 14, das dem frühen 6. Jahrhundert angehört, und im Grab 86 (580-570 v. Chr.) in Rhitsona zutage gekommen sind (10). Wir erfahren aus der Erklärung von H. Payne weiter, dass diese Gruppe in der Mitte des 6. Jahrhunderts allgemein üblich ist und sich bis an das Ende desselben Jahrhunderts fortsetzt (11). Wir können hier für den Vergleich noch andere Werke erwähnen, die der spätkorinthischen Phase angehören (12).

Aryballoi mit flacher Standfläche
Kat. Nr. 9 - 10

Unter den Funden aus dem Friedhof gibt es einen spätkorinthischen "flat-bottomed" Aryballos, dessen Gefässbauch durch vertikale doppelte Ritzlinien verziert ist (Abb. 5). Nach H. Payne wird dieser Typ vom frühen 6. Jahrhundert an üblich und im zweiten Viertel desselben Jahrhunderts noch gebräuchlicher (13).

(9) Dugas, Délos X Taf. XXIV, 283. CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 Taf. 42 Nr. 2-3. CVA. Deutschland 5 Wien 1 Taf. 4, Nr. 9.

(10) Payne, Necrocorinthia 320.

(11) Ebd. S. 320.

(12) Dugas, Délos X Taf. XXII, 185. CVA. Great Britain 12 University of Reading Taf. 4, 14 a. P. N. Ure, Aryballoi and Figurines from Rhitsona in Boeothia, Taf. X 86, 198. CVA. Deutschland 10 Heidelberg 1 Taf. 13 1-3.

(13) Payne, Necrocorinthia 321 Abb. 162.

Wir können für den Vergleich mit dem Aryballos aus Sinope noch ein anderes spätkorinthisches Beispiel erwähnen (14).

Ein mittelkorinthischer Aryballos

Wir werden hier einen Aryballos (Abb. 6) betrachten, der während der Ausgrabungen in Sinope in einem Grab ans Tageslicht gekommen ist (15). Dieser Aryballos unterscheidet sich von den oben gezeigten Gruppen durch die mit Punkten gefüllte Frieszone und vertritt eine andere Gruppe. H. Payne hat schon auf die Besonderheit dieses Typus aufmerksam gemacht (16). Nach seiner Aussage muss dieser Aryballos wie andere von Sinope wegen der konzentrischen Kreisen auf der Mündungsscheibe dem 6. Jahrhundert angehören. Wie oben bemerkt wurde, sind diese Ringe eine gemeinsame Besonderheit für die Aryballoi von Sinope; doch sieht man oft, dass der mittlere Kreis meistens ein bandartigbreit ist, während die anderen Kreise dünner sind (17). Wir wollen hier vor allem darauf hinweisen, dass waagerechte Stäbe auf der Mündungsscheibe sowie Rosetten auf dem unteren Teil der Aryballoi, die das Merkmal für frühkorinthische Werke sind, auf den Funden von Sinope nicht vorkommen (18).

Mit Sicherheit lässt sich aus obiger Erklärung schliessen, dass unser Aryballos auch noch denen des 6. Jahrhunderts angehört. In welche Jahre des 6. Jahrhunderts aber können wir dieses Werk datieren? Wir haben nur drei datierte Beispiele solcher Werke feststellen können, die alle der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts zugeschrieben wurden. Der dem Anfang des 6. Jahrhunderts angehörende Ary-

(14) CVA. Deutschland 5 Wien I (Sammlung Matsch) Taf. 3 Nr. 1.

(15) E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. Taf. 1 a-b.

(16) Payne, Necrocorinthia 291 Nr. 641.

(17) Wir können hier das Beispiel erwähnen, das H. Payne für spätkorinthische Aryballoi anführt (Necrocorinthia Abb. 160).

(18) Siehe Payne, Necrocorinthia Abb. 124.

ballos von Karlsruhe (19) unterscheidet sich nur in dem breiten Fries mit Punkten von dem Gegenstück aus Sinope. Die Aryballoi von Kopenhagen (20) und Heidelberg (21), welche letzterer um 590 - 570 v. Chr. datiert wurde, sind dem Werk aus Sinope sehr ähnlich. Wir sind der Meinung, dass man unseren Aryballos auf Grund seiner Ähnlichkeit mit dem Werk von Heidelberg der gleichen Zeit zuschreiben kann. Ekrem Akurgal datiert den Aryballos von Sinope etwas früh (22). Wir wollen hier auch den in die erste Hälfte des 6. Jahrhunderts datierten Aryballos erwähnen (23).

Funde aus der Stadt

Eine attische Kylix (24) (Abb. 7) und einige orientalisierende Vasenstücke (25) sind bei den im Jahre 1951 durchgeführten Ausgrabungen, an denen der Schreiber dieser Zeilen sich beteiligt hat, in der Stadt zutage gekommen. Diese älteste Ware innerhalb der Stadt ist in einem Bothros im Graben B ans Tageslicht gekommen, darum muss sie, d.h. die attische Kylix und die orientalisierenden Vasenfragmente, derselben Zeit angehören. Also, die attische Kylix wird uns die Zeit des Bothros angeben. Ekrem Akurgal datiert mit Recht

dieses Werk um 560 v. Chr. (26). Darum können wir für die älteste Zeit des Bothros die Jahre 570-560 annehmen. Dieses Stück ist der älteste Fund attischer Keramik in Sinope und ihm folgen die Fragmente von den Kleinmeisterschalen. Ekrem Akurgal meint, das dieses Werk wegen des auf ihm dargestellten dekorativen wappenartigen Hirschgeweihs einem Künstler Ionischen Ursprungs angehört (27).

Es ist schwer, die Zeit der oben genannten orientalisierenden Stücke (28), die im Bothros des Grabens B mit der attischen Kylix zutage gekommen sind, unmittelbar und mit Sicherheit zu bestimmen. Wir müssen sie wohl mit Hilfe der attischen Schale in das zweite Viertel des 6. Jahrhunderts datieren. Nach den Ergebnissen von Wolfgang Schiering, der letztlich über orientalisierende Keramik gearbeitet hat, dauert diese Keramik bis 550 v. Chr. (29).

Ergebnisse

Aus dem oben Gesagten sehen wir, dass die Funde aus der Stadt wie auch die aus der Nekropole ungefähr gleichzeitig sind. Die Funde im Bothros geben uns das zweite Viertel des 6. Jahrhunderts, das für die Geschichte von Sinope einen fester

(19) CVA. Deutschland 7 Karlsruhe 1 Taf. 39, 12.

(20) CVA. Danemark 2 Kopenhagen 2 Taf. 85, 2.

(21) CVA. Deutschland 10 Heidelberg 1 Taf. 12, 11.

(22) Vorher datierte Ekrem Akurgal die ältesten griechischen Funde aus Sinope in das späte 7. Jahrhundert oder in das Ende dieses Jahrhunderts (Phrygische Kunst 40). Der Autor erwähnt für diese Funde auch die Jahre 610-600 v. Chr. (Die Ausgrabungen von Sinope, Türk Arkeoloji Dergisi VI, 1 (1956) 55). Ferner schreibt Ekrem Akurgal, dass dieser Aryballos das älteste griechische Produkt sei, und datiert ihn in den Anfang des 6. Jahrhunderts oder um 600 (E. Akurgal und L. Budde a.a. O. 5).

(23) CVA. Deutschland 4 Braunschweig Taf. 2, 16.

(24) E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. Taf. II.

(25) Ebda Taf. I c-d.

(26) Ebda S. 4.

(27) Ekrem Akurgal schreibt zur Herkunft dieses Werk folgende: "Als ich mich im Herbst 1952 in England aufhielt, bedeutete mir Sir John Beazley, dass diese Schale ein attisches Werk wäre. Es sei jedoch gestattet zu bemerken, dass das Wappenartige an dem Hirschgeweih eine bei attischen Werken unbekanntes Eigentümlichkeit zeigt und auf den ostgriechischen Geschmack hinweist. Vielleicht wäre doch noch die Frage möglich, ob das Werk zwar von einem attischen Töpfer hergestellt, die Bilder die es trägt aber von einem nach Athen ausgewanderten ostgriechischen Maler gezeichnet wurden" (E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. 4 Anm. 10).

(28) E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. Taf. II.

(29) Wolfgang Schiering, der in letzter Zeit über orientalisierende Keramik gearbeitet hat, ist der Meinung, dass sich der Stil der Keramik bis 550 v. Chr. gehalten habe (Werkstätten Orientalisierender Keramik auf Rhodos 8-14). Die Ausgrabungen in Phokaia und Sinope bestätigen diese Zuschreibung.

Zeitpunkt ist. Sowohl die Aryballoi des Krieger-Lypos als auch die der vierblattmuster-Gruppe geben uns in der Zeit mit Sicherheit die Jahre um 580 v. Chr. Wir können, also mit den ältesten Funden von Sinope den Anfang des 6. Jahrhunderts kaum erreichen. Es gibt heute keinen Fund, den wir in die Jahre zwischen 580 und 630 v. Chr., das Eusebios für die Kolonisation von Sinope angibt, mit Sicherheit datieren können. Nach den bis jetzt gemachten archäologischen Funden können wir für die Geschichte der Stadt Sinope vor 600 nichts aussagen. Darum hält Ekrem Akurgal bei der Feststellung der unteren Grenze des reifphrygischen Stiles, dessen terminus ante quem der Anfang des 6. Jahrhunderts ist, die Funde von Sinope für einen sicheren Anhaltspunkt und fügt hinzu, dass reifphrygische Funde in Sinope nicht zutage gekommen wären (30). Dr. Ludwig Budde, der im Namen der Universität Münster die Ausgrabungen leitete, war ebenfalls der Auffassung, dass die Gräber von Sinope vom Anfang des 6. Jahrhunderts an existieren (31).

Die Kunst- und Handelsbeziehungen zwischen Griechenland und Kleinasien sind in den Küstengebieten Kleasiens verschieden. Im Südostküstengebiet Anatoliens, d. h. in Kilikien und im Hatay-Gebiet, beginnt der Einfluss der Kykladen und Attikas schon früh und ist im 9. und 8. Jahrhundert beträchtlich (32). In diesem Gebiet ist viele ostgriechische Keramik des 7. Jahrhunderts ans Tageslicht gekommen (33). Wenn auch in dieser Hinsicht heute für Zentralanatolien nicht so viel zu sagen ist, weil griechische Funde hier gering an Zahl sind, kann man nach den heutigen Funden eine gegenseitige

(30) E. Akurgal, Phrygische Kunst 40.

(31) E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. 34.

(32) Desborough, Proto-geometric Pottery 327.

(33) Tarsus: M. A. Hanfmann, On Some Eastern Greek Wares Found at Tarsus The Aegean And the Near East 165. Yumuk Tepe: AAA. XXVI Taf. LXXXVI - LXXX. El Mina: JHS. 60, 2 ff.

Beziehung von Phrygien und Ostgriechenland annehmen (34). Wichtig ist vor allem, dass in diesem Gebiet korinthische Keramik gefunden wurde (35). Im Pontus-Gebiet ist die Lage etwas anders. Wir sind sicher, dass Korinth kurz nach der Mitte des 7. Jahrhunderts im Handel dieses Gebiets die wichtigste Rolle zu spielen beginnt. Wir können hier in erster Linie die der spätkorinthischen oder transitionalen Phase (650-625 v. Chr.) angehörenden Werke aus Byzantion (36) und aus Südrussland (37) erwähnen. Dann kommen die Funde der frühkorinthischen Aryballoi von Olbia (38). Diesen folgen die Funde von Sinope. Aber ostgriechische Funde sind in diesem Gebiet auch wesentlich (39). Attika beginnt mit seinen Gefässen im Pontus-Gebiet erst in der Mitte des 6. Jahrhunderts eine Rolle zu spielen (40).

Man kann mit Hilfe der in Sinope zutage gekommenen griechischen Funde der gegenwärtigen Lage der Koloniestädte was die Zeit betrifft nichts hinzufügen. Es ist noch gültig, was R. M. Cook darüber

(34) Durch die Bearbeitung der Funde aus Bayraklı klärte Ekrem Akurgal die gegenseitigen Beziehungen zwischen Phrygern und Ostgriechen (Bayraklı 85 ff.). Hierzu können wir die in Ankara (Bayraklı, A fig. 1) und die in Gordion gefundenen Vogelschalen erwähnen (R. Young, The University Museum Bulletin of Pennsylvania, 17, 4 Abb. 26).

(35) Wir wollen hier auf den Fund aus Boğazköy eingehen, den Ekrem Akurgal der spätkorinthischen oder transitionalen Phase zuschreibt (MDOG 78 S. 50 Abb. 10, 6. E. Akurgal, Phrygische Kunst 49). Ich verdanke Dr. Machteld Mellink die Mitteilung, dass während der neuen Grabungen in Gordion manche korinthische Stücke zutage gekommen sind.

(36) Anatolia I Taf. 10.

(37) H. Payne, Necrocorinthia 271, 30 A.

(38) Ebda Nr. 230, 338, 373 Siehe für die späteren Werke S. 187.

(39) JHS. 66 (1946) 76 Anm. 90 (Olbia und Berezan); Anm. 91 (Südrussland); S. 82 Anm. 138 (Ak Alan).

(40) Ekrem Akurgal nimmt an, dass Attika auf Sinope seit 560 v. Chr. einen grossen Einfluss ausgeübt haben muss (E. Akurgal und L. Budde, a. a. O. 9).

angedeutet hat (41). Nach den Ausgrabungen von Sinope hat sich sein "600 ? v. Chr." für die Zeit der griechischen Funde aus den Kolonie - Städten im Südpontus nicht geändert (42).

KATALOG KRIEGER GRUPPE

Nr. 1

Aryballos aus Sinope. Inv. 952. H. 0,065. Ton weissgelb. Firnis braunrot gebrant. Mündung innen gefirnist. Auf der Mündungsscheibe Ringe, auf der Schulter Stäbe, Kreislinien. Drei Krieger mit Rundschilden nach links. Unter dem Fries Ringe. Rosetten auf dem Grund (Abb. 1). 590-570, spätkorinthisch, seine Parallele im Text gegeben.

Nr. 2

Aryballos aus Sinope. Inv. 1249. Henkel und Mündung fehlen. H. 0,050. Ton weissgelb. Firnis dunkelbraun. Auf der Schulter Stäbchen, Kreislinien. Drei Krieger mit Rundschilden und Speeren. Unter dem Fries Ringe. Gegen 550 v. Chr. (Abb. 2).

Nr. 3

Aryballos aus Sinope. Inv. 1248. H. 0,060. Ton weissgelb. Firnis ist stark geschwunden. Auf dem Fries vier Männer. Spätkorinthisch.

ARYBALLOI MIT VIERBLATTMUSTER

Nr. 4

Aryballos aus Sinope. Inv. 1054. H. 0,057. Ton weissgelb. Firnis braun gebrannt. Auf der Mündungsscheibe konzentrische Kreise, an der Lippe Streifen. Auf der Schulter Stäbchen. Lotosknospenkreuz (Abb. 3). Spätkorinthisch. Seine Parallele im Text.

Nr. 5

Aryballos aus Sinope. Inv. 1099. Henkel und

(41) R. M. Cook schreibt die ältesten Funde aus den Koloniestädten im Pontus - Gebiet den Jahren 610 - 600 v. Chr. zu (JHS 66 Tabella II auf Seite 84 und S. 76 Anm. 91). Der Autor betrachtet jedes der älteren Werke als Handelsware (ebda S. 76 und Anm. 91 und S. 82, Tabelle auf Seite 84).

(42) JHS 66 Tabelle auf Seite 84.

Mündung fehlen. H. 0,050. Ton gelb. Firnis dunkelbraun. Auf der Schulter Stäbchen. Vierblattmuster (Abb. 4). Gegen 550 v. Chr.

Nr. 6

Aryballos aus Sinope. Inv. 1378. H. 0,070. Ton weissgelb. Firnis ist stark geschwunden. Vierblattmuster. Spätkorinthisch.

Nr. 7

Aryballos aus Sinope. Inv. 1444. H. 0,060. Ton dunkelgelb. Auf der Lippe Streifen. Firnis ist stark geschwunden. Vierblattmuster. Spätkorinthisch.

ARYBALLOS MIT FLACHER STANDFLÄCHE

Nr. 8

Aryballos aus Sinope. Inv. 1424. H. 0,090. Ton weissgelb. Auf der Mündungsscheibe konzentrische Kreise. Firnis ist stark geschwunden. Auf der Schulter Stäbchen auf dem Bauch waagerechte, geritzte Linien (Abb. 5) Spätkorinthisch. Seine Parallele im Text gegeben.

Nr. 9

Aryballos aus Sinope. Inv. 905. H. 0,062. Ton ziegelrot. Mündung fehlt. Spätkorinthisch oder später.

ARYBALLOI MIT SEHR STARK GESCHWUNDENEM FIRNIS ODER FIRNISLOS

Nr. 10

Aryballos aus Sinope. Inv. 1137. H. 0,052. Firnis ist sehr geschwunden. Auf der Mündungsscheibe konzentrische Kreise, Unter dem Fries Streifen.

Nr. 11

Aryballos aus Sinope. Inv. 1030. H. 0,070. Zwei Drittel der Mündungsscheibe sind weggebrochen. Ton dunkelgelb. Auf der Mündungsscheibe konzentrische Kreise. Unter dem Fries Streifen.

Nr. 12

Aryballos aus Sinope. Inv. 1093. H. 0,054. Ton dunkelgelb. Ein Drittel der Mündungsscheibe ist weggebrochen.

Nr. 13

Aryballos aus Sinope. Inv. 1059. H. 0,067. Ton ziegelrot. Ein Stück der Mündungsscheibe ist weggebrochen.

SÜMER EDEBİYATINA AİT YENİ PARÇALAR

Muazzez ÇİĞ - Hatice KIZILYAY - Samuel Noah KRAMER

Bu makale yazarlarının bu seneki gayeleri, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Tablet Arşivinde bulunan Nippur koleksiyonuna ait şimdiye kadar neşredilmemiş Sümer edebî metinlerinin transkripsiyonunu, kopyasını yapmak, ve bunları işlemektir. Bu tabletlerin takriben 550 adet olup büyük bir kısmı küçük ve çok küçük parçalardan ibarettir (1). Çalışma bilfiil Dr. Kramer'in İstanbul'a geliş tarihi olan 15 Mayıs'tan birkaç ay evvel başladı ve bilâfasıla 10 hafta devam etti. Bu müddet zarfında 383 parça okundu ve transkripsiyon edildi; 80 adedi de Hatice Kızılyay ve Muazzez Çığ tarafından bizzat kopya edildi (2). Transkripsiyonları yapılan mütebaki kısmın kopyasının da önümüzdeki sonbahar ve kış ayları zarfında yapılacağı ümit edilmektedir.

Ehemmiyet ve değeri bakımından bu parçalar üç kısma ayrılabilir:

1 — Muhteviyat bakımından yeni olup henüz tanınmayan malzeme;

2 — Bunlar, büyük bir kısmı restore edilmiş malûm olan metinlerin kırılmış bazı cümle veya kelimelerini tamamlamaya yardım ederler;

3 — Pratik olarak hiçbir yenilik ilâve etmeyenlerdir. Bizim bugünkü bilgimize göre bir parçanın ekseriya hangi kategoriye ait olduğunu tâyin etmek imkânsız hepsinin kopya ve transkripsiyon edilmesi olduğundan zamanın müsaadesi nispetinde sayanı tavsiyedir. Bu makalede neşredilen parçalar bütün malzemenin az çok bir

(1) Teferruat için kış. Belleten, cilt XVI, sah. 348 v.d.; Bulletin (University Museum) vol. 17; Orientalia (Nova Series) vol. 22 sah. 190 v. d.

(2) Levha 1-6 Hatice Kızılyay tarafından, levha 7-12 Muazzez Çığ tarafından kopya edilmiştir.

maktamı gösterecek şekilde seçilmişlerdir. Bunlar:

Ni. 4013 (Lev. 10) birkaç "şarkı"dan ibaret olan bu parça ihtimal Eridu'nun tahribine ait bir ağıttır.

Ni. 4048 (Levha 8) küçük bir mitoloji (?) parçası.

Ni. 4053 (Lev. 8) Ur şehrinden, Enlil, İnanna ve Enki tanrılarında bahsedilen bir mitoloji (?) ye ait küçük bir parçadır.

Ni. 4047 (Lev. 8) Tanrı Sin ve ihtimal "hububat bilmeyen" Martu'dan bahsedilen küçük bir mitoloji (?) parçası.

Ni. 4047 (Lev. 11) Muhtelif "şarkı"lardan ibaret olan İsin şehrine ait küçük bir ilâhî (?) parçası.

Ni. 4077 (Lev. 11) Pennsylvania Üniversitesi müzesindeki Edmond Gordon tarafından restore edilmekte olan "Atasözleri kitabı"na ait küçük bir parça.

Ni. 4080 (Lev. 11) Altındaki küçük yazıya nazaran Dumuzi kompozisyonu olabilir.

Ni. 4081 (Lev. 11) "Adab"ın, oğulları "Ereh"ın oğulları, tanrıça Geştinanna ve galla - demonlarından bahsedilen küçük bir mitoloji parçası (Öy, Satır 1, 2 ve Ay. satır 4, 5 "İnanna'nın yeraltında inişi" ef-sanesinde de mevcuttur.

Ni. 4116 (Lev. 6) Mevcut kısmı ihtimal tanrı Enlil'in tasvirini ihtiva eden çok küçük bir parça.

Ni. 4120 (Lev. 6) Bir mitoloji (?) ye ait küçük bir parça.

Ni. 4123 (Lev. 6) Herhangi bir kompozisyona aidiyeti tespit edilemeyen çok küçük bir parça.

Ni. 4131 (Lev. 6) an-gim-dum-ma olarak bilinen Ninurta'nın kompozisyonuna ait bir parça; Öy. metinde bulunan birçok kırık satırları tamamlamaya yardım edecektir.

Ni. 4132 (Lev. 6) Tanrı Ninsun ve Ninşubur'dan bahsedilen küçük bir mitoloji (?) parçası.

Ni. 4148 (Lev. 4) Küçük bir mitoloji (?) parçası; mevcut kısımda bir hitap vardır.

Ni. 4155 (Lev. 2 ve 3) "Akkad ağıdı" olarak bilinen kompozisyona ait bir parça (3). Ön yüzü diğer vesikalardan tamamlandığı için pek mühim değilse de, arka yüz oldukça yeni malzeme vermektedir.

Ni. 4159 (Lev. 4) Tanrı Enki'nin zikredildiği çok küçük bir vesika parçası.

Ni. 4206 (Lev. 7) "Enki ve Sumer: yerin tanzimi ve onun kültürel ilerleyişi" (4) mitolojisine ait bir parça; birinci sütun ve ikinci sütunun son satırı metnin tamamlanması için çok mühimdir.

Ni. 4341 (Lev. 9) Belleten, Cilt XVI sah. 358 - 359 da neşredilen Enlil ilâhisine ait bir parçadır; ön yüz kırılmış birkaç işaretin tamamlanmasına yarıyor, fakat arka yüz yeni bir şey ilâve etmiyor.

(3) Krş. SLTN sah. 34.

(4) Krş. SM sah. 59-62.

Ni. 4563 (Lev. 4 ve 5) Yazıcı tarafından tanrıça İnanna'nın *balbal-e* si olarak isimlendirilmiş olan bir ilâhi, bu edebî grubun diğer bir misâli için krş. Belleten, Cilt XVI sah. 360 - 362.

Ni. 9630+9791 (Lev. 1-2) Büyük bir kısmı *lu* "adam" ile başlayan atasözleri kitabına ait bir parça.

Ni. 9635 (Lev. 7) İnanna ilâhisine ait küçük bir parçadır; kral İdin Dagan ile tanrıçe İnanna'nın evlendiği yeni sene merasimini (5) tasvir etmesi bakımından şayanı dikkattir.

Ni. 9666 (Lev. 9) Muhtelif "şarkı"-lardan ibaret olan bir ilâhiye ait küçük bir parça.

Ni. 9667 (Lev. 12) İnanna'nın *nin-me-şâr-ra* (6) adlı ilâhisine ait bir parça; bu, kompozisyonun son kısmına ait bazı yerleri tamamlamağa yardım edecektir.

(5) Krş. SLTN sah. 23, kommentar No. 66. Bu ilâhiye ait diğer bir tablet için bak. *Orientalia* vol. 22 sah. 193.

(6) Krş. SLTN sah. 22-23, kommentar No. 64.

NEW SUMERIAN LITERARY FRAGMENTS

Muazzez ÇİĞ, Hatice KIZILYAY and Samuel Noah KRAMER

This year it was the aim of the authors of this article to study, transliterate, and copy the as yet unpublished Sumerian literary pieces in the Nippur Collection of the Istanbul Archaeological Museums. All in all there are about 550 such pieces, and the great majority of them are small and very small fragments. The work was actually begun several months before Dr. Kramer's arrival in Istanbul in the middle of May, and it continued uninterruptedly for ten weeks. In the course of this time, 383 fragments were read and transliterated, and 80 of these have now actually been copied by Hatice Kızılyay and Muazzez Çiğ. Copies of the remaining transliterated pieces will be prepared, it is hoped, in the course of the coming fall and winter.

From the point of view of value and importance, the fragments may be divided into three classes: (1) those which contain new and still unknown material (2); those which help to fill in some of the broken words and phrases in texts already largely restored (3); those which add practically nothing new. In the present state of our knowledge, however, it is often impossible to decide to which category a given fragment belongs, and it was therefore deemed advisable to transliterate and copy as the time allowed. The fragments published in this article were selected to serve as a more or less representative cross-section of the material as a whole. Thus:

Ni. 4013 (pl. 10) may be a fragment of a lamentation over the destruction of

(1) Cf. for details *Bellekten*, vol. XVI p. 348 ff.; *Bulletin* (University Museum) vol. 17; *Orientalia* (Nova Series) vol. 22 p. 190 ff.

(2) Plates 1-6 were copied by Hatice Kızılyay, and plates 7-12 were copied by Muazzez Çiğ.

(3) Cf. *SLTN* p. 34.

Eridu which consisted of several "songs".

Ni. 4048 (pl. 8) is small fragment of a myth (?).

Ni. 4053 (pl. 8) is a small fragment of a myth (?) mentioning the city Ur and the deities Enlil, Inanna, and Enki.

Ni. 4057 (pl. 8) is a small fragment of a myth (?) mentioning the god Sin and perhaps the Martu "who know not grain".

Ni. 4074 (pl. 11) is a small fragment of a hymn (?) mentioning the city Isin, which consisted of several "songs".

Ni. 4077 (pl. 11) is a small fragment of a "book" of proverbs now being pieced together by Edmund Gordon in the University Museum of the the University of Pennsylvania.

Ni. 4080 (pl. 11) of what, to judge from the gloss, may be a Dumuzi composition.

Ni. 4081 (pl. 11) is a small fragment of a myth mentioning the "sons of Adab", the "sons of Erech", the goddess Gęstinanna, and the *galla*-demons (lines 1 and 2 of the obverse, and lines 4 and 5 of the reverse are also found in "Inanna's Descent").

Ni. 4116 (pl. 6) is a very small fragment whose extant complexes may perhaps describe the god Enlil.

Ni. 4120 (pl. 6) is a very small fragment of a myth(?).

Ni. 4123 (pl. 6) is a very small fragment of an unidentifiable composition.

Ni. 4131 (pl. 6). Small fragment of the Ninurta composition known as *án-gimdim-ma*; the obverse will help restore several broken lines of the text.

Ni. 4132 (pl. 5) is a small fragment of a myth(?) mentioning the deities Ninsun and Ninsubur.

Ni. 4148 (pl. 4) is a small fragment

of a myth(?) the extant part of which contains an address.

Ni. 4155 (pl. 2 and 3) is a fragment of the composition commonly known as the "Agade Lament". While the obverse is of little value since the text is now available from other documents, the reverse adds considerable new material.

Ni. 4159 (pl. 4) is a very small fragment of a composition mentioning the god Enki.

Ni.4206(pl.7)is a fragment of the myth "Enki and Sumer: the Organization of the Earth and its Cultural Processes" (4); column I and the last lines of column II are of considerable value for the restoration of the text at this point.

Ni. 4341 (pl. 9) is a fragment of the Enlil hymn described in the *Belleten*, vol. XVI pp. 368 - 369; the obverse helps to restore few broken signs, but the reverse adds practically nothing new.

Ni. 4563 (pl. 4 and 5) is a hymn designated by the scribe as a *bal-bal-e* of the goddess Inanna; cf. *Belleten*, vol. XVI pp.

360 - 362 for another example of this literary genre.

Ni. 9630+9791 (pl. 1 and 2) is a fragment of a "book" of proverbs the great majority of which begin with the word *lú* "man".

Ni. 9635 (pl. 7) is a small fragment of the Inanna hymn noteworthy for its description of the New Year ceremony in the course of which the king Iddin Dagan married the goddess Inanna (5).

Ni. 9666 (pl. 9) is a very small fragment of a hymn(?) consisting of several "songs".

Ni. 9667 (pl. 12) is a fragment of the Inanna hymn *nin-me-šár-ra* (6) which will help in the restoration of a number of words and complexes towards the end of the composition.

(4) Cf. *SM* pp. 59-62.

(5) Cf. *SLTN* p. 23, comment to No. 66. For another tablet belonging to this hymn, cf. *ORIENTALIA* vol. 22, p. 193.

(6) Cf. *SLTN* pp. 22-23, comment to No. 64.

ETYEMEZ'DE BULUNAN BİR STE. VIERGE FRESKO'SU

Feridun DİRİMTEKİN

Etyemez bölgesinde İşçi Sigortaları Kurumu tarafından bir hastahane inşası için yapılan inşaat esnasında II. ve III. asırlara ait bazı Ştele funéraire'lere rastlanmıştır (Resim: 1). Fakat inşaat 1957 yılı sonbaharında denize doğru genişlediği zaman, eski Etyemez Tekkesinin hemen yanında bir ufak Şapel'in bir yan duvarı ve Absid'i ve bunun altındaki ufak bir Crype ve buna bağlı, üstü tonozlu bir yol meydana çıkarılmıştır. Şapel'in Absid'inde bir Ste. Vierge Fresko'su mevcuttu. Bu Fresko Ayasofya Müzesine nakledilmiştir. Fakat müzenin bütün alâkasına rağmen, burada böyle bir esere tesadüf edileceği müteahhitler tarafından bilinmediği için, buldozerlerin çalışmaları esnasında, bu tonozlu yola bağlı olan ve bir Osteophylion olması muhtemel bulunan bir ufak bina tahrip edilmiştir (Resim: 2).

1 — Chapelle ve Crypte:

Şapel, kalıntılara nazaran 6 m. uzunluğunda ve 2,5 m. kadar genişliğinde idi. Bizans mimarı tarzına uygun olarak 30×30×4 eb'adında tuğlalardan yapılmıştı. Tuğlalar üzerinde:

HNHHAAYAA, INTHΛIC KΛAAH,
INBAΠIOAS

damgası mevcuttu. Kullanılan harç yine renkli ve büyük tuğla kırıntılı idi.

Absid, 1,50 m. kadar yüksekliğinde ve 1,40 m. genişliğinde idi. Absid'in zeminden 20 cm. kadar yükseklikte olan kısmı, koyu kiremitli bir boya ile boyanmış idi. Bundan sonra Fresko başlıyordu.

Crypte, Chapelle'in Absid'in altındaki sahayı işgal ediyordu. Büyüklüğü 2×2 m. kadardı ve içi tamamiyle boştu.

2 — Fresko'lar:

Şapel'in absid'inde birbiri üzerine yapılmış iki Fresko vardı (Resim: 3).

Birinci devir Fresko'su: Blacherniotissa tipi bir Meryem tasviri idi.

Meryem'in çehresi gayet güzel bir kadın çehresi olarak resmedilmiş ve geleceğe muvafık olarak mavi bir morphion giymiş olarak gösterilmişti. Göğsünde bir madalyon içinde beyaz elbise giymiş çocuk İsa vardı. Fakat burada bir şapel olduğu bilinmediği için, arkadan gelerek yapılan çalışmalar esnasında İsa'nın resminin bir kısmı tahrip edilmişti. Onun için, İsa'nın yalnız başındaki hale ile vücudunun sol omuzları kalmıştır.

Ste. Vierge'in başının solunda MP monogramı ve bunun altında, Ykata yazısı vardır. Fakat bu yazının — başın sağında bulunması lâzımgelen, fakat ikinci Fresko'nun sıvası ile kapalı bulunan — mukabili mevcut olmadığından, bu yazının mânasının anlaşılması kabil olmamıştır (1). Yazı koyu kiremidi zemin üzerine siyah olarak yazılmıştı (Resim: 4-5).

İkinci devir Fresko'su:

Birinci Fresko eskimiş ve zamanın arzusuna uyar bir şekilde olmadığından, ve yahut Ste. Vierge başka bir şekilde resmedilmek istendiğinden üzeri bir sıva tabakası ile örtülmüş ve üzerine yeni bir Fresko yapılmıştır. Bu fresko kalıntılara nazaran, eskisinden daha yukardan başlıyor ve iki melek arasında Ste. Vierge'i gösteriyordu. Fakat zamanın tesiri ile yukarı kısımlar düşmüş ve resimde yalnız Meryem'in çenesi, boynu, omuzları ve elbisesinin bir kısmı, meleklerin başları görülmektedir. Bu fresko'da yazı yoktur. Ve resimde görüldüğü gibi, daha alt kısımdaki sıvalar düşmüş, bu sayede daha eski bir devre ait olan birinci fresko'nun bir kısmı

(1) Sofya Arkeoloji Müzesinde {M'ΘY XIV. asra ait bir İcone üzerinde {H KATA yazısı mevcuttur. Fresko üzerindeki {ΦVF yazı başlangıçta (Y) yerine (H) olmak üzere bu yazıya benzemektedir.

meydana çıkmıştır. Bu yüzden, ikinci fresko'nun hangi stilde yapılmış olduğunun tesbiti kabil olamamıştır.

Absid'in inşa tekniği, bunun Orta Bizans çağında yapıldığını göstermektedir. Fresko'lara gelince, alt tabakada bulunan birinci devre ait fresko, XII. asra, üstteki ise XIV. yüzyıla ait olmalıdır (Resim: 6).

Absid'in hemen önünde, 55 cm. uzunluğunda, 19 cm. yüksekliğinde ve 12 cm. eninde bir mermer üzerinde AN TOVWV AN ΤΑΠΕΛWΚΑC ΜΟΙ yazısı bulunmuştur. İncil'den alınmış olan bu parçayı havi bu inscriptionun bu şapele ait olması çok muhtemeldir (Resim: 7).

Üstü tonozlu yol: Bunun iki metre kadar olan kısmı görülebilmiş idi. Muhtemelen Crypte ile Ostcophylakion arasını bağlıyordu. Yüksekliği 1,75 m., genişliği, 1,20 m. idi. Zemin ve yan duvarlar, kefeki taşından yapılmış, üzeri tuğla tonozla örülmüştü. Yol zemininin iki yan tarafında mermerden yapılmış 12 cm. genişliğinde bir mermer şerit vardı. Yan duvarlar üzerinde, birbirlerine mütenazır vaziyette olmayan, biri sağda, diğeri solda yapılmış niş'ler vardı. Bu üstü örtülü yolun kuzey duvarının dışında yapılmış bir niş'te insitu kefeki taşından yapılmış boş bir kutu bulunmuştur. Bu kutu, 18X14X11,5 eb'adında idi ve iyi bir işçilik eseri değildi (Resim: 8).

Kapalı yolun üstünde bulunan tonoz inşaatında kullanılan tuğlalar ve harç, şapel'in inşasında kullanılanın aynı olduğuna göre, aynı devirde yapılmış olması lâzımgelmektedir.

Steephylakion — Şapel'in 18 m. kadar doğusunda bulunuyordu. Çabuk tahrip edildiği için, görülememiş, yalnız bir mühendisin hatırında kalanlara göre çizdiği basit bir kroki ve orada çalışmış ustaların ifadelerinin karşılaştırılması ile şu netice çıkarılmıştır:

Binaya, Tekke (Güney) tarafından altı ayak bir merdivenle iniliyordu. Merdivenin tam karşısında güneye doğru cephe veren bir Autel vardı (Resim: 9). Yüksekliği, 1,60 m. kadardı. Bu otelin absidi sarı boyanmış idi ve ortasında bir haç vardı.

Bu otel, beyaz mermerlerden bir konsola dayanıyordu. Bu konsolun sağ tarafında, bir taş kutu (bir röliker) vardı. Bu kutu (Resim: 8) dekinin aynı idi. Bu konsol, bir yazıhane şeklinde, ortası boş, iki tarafı dolu bir ayağa istinat ediyordu. Bu ayakların ön tarafında, üzerlerinde birer Bizans salibi bulunan birer mermer levha vardı. Doğudan gelen bir su mecrası, otelin hemen önünden geçiyordu. Otelin sol tarafı muhtemelen kapalı yol ile irtibatta idi. Doğu tarafında ise, 2,5 m. genişliğinde bir oda, bunun cenup duvarı üzerinde 1 m. kadar uzunluğunda içi boş mermer bir kutu vardı. Üzerinde bir salıp veya yazı yoktu. Su yolu bu odadan geçerek doğuda bulunan bir kuyuya kadar devam ediyordu. Bu kuyu, vaktiyle belki bir menba iken Osmanlı devrinde toprağın yükselmesi ile aşağıda kalmış ve sonradan ağız örülerek bir kuyu haline getirilmiş idi.

Bulunan diğer eşya:

1 — Bu mıntıkada, hastahane inşaatının önünde henüz kazılmamış toprak yığını içinde, muhtelif renklerde mozayik küpleri bulunmuştur.

2 — Bilhassa Şapel civarında 11. ve 12. asırlara ait bol keramik bulunmuştur.

3 — Osteophylakion'un 20 m. kadar kuzeyinde, şimdi hastahane binalarının işgal ettiği sahada 1956 yılında III. asra ait basit mezar stelleri bulunmuştur (Resim: 1).

4 — Yine bu mıntıkada üzeri dam şeklinde taştan örülmüş basit mezarlara rastlanmış, içinden kemikler ve Gözyaşı şişeleri çıkmıştır.

5 — Yine hastahane binasının en batı ucunda kazılmamış olan toprağın içinde ve zemin seviyesinden 1,5 m. kadar aşağıda kısmen meydana çıkmış, köfeki taşından yapılmış çok basit bir sarkofaj bulunmuştur.

Bundan önce bulunan bunun aynı bir sarkofaj içinde bir kafa taşı bulunmuş ve inşaatla ilgililer, bunu Üniversite Antropoloji Kürsüsü Profesörlüğüne vermişlerdir.

Costantinopolis şehrinin mezarlık sa-

hasının, şehrin surlarının civarında olduğunu biliyoruz. Şehrin muhtelif yerlerinde yapılan kazılar esnasında hemen her tarafta böyle mezarlıklara tsadüf edilmiştir. Etyemez Tekkesi civarında yapılan kazıda, mezarlıkların bir kısmının bu mıntakada olduğunu göstermiştir.

Chapelle funéraire'in kuzey duvarından ayrılan 1,35 kalınlıkta olan duvarın mahiyetini ve imtidadını anlamak ka-bil olamamıştır. Bundan dolayı bunun münferit bir şapel mi, yoksa yanındaki daha büyük bir kilisenin yan şapeli mi olduğu hakkında bir neticeye varmak mümkün değildir.

Etyemez Tekkesi, Mehmet Ziya bey tarafından yanlış olarak Dius manastırı olarak kabul edilmişti (2).

Halbuki R. Janin haklı olarak bu manastırın Lygos vadisinde veya bu vadinin batı yamaçlarında aranması lâzımgeldiğini ileri sürmektedir (3). Bu mıntakada mevcut St. Irenarque kilisesinin biraz daha kuzeyde, St. Emilien kilisesini, Kons-

tantin kara surları üzerindeki aynı isimli kapı civarında, İstanbul'un en eski kiliselerinden biri olan Theotokos tis Rhabdos kilisesini daha batıda aramak lâzımgelmektedir (4).

İstanbul'da yapılan neğriyat arasında, Dr. Paspati'nin Byzantinai Melete'inde burada vaktiyle bir hıristiyan manastırının olduğu yazılı ise de, kendisi tarafından verilen malûmata nazaran, bu manastır Langa'dan Samatya'ya giden yolun solunda, denizle bu yol arasında idi (5). Kendisinin bu manastır hakkında verdiği malûmat da biraz müphemdir. Ve "Bizanslılar zamanında Etyemez Manastırı Μονή των αυρε ορα'ον diye isimlendirildi." demekle iktifa etmiştir. Skarlaros Byzantios'da da bir malûmat yoktur. Hadika'da, bu tekkenin, bir kiliseden münkalip olduğu yazılıdır.

Bütün bunlar, bu şapel'in mahiyeti hakkında bizi tenvir edecek malûmatı vermemektedir. 1958 de yapılacak inşaat esnasında muhtemelen bu hususları aydınlatacak eserler bulunabilecektir.

(2) M. Ziya — İstanbul ve Boğaziçi, S. 51 ve 515.

(3) R. Jahin LES ÉGLISES ET LES MONASTERES.

(4) Paspati - Byzantinai Melete S. 397.

(5) Feridun Dirimtekin - Marmara Surları - S. 46, not. 34.

(6) Hadika. I, S. 32, 22.

FRESCO OF THE VIRGIN DISCOVERED AT ETYEMEZ

Feridun DİRİMTEKİN

While laying the groundwork for a hospital which was being built in the region of Etyemez by the Labour Insurance Society the excavations led to the discovery of sepulchral reliefs of the 2nd and 3rd centuries (Fig. 1). In the autumn of 1957 the building was extended toward the sea-shore, and this led to the discovery of the lateral wall and apse of a small chapel, quite near to the Tekye of Etyemez. Under it was a small crypt, to which was connected a vaulted passage (Fig. 2).

In the apse of the chapel was a fresco of the Holy Virgin. It was transferred to the Museum of St. Sophia. Although the Museum authorities were directly interested in the excavations the contractors did not know that a building might be found in that region, and the bulldozers destroyed a small building, joined to the vaulted passage, and which was probably an osteophylio.

1 — The chapel and crypt:

We can conclude from the remains that the chapel measured 6 by 2,5 metres. It was built with bricks 30×30×2 cms., according to the Byzantine style. They bore the stamps:

INBAΠOΛA, INTHΛIЄKΛH and HNHHAAYAA The mortar used was pink, and contained thick pieces of brick.

The length of the apse was 1,50 metres, and the width 1,40. The apse was covered with dark red paint to the height of 20 metres from the floor, and the fresco began there.

The crypt occupied the area under the apse of the chapel. The size was 2×2 metres. The interior was completely empty.

2 — The frescoes:

In the apse of the chapel were two frescoes, one covering the other (Fig. 3).

The earlier fresco was a representati-

on of Mary in the Blacherniotissa type. face was that of a very handsome woman, dressed in blue, according to tradition. On her breast was a medallion representing the child Jesus dressed in white. The workmen did not know that a chapel existed there, and the excavations made behind the wall destroyed part of the figure of Jesus. Only the halo round the head and the left shoulder remain. On the left of the Virgin's head is the monogram MP, and under it the inscription Y KATA. It has been impossible to decipher and understand the inscription, as that part which should be on the right side of the head has been covered by the plaster of the second fresco. The inscription is in black on a ground of dark brick color (Fig. 4, 5).

The later fresco: Because the earlier fresco was deteriorated, of perhaps because it was in a form which did not suit the taste of a later period, or perhaps because they wished to represent the Virgin in a different form, the fresco was covered with a coat of plaster, and a second fresco was painted. So far as can be judged from the remains the second fresco began higher up than the first, and represented the Virgin between two angels. In the course of time the higher part fell off, and there remained in the picture only the chin, neck, and shoulders, and part of has no inscription. As is seen in the illustration the plaster in the lower part fell off and revealed part of the earlier fresco. For this reason it has been impossible to determine the style in which the second fresco was painted.

The technique in the building of the apse shows that it dates from the middle Byzantine period. The earlier fresco be-

longs to the 12th century, and the second to the 14th century (Fig. 6).

Immediately under the apse a marble slab 55 cms. long, 19 cms. in height, and 13 cms. wide, bears the inscription (Fig. 7).

AN TONWN AN TAJIEΔWKAC MOI

It is most probable that this fragment inscribed with a verse from the Gospel, belonged to the chapel.

The vaulted chapel.

A part measuring 2 metres has been examined. It probably joined the crypt to the Osteophylakion. The height was 1.75 metres, and the width 1.20. The floor and lateral walls were built with sandstone, and it was covered with a vault of bricks. On each side was laid on the floor a marble band 12 cms. wide. In the lateral walls were niches unsymmetrically arranged, one on the right hand, and other on the left. In a niche built outside the northern wall of the vaulted passage was found in situ an empty box of sandstone. The size was 18×14×11,5. The workmanship was not good (fig. 8). The bricks and mortar used in the building of the vault which covered the passage were identical to those used in the building of the chapel, which indicates that they were built in the same period.

The Steophylakion was situated at a distance of 18 metres from the chapel. As it was quickly destroyed it has been impossible to examine it. A rough sketch drawn from memory by an engineer was confronted with the recollections of the foremen who worked there, and this led to the following conclusions, —

On the south side of the tekye six steps led down to the building. Opposite the staircase was an altar (?) facing south, about 1,60 metres high (Fig. 9). The apse of the altar was painted yellow, with a cross in the middle. The altar rested upon a console of white marble. On the right side of the console was a stone reliquary, identical to that shown in (fig. 8). The console was shaped like a writing desk, the middle being empty, and each side full, and resting upon a leg, on the front

of which was a marble slab with a Byzantine cross. A water pipe coming from the east passed immediately in front of the altar. The left side of the altar was probably connected with the covered passage. On the east side was a room 2,5 metres wide, on the southern wall of which was an empty marble box, one metre long, without either cross or inscription. The water pipe passed through this room and extended as far as a well situated on the east side. That well was perhaps originally a spring which remained in a hollow place when the level of the ground was raised in the Ottoman period, and afterwards a wall was built around to form a well.

Other finds:

1 — In this region variously colored mosaic tessellae were found in front of the hospital building in a mound of earth not yet excavated.

2 — Large quantities of potsherds belonging to the 11th and 12th centuries were found chiefly in the vicinity of the chapel.

3 — In 1956, 20 metres north of the Steophylakion, in the area now occupied by the hospital buildings were found plain sepulchral stelae of the 3rd century (fig. 1).

4 — In the same region were found plain tombs covered with masonry in the shape of a roof. Inside were bones and lachrymatories.

5 — On the western end of the hospital building, in the earth not yet excavated a very plain sarcophagus of sandstone was partially discovered 1,5 metres below the level of the ground. In a similar sarcophagus discovered previously was found a skull which the responsible authorities sent to the chair of anthropology at the University.

We know that the burial ground of Constantinople was in the vicinity of the city walls. Similar graves were found nearly everywhere in the excavations made in various places in the town. In the excavations made near the tekye of Etyemez it has been ascertained that some of the

cemeteries were in that region, and that they were in use from the 3rd to the 4th century.

It has been impossible to ascertain the nature and length of a wall 1,35 metres thick, which started at an angle from the northern wall of the chapel. It is therefore impossible to conclude if that was an isolated chapel or the lateral chapel of a large church.

Mehmed Ziya Bey has erroneously identified the tekye of Etyemez as the monastery of Dius (1). However R. Janin rightly asserts that that monastery should be localized in the Lygos valley, or on the western slopes of the valley (2). In that region the Church of St. Irenaque should be localized a little further north, the Church of St. Emilien, near the gate of same name of the Constantinople land walls, and the Church of Theotokos Rhab-

(1) M. Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, pp. 51 and 515.

(2) R. Janin *Les Églises Et Les Mon as tères*.

dos, one of the oldest churches of Constantinople, further west (3).

In the publications published in İstanbul Dr. Paspali, in *Byzantinai Melete*, writes that a Christian monastery existed there, but according to the information he gives himself the monastery was situated on the left of the road leading from Langa to Samatya, between that road the sea-shore (4). The information he gives on that monastery is rather vague, and he merely says that in the Byzantine period the Monastery of Etyemez was called (Μονή των αυροζαγρον) Skarlatos Byzantios gives no information. In *Hadiqa* it is stated that the tekye was formerly a church (5).

All those sources give no information that might enlighten us on the nature of the chapel. Perhaps the groundwork to be laid in 1959 will result in finds apt to enlighten this matter.

(3) Feridun Dirimtekin, *Marmara Surları*, p. 46, note 34.

(4) Paspali, *Byzantinai Melete*, p. 397.

(5) *Hadiqa*, I, pp. 32, 22.

Τῆ Διὸς ἐκ Ἀητοῦς Κούρη, Βασιληΐδι
Κόσμου, (1).

Küçükasya kitabelerinden 427 sinde Tanrıça Artemis, gerek ismi, gerekse türlü epithet'leri ile zikredilmiştir. Bu rakamın nihai olduğunu elbette iddia edemeyiz. Muhtelif sebeplerden müracaata imkân bulamadığımız neşriyat arasında da, henüz neşriyatı yapılmamış veya ilim âlemince tespit edilememiş buluntular içinde de Artemis'i ihtiva eden bir hayli malzemenin mevcudiyeti muhakkak olduğu gibi, yeni buluntuların bu sayıyı arttıracığı da şüphesizdir.

Çalışmamızda Küçükasya'ya ait, neşriyatı pek dağınık, epigrafik malzeme içindeki mevzumuzla alâkalı kitabelerin mümkün olduğu kadar noksansız tespiti endişesiyle hareket edilmiş, bu maksatla zaman ve imkânın müsaadesi nisbetinde fazla mehaza müracaat olunmuştur.

Tanrıçayı ihtiva eden kitabelerin bölgelere dağılımı şöyledir:

İonia'da	201 adet,
Karia'da	47 "
Lydia'da	76 "
Mysia'da	20 "
Bithynia'da	2 "
Phrygia'da	10 "
Lykia'da	27 "
Pamphylia'da	14 "
Pisidia'da	24 "
Kilikia'da	4 "
Lykonia'da	1 "
Galatia'da	1 "

kitabede tanrıçaya rastlanmıştır.

Listenin tetkikinden ilk çıkacak netice, Cenubi Garbî Anadolu'daki kesafetle, bu bölgeden uzaklaştıkça miktarın sür'atle düştüğüdür.

(1) SEG, IV, 645.

Filhakika, yalnız İonia'daki miktar bütün Küçükasya'dakinin % 47 sidir. İonia'yı % 18 ile Lydia, % 11 ile de Karia takibediyor. İonia, Karia ve Lydia'dan müteşekkil Cenubi Garbî Anadolu, sahasının küçüklüğüne rağmen, kitabelerden % 76 sını (427 ye mukabil 324 ünü) ihtiva etmektedir. Bu üç bölgeyi çevreleyen Mysia, Phrygia, Pisidia, Pamphylia, ve Lykia bölgelerindeki kitabe miktarı 95, nisbeti % 22 den biraz fazladır. 3. kısmı teşkil eden Bithynia, Galatia, Lykaonia ve Kilikia'da ancak 8 kitabe mevcuttur ki, bu tamamın % 2 kadarıdır.

Yukarıda kısaca belirtilen vaziyetin husulünde rol oynayan kanaatımızca:

1 — Garbî ve Cenubî Garbî Anadolu'daki iskân kesafeti,

2 — Bu bölgelerin garpla ticaret ve kültür münasebetlerinin fazlalığı,

3 — Hafriyat, seyahat ve ilmî araştırmalarla Garbî Anadolu'nun daha çok işlenmiş olması,

4 — Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında Phrygia ana tanrısı Kybele'nin fazla itibar görmesi,

5 — Şimalî ve Şarkî Anadolu'nun Garp'tan gelen tesirlere daha az mâruz kalışı, buna mukabil Pers tesiri altında bulunması,

gibi sebeplerdir.

İonia'nın malzemece bu kadar zengin oluşunun başlıca sebeplerinden biri de sınırları içinde pek mühim iki Artemis mâbedinin bulunmasıdır. Bunlar Ephesos'daki Artemis Ephesia ile Menderes Manisasındaki Artemis Leukophruene'nin mâbetleridir. İonia'daki 201 kitabeden 79 u birincisine, 81 i diğerine aittir.

Çok mühim mâbetlerden Artemis Pergaia'nın bulunduğu Pamphylia'da ise an-

cak 14 kitabe mevcuttur. Fakat zamanla buradan da küçümsemiyecek miktarda kitabenin çıkması beklenebilir. Zira Perge kazıları devam etmektedir ve mabet henüz bulunamamıştır. 1955 yılı kazısında ele geçen iki kitabe (2), bu husustaki kanaatimizi takviye etmektedir.

Pontos ve Kappadokia'ya ait kitabelerden hiçbirinde Artemis'e raslanmamıştır. Strabo, XI 512 ve XII 559 da Pontos'da Zela'da Anaitis'in mâbedi olduğunu, XII 535 de Kappadokia'da Komana'da Ma'ya tapıldığını zikretmektedir. Ancak Zela'daki Anaitis'in Pers tanrıçası Anâhita olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü buradaki mâbet, aynı mehzandan öğrendiğimize göre, Persler tarafından kurulmuştur. Ko-

mana'daki Ma ise, Artemis ile bazı yakınlıklar göstermekle beraber, daha fazla Kybele'ye yakın bir Küçükasya tanrıçasıdır (3).

Görülüyor ki, daha ziyade Küçükasya'nın garp bölgelerinde, yer yer vasıflarından bir kısmını kaybetmesine mukabil, Anadolu'nun ana tanrısını da temsilen, yayılmağa muvaffak olan Artemis kültü şarka ve şimalde Pontos sahillerine kadar ulaşamamıştır.

Küçükasya kitabelerinde Artemis, bölgeden bölgeye değişen 96 adet epithet taşımaktadır. Her bölgede bunlardan hangilerinin ne miktar geçtiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

BÖLGELER EPITHETLER	BÖLGELER												
	Ionia	Karia	Lydia	Mysia	Bithynia	Phrygia	Lykia	Pamphylia	Pisidia	Kilikia	Lykaonia	Galatia	
* Artemis	189	43	47	15	2	10	19	14	20	2	1	1	
* Αγιωτάτη	3		2										
* Ασιωτική			1										
* Αστια Κατέχουσα			1										
ἐν Ἀγλιτοῖς			1										
Αιγία										1			
* Αναίτις			26										
* Ανείχητος			1	1									
* Απτέρω			1										
* Αρχέγονος				1									
* Αρχηγέτις	22						3						
ἐν τῇ Ἀσίᾳ			1										
* Αστειλεανή						1							
* Αστιάς		5											
* Ασυλος								2					
* Ατιμις			2										
Βιτινή				1									
Βασιληίς												1	
Βασιληίς Κόσμου			1										
Βοηθός			1										

(2) Bu kitabeleri tetkikimiz için fotoğraflarını veren ve mevzuca ithalimize müsaadelerini esirgemeyen sayın Prof. Arif Müfid Mansel'e teşekkürü borç bilirim.

(3) RE, XIV, sa. 77 vd.
W. H. Roscher, Lexikon der griechischen und Römischen Mythologie, II., sa. 2251 vd.

KÜÇÜKASYA KİTABELERİNDE ARTEMİS

BÖLGELER EPITHETLER	İonia	Karia	Lydia	Mysia	Bithynia	Phrygia	Lykia	Pamphylia	Pisidia	Kilikia	Lykaonia	Galatia
Βορειτηνή			1									
Βουληφόρος	1											
Δαίμων	1											
ἐν Δειράδι							1					
Δηλίτις		1										
Ειληθισια	2		1									
Ἐλακηβόλος								1				
Ἐλευθέρα							8		2			
Ἐπήκοος	1		3			1						
Ἐπιφανέστατη	1		1									
Ἐπιφανής		2					1					
Εὐσεργέτις	6											
Εὐλαδρηγή						1						
Ἐσειά	29	3	3			1						
ἐν Ἐέσῳ	1											
Θαρσηνική							2					
Θεά	27	1	7	1		1	8	1	7	1		
Θέμις				2								
Θεός	28	1	9				2			1		
Ἰακυνθοτρόφος		2										
Καλλιτεκνον	1											
Καυκασίς	1											
Κι. . .							1					
Κιθώνη	1											
Κινδυάς	1	2										
Κολιόργων		2										
Κομβική							2					
Κούρα Διδός		1	1									
Κούρη									1			1
Κυ. . .		1										
Κυρία	4											
Κωράσων		2										
ἐν Κωράσοις		1										
Λαγβηνή							1					
Λαυρία	1											
Λευκιανή		1										
Λευσοφρηνή	67	1	1		1							
Λογία				2								
Μά			1	1								
Μαλειτική							1					
Μεγάλη	1		5						1			
Μέγιστη	2											

BÖLGELER EPITHETLER	Ionia	Karia	Lydia	Mysia	Bithynia	Phrygia	Lykia	Pamphylia	Pisidia	Kilikia	Lykaonia	Galatia
Μέγιστος	1											
Μήτηρ			16									
Μήτηρ θεῶν			1						1			
Μουνυλίχ				2								
Νικηφόρος	1								1			
Ὀλυμπεῶν		1										
Ὀρθωσία				1								
Παλις		1										
ἐν Παναμάρσις		1										
Πόντοτε γεγυυίχ			1									
Πάτριος θεός	1											
Πεδιανή				1								
Πειθῶ		2										
Πελδεκεῖτις		1										
Περασία												
Περγαία		1										
Περγαίων								5		2		
Περσική								1				
Προηγέτις												
Προκαθηγεμῶν	1	2										
Πυθίη	17											
Σαρδιανή			1									
ΣΑΤΙΠΙΣΙΕΗΝΗ												
Σεβαστή	1	1		1						1		
Σιδυμική							1					
Σκιρίς	1											
Στρατία		1										
Σώτειρα	2		1									
Ταρσηνή			1									
Ταυροπόλος		1	1			1						
Τιργουσαλλεων									1			
Τρεβενδατική							1					
Φαγλε. . . τίς		1										
Φιλείς			3									
Φωσφόρος	1			1								

Yukarıda zikredilen epithet'ler başlıca üç gruba ayrılabilir:

I — Ethnik epithet'ler:

Ekseriyeti Küçükasya'da 42 adetle bu grup teşkil etmektedir. Birçok şehir ve yer adının Artemis'i tavsif etmesi kanaatımızca tanrıçanın mâbedine sahip şehirlerin bundan gurur duyması gibi psikolojik bir halden doğmuştur.

Ethnik epithetler umumiyetle sıfat halindedir: Ἀσιωτικῆς, Αἰγαίης, Ἐφεσίου Περγαίου gibi.

Yer adlarının dativus lokativus halinde kullanıldığı da vakidir: ἐν Ἀσίῃ, ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐν Δειράδι, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Κωράσις, ἐν Πανμάροις gibi.

Birkaç kitabede de: ἡ Ἄρτεμις τῶν Ὀλυμπεῶν (4), ἡ Περγαίου Ἄρτεμις (5), Ἄρτεμις Τιογοσαλλεῶν (6) şekli vardır. Bunlarda Artemis'in şehir halkınca daha çok benimsediği, daha yakın hissedildiği seziliyor.

Ethnik epithet'ler daha ziyade mahalîliği ifadelendirdikleri cihetle ekseriya kendi bölgeleri dışında kullanılmamışlardır. Bunlardan yalnız Ἐφεσίου, İonia'dan başka Karia, Lydia ve Phrygia'da; Περγυαία Pamphylia'dan başka 1 defa Karia'da; Κυνδύας da Karia'dan başka 1 defa İonia'da geçmektedir.

Ethnik epithet'lerden Ἀπτεῖρα, ἐν Δειράδι, Δηλία, Καυκασίς, Λαφεία, Μαλειτικῆ, Μουνυχίη, Ὀρθωσίη, Περσική, Πυθίη Küçükasya dışındaki şehir, yer ve kavim adlarından teşekkül etmiştir.

II — Vasıf gösteren epithet'ler:

Bunlar da miktar bakımından (39 adet) birinci gruptakilere yakındırlar. Muayyen epithet'ler ekseriya muayyen bölgelerde kullanılmışlarsa da, iki veya daha fazla bölgede kullanılanlarına birinci gruptakilerden çok raslanmaktadır. Umumiyetle her bölge tanrıçanın bir veya birkaç vasfını daha çok benimsemiş ve onu bu vasıflarıyla belirtmeyi tercih etmiştir.

(4) SEG, II, 564.

(5) SEG, II, 708.

(6) H. Metzger, Catalogue des Monuments Votifs du Musée d'Adalia sa. 17.

Bu gruptaki epithet'leri ile Artemis "kurucu, kurtarıcı, kumandan, rehber, mu-zaffer, yenilmez, muktedir, nasihat veren, ikna eden, (duayı) dinleyen, lütufkâr, hür, kanun ve nizam (tanrısı), kraliçe, dünyanın kraliçesi, büyük, pek büyük, muhteşem, ışık saçan, beyaz yüzlü, kader, doku-nulmaz, daima mevcut, ebe, geyik avcısı, (Zeus'ün) güzel çocuğu, (Zeus'ün) kızı" bir tanrıça olarak görülmektedir.

III — Artemis'e epithet olarak kul-lanılan tanrıça isimleri:

Bunlar Ἀναίτις, Μί ve Μήνηρ dir. Anaitis Pers tanrıçası Anâhita'nın Küçükasya'daki bir şekli (7) olmakla beraber, 11 Lydia kitabesinde Artemis'in epithet'idir. Meter ise Lydia kitabelerinden 10 unda Anaitis ile 6 sında da Artemis veya epithet'leri ile birlikte geçmektedir.

Garpten gelen kült ile Küçükasya ana tanrısı ve Perslerin Anâhita'sının müte-kabil tesirlerle en çok mezcedildikleri Lydia'da (bilhassa Kula ve Maeonia do-laylarında) tanrıça, Artemis'i, Kybele'yi ve Anâhita'yı temsil eden bir kült haline gelmiştir. Maeonia'da bulunmuş bir relief (8) bu hususu takviye etmesi bakımından zikre şayandır. Buradaki tanrıça iki yanında aslanlarla tam bir Kybele olma-sına rağmen altında Ἄρτεμις adını gör-mekteyiz.

Lydia ve Mysia'da birer defa geçen Má'yı Artemis'le beraber göremiyoruz. Fakat onunla yakınlığına dair bazı izler de mevcuttur. A. Hartmann R E, XIV 1, sa. 89 da Orig. in. Cels. VI, 22 deki «Τὰ Καππαδοκῶν [sc. μυστηρία] περὶ τῆς ἐν Κομάνοις Ἀρτέμιδος» ibaresine dayana-rak bu hususu belirtmektedir.

Artemis'in tespit ettiğimiz epithet'lerinden, Lykia'ya ait olan ikisi, Ἐαρσηνική ve Μαλειτικῆ yenidir.

Bu epithet'leri ihtiva eden kitabeleş:

1 — Adak steli, İstanbul Arkeoloji Müzeleri env. No: 5258 A. Boy: 29, gen.: 15, kal.: 15 cm. (Fot: 1).

(7) RE, II, sa. 1380; I, sa. 2030.

W. H. Roscher, Lexikon der griechischen und Römischen Mythologie I, sa. 330 vd.

(8) REA, VII, 1905, Lev. I.

Ἄρτεμιδι | Ἐαρσηνικῇ

"Artemis Tharsenike'ye".

2 — Adak steli. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, env. No: 5258 B. Boy: 17, gen.: 10, kal. 10 cm. (Fot: 2).

Ἄρτεμις Ἐαρσηνικῇ

"Artemis Thersenike".

3 — Adak steli. Antalya Müzesi, env. No: 531. Boy: 30, gen.: 13-15,5 kal.: 9-11,5 cm.

Ἀγαθεινός Τλ-
ηποθέμιου Ἄρ-
τέμιδι Μελει-
τικῇ εὐλήν
μετὰ τῶν
συνερχομένων.

"Tlepolemos oğlu
Agatheinos, Artemis
Maleitike'ye adağı
birlikte gelenlerle
(sundu)."

İlk iki kitabe Antalya'nın Finike kazasına bağlı Çaldır köyünde bulunarak 1954 yılında İstanbul Arkeoloji Müze-
rince satın alınmış, üçüncüsü de (9), An-
talya'nın Kaş kazasına bağlı Kalkan Na-
hyesinin Furnaz köyünde (bu köy Pata-
ra'ya 6-7, Ksantos'a 9 km. kadar mesafe-
dedir.) bulunup 1950 yılı sonlarında Anta-
lya Müzesine maledilmiştir.

Ἐαρσηνικῇ nin cesaret, cür'et mânala-
rındaki θαρσέω fiili ve θάρσησις θάρσος
kelimeleri ile alâkalı olması ihtimal dahi-
lindedir. Athena'nın da, harp tanrıçası
olarak aynı kökten gelme Θαρσώ epithet'i
vardır (10).

Diğer taraftan Apollon'un Mysia'da
bir nehir adı Τάρσιος veya bir Kilikia
şehri Τάρσος'dan gelme Ταρσεύς ve
Τάρσιος epithet'leri vardır (11). Lydia'da
bir adak kitabesinde de (12) «Ἀπόλλωνι
Ταρσίω καὶ Μητρὶ Ταρσηνῇ» geçmektedir.
Ἐαρσηνικῇ nin hem, Apollon ile birlikte
geçmesine dayanarak Artemis'e maletti-
ğimiz, Ταρσηνῇ ile hem de Apollon'a ait
Ταρσεύς ile yakınlığına hükmedilebilir.

Ταρσηνῇ ile Ἐαρσηνικῇ nin yakınlık-

(9) Bu kitabenin kopyasını, envanter kayıt
suretini bildiren Antalya Müzesi Müdürü sayın
İsmet Ebcioğlu'na ve fotoğrafını temin eden Y.
Mimar Mustafa Ayashoğlu'na teşekkür borçlu-
yum.

(10) RE, V A₂, sa. 1307.

(11) RE, IV A₂, sa. 2413, Tarsos madde-
sinde No: 3, ve sa. 2411.

(12) M.χ.B. 1880 sa. 162 No: τκέ

ları bir yana, Apollon'un epithet'lerinden
pek çoğunun Artemis için de kullanılmış
olmasını (13) nazarı itibara alarak bu iht-
timallerden ikincisinin daha kuvvetli oldu-
ğu kanaatına varmaktayız. Τάρσος'un
Ἐάρσος şeklinde bir imlâsı bulunması (11)
kanaatımızı takviye ettiği gibi, epit-
het'i Tarsos (bugünkü Tarsus) şehrine
maletmemizi mümkün kılmaktadır.

Μελειτικῇ nin de Apollon'a ait
Μελεάτας (14)'a muadil ve onun gibi
Μαλέα (veya Μαλείς (15)'dan neş'et
etmiş bir epithet olduğu fikrindeyiz. Lakae-
daimonia'da bir mevki alı olan Μαλέα'
nin ethnikonları arasında masculinum
Μαλειότης, Μαλειότης, Μελειότης ve femini-
num Μαλεῖτις, Μαλεῖτις vardır (16).
Μαλειτικός veya Μαλειτικῇ gibi bir sifa-
ta raslanmıyorsa da, yer adlarından bu
gibi ethnikonların teşekkülü kaide dışında
değildir.

Kendi bölgesinde dahi görülmeyen bu
epithet'in Lykia'da kullanılması arızidir.
Kitabeden öğrendiğimize göre adağı sunan
Agatheinos Lykia halkından olmayıp, her-
hangi bir münasebetle, hariçten gelmedir.
"Birlikte gelenler" kaydından bunların
bir grup oldukları anlaşılıyor.

Artemis, kitabelerden 137 sinde yal-
nız isimle, 226 sında isim ve epithet ile,
64 ünde de sadece epithet ile zikredilmiş -
tir.

Bu durumun bölgelere göre detaylan-
dırılmasından aşağıdaki liste meydana ge-
lir:

	İsim	İsim ve epithet	Epithet
Ionia	55	134	12
Karia	20	23	4
Lydia	22	25	29
Mysia	8	7	5
Bithynia	1	1	—
Phrygia	5	5	—

(13) Krşl.: RE, II, sa. 41-72 ile sa. 1378 -
1402.

(14) RE, XIV, sa. 869.

(15) RE, XIV, sa. 859, Malea maddesinde
No: 1.

(16) Pape, Wörterbuch der griechischen
Eigennamen, sa. 848.

	İsim	İsim ve epithet	Epithet
Lykia	7	12	8
Pamphylia	6	8	—
Pisidia	11	9	4
Kilikia	1	1	2
Lykaonia	1	—	—
Galatia	—	1	—

Hemen hemen bütün bölgelerde isimle, isim ve epithet aynı miktarda görülüyor. İonia'da ikinci halin ekseriyette olması Menderes Manisasının istisnai vaziyetinden ileri gelmektedir. Filhakika bu şehrin, büyük ekseriyeti tanrıçanın merasimlerine iştiraki ifade eden diğer şehirler kararnamelelerinden ibaret, 81 kitabesinden 68 inde isimle birlikte epithet'lerden bir veya birkaçı (bilhassa $\Lambda\sigma\kappa\omicron\sigma\tau\omicron\upsilon\eta$) kullanılmıştır.

Tanrıçanın yalnız epithet ile ifadesine her bölgede, diğerlerine nazaran, çok daha az kitabede raslanmaktadır. Ancak Lydia bu hususta bir istisnadır. Buradaki durum bilhassa Anaitis ve Persike'nin Artemis'e epithet olmaktan çok müstakilen zikredilmelerinden hasıl olmuştur. Hakikatte bu iki tanrıça bazan Artemis'i tavsif etmekle beraber, Lydia'da şahsiyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlardır. Kefaret kitabelerinde Anaitis, karşımıza Artemis'den tamamiyle ayrılan bir karakter, başka bir çehre ile çıkar.

Lydia epithet tenevvüü cihetinden de en zengin bölgedir. İonia'nın 201 kitabesinde 30 epithet bulunmasına mukabil, Lydia'nın 76 kitabesinde 31 epithet vardır. Bu da kanaatimizce, bölgenin coğrafi vaziyeti itibariyle hem garbın, hem de şarkın tesir sahası dahilinde bulunması ile izah edilebilir. Burada Artemis Anaitis'i, Meter Anaitis'i, Artemis Persike'yi, Artemis Tauropolos'u, Ma'yı muhtelif epithetleri ile gördüğümüz gibi, Artemis Aptaera, Artemis Ephesia, Artemis Leukophryene ile de karşılaşmaktayız. Ancak gariptir ki, epithet'ini Sardes'den almış olan Artemis Sardiane yalnız bir defa geçiyor.

Lydia ve İonia'dan sonra 25 epithet ile üçüncülüğü Karia alıyor. Karia'da Ar-

temis epithet'lerinden 13 ü etnik'tir. Bunlardan 8 i bölge içindeki mahal isimlerinden teşekkül etmiştir. Bölge dışından 3 defa Artemis Ephesia'yı, birer defa Artemis Pergaia, Leukophryene ve Delia'yı görüyoruz. Burada Küçükasya ana tanrısı tipine raslanmıyor.

Lykia'da 14, Mysia'da 13 epithet mevcuttur. Diğer bölgelerde ise miktar, kitabe sayıları ile mütenasip olarak 10 dan aşağı düşmektedir.

Küçükasya cemiyet hayatında canlı bir şekilde tezahür eden Artemis'in muhtelif vesilelerle zikredildiği kitabeleri başlıca 6 grupta mütalâa edebiliriz:

I — Adak ve yapı kitabeleri:

Gerek miktarları, gerekse bölgelere yaygınlığı itibariyle ekseriyet adak kitabelerindedir. Mevzuumuza 1 mezar kitabesi ile giren Galatia hariç, bütün bölgelerde rasladığımız adak kitabelerinin sayısı, 16 yapı kitabesi ile birlikte, 146 dır. Bu rakam umumî yekûnun % 34 ünden fazladır.

Adak ve yapı kitabelerinin en fazla bulunduğu bölge Lydia'dır. Bölgenin 76 kitabesinden 42 si bu cinstendir. Bunlarda tanrıçayı umumiyetle yalnız görüyoruz. Ancak, 3 tanesinde Men Tiamos'la, birinde Zeus, birinde Apollon, birinde de demos'la beraberdir. Men ile beraber olduğu zamanlarda önde zikredilmesine mukabil, Zeus ve Apollon ile geçtiğinde ikinciliğe düşüyor.

Adaklardan 5i, maksat belirtmeleri bakımından, hususiyet arz ediyor. Bunlardan ikisi göz sağlığı, diğerleri ayakların, göğüslerin ve vücudun sağlığı için sunulmuşlardır.

39 adak kitabesi ihtiva eden İonia'da ise Artemis ancak 8 kitabede yalnızdır. Diğerlerinde imparator, demos, boule ve gerusia ile, Miletos'dan bir kitabede de Apollon ile beraberdir. Ekseriyeti Ephesos'da ait olan adaklarda tanrıçanın geçişi, daima birinci plânda olmasına rağmen, şekli hissini veriyor.

İonia'da yapı kitabelerine yalnız Ephesos'da raslanmaktayız. Sayıları Küçükas-

ya'dakinin yarısı (8 adet) olan bu kitabelerde de aynı vaziyet müşahade edilmektedir.

16 adak ve yapı kitabesi olan Karia'da durum değişiktir. Burada tanrıçanın mevcudiyeti daha canlı hissediliyor. Adaklardan 5 i yalnız Artemis'e, 5 i de Artemis'le birlikte diğer tanrılara (ezcümle Zeus, Hera, Leto ve Apollon'a) sunulmuştur. 3 adak Artemis'e değildir. Bunların 2 si Nemesis'e, biri de imparator'a sunulmuş olup, sunanlar Artemis rahipleridir. Tanrıçayı 1 adak ve 1 yapı kitabesinde imparator ile görmekteyiz.

Phoibos'a Artemis heykelinin ithafını ifade eden vezinli bir kitabe de zikre değer (17).

Mysia'nın 11 kitabesinden 8 inde Artemis yalnız, 3 ünde Apollon ile beraberdir. Bunlardan 2 sinde şükran ifade edilmekte, 1 inde de kendisine mâbet yaptırıldığı zikrolunmaktadır.

Lykia'ya ait 13 kitabeden 9 unda Artemis'i yalnız, diğerlerinde Zeus, Ares, Leto, Apollon ve imperator ile görüyoruz. Ksantos'da bulunmuş bir kitabeden şehrin Antiokhos tarafından İ. Ö. 197 yılında Leto, Apollon ve Artemis adına takdis edildiğini (18), bir başkasından kumandan Aitolos tarafından Artemis'e korulukla mâbet tesisi ile içinin tefriş edildiğini (19), öğrenmekteyiz.

Pisidia'dan 10 kitabenin 8 inde yalnız, 1 inde Phoibos'la, 1 inde de θεοί Σεβαστοί ve şehirle beraber geçiyor. Bu adaklardan 2 sinin Ξένοι Τεκμορείου'lar tarafından sunulduğunu görüyoruz. Ramsay, Ksenoi Tekmoreioi'ların Artemis Limnaia'ya ibadette birleşmiş bir grup oldukları kanaatinde (20).

Daha az kitabesi olan diğer bölgelerde adak sayısı da azdır. Phrygia'da 8, Pamphylia'da 3, Bithynia ve Kilikia'da 2 şer, Lykaonia'da 1 adak kitabesi mevcuttur.

Phrygia'da Sebaste'de bulunmuş bir

kitabeden İ. S. 128 yılında Apollon ve Artemis'e bir mâbet yapıldığını (21) öğreniyoruz. Aezani'de de iki tanrıyı yanyana bulmaktayız.

Tanrıçaya Pamphylia'dan 2 kitabe de imparatorla, Kilikia ve Lykaonia'da birer kitabe de Apollon ve diğer tanrılarla adak sunulmuştur.

II — Kararname, kanun, kralî mektup ve fermanlar:

Umumiyetle Ionia, Karia, Lydia, Mysia ve Lykia'da görülen bu grup kitabelerin sayısı 131 dir. 60 ı Menderes Manisasına ait olan 87 kitabe ile birinciliği Ionia alıyor.

Menderes Manisası kararnamelerinin ekseriyeti muhtelif Yunan şehirleriyle birkaç Küçükasya şehrinin Artemis Leukophryene merasimlerine iştiraklerini ifade eder. Bunlarda tanrıça mevzuun ana kısmını teşkil etmekte ve her birinde merasimleri, kurban ve hediye takdimi, kendisine saygı ve bağlılık ifadesi gibi vesilelerle en az 3-6 defa zikredilmektedir. 4 kralî mektupta da geçişin aynı vesilelerle olduğu görülmüyor.

Burada ancak birkaç şeref ve proksenos kararnamesinde bulunan kararname metnini havi stelin tanrıçanın mâbedine konulması kaydı, Menderes Manisasında kilerden mevzu ve üslûp itibariyle farklı, Ephesos ve diğer Ionia şehirleri kararnamelerinde ekseriyettedir.

Ephesos kararnamelerinden birinde şehir ve arazinin Mithradates'e karşı korunması mevzuunda mâbedin de ayrıca ve başta zikredilmesi tanrıçaya verilen ehemmiyetin bir delilidir (22).

Miletos'dan bir muahede kararnamesinde taraflardan Magnesia'luların Artemis Leukophryene'ye yemin etmelerine mukabil Miletos'luların Apollon'a yemin ettiklerini görüyoruz.

Aynı şehrin bir kitabesinde de Artemis Kithone'nin mâbedine giriş şartları kanunla tespit edilmiştir (23).

(17) CIG, No: 2661=Kaibel, No: 786.

(18) OGI, No: 746.

(19) OGI, No: 91.

(20) Ramsay, HG, sa. 411.

(21) RUM, 2, 1896, sa. 288, Not: 3-CIG, No: Add. 3871 d.

(22) Syll. No: 253.

(23) Milet, 1/7, No: 202.

Karia'da bu tip kitabe sayısı 19 dur. Bunlardan 10 u Olymos şehrine aittir. Olymos şehri kararnamelerinden 8 inde mukaddes arazinin icara verilmesi mevzuuna raslamaktayız. İcar kararnamelerinin hemen hepsinde Artemis ve Apollon yanyana, mâbet ve arazileri, malları müşterektir.

Tanrıça 4 ü şeref kararnamesi olan, muhtelif Karia şehirlerine ait, diğer kitabelerde stelin mâbedine konması, rahip veya rahibesi, mâbedinin masuniyeti gibi vesilelerle geçmiştir.

7 Lydia kararnamesinden 4 ünde geçiş sebebi stelin mâbede konulması, 1 inde rahibinin tebcili, 1 muahede kararnamesinde yemin ve stelin mâbede konmasıdır. Nysa'da bulunmuş bir krali mektupta da Mithradates'in düşmanlarından Khairemon'un Artemis Ephesia mâbedine sığınışından bahsedilmektedir (24).

Mysia'nın 8, Lykia'nın 7, Pamphylia'nın 2 ve Pisidia'nın 1 kararnamesi mevcuttur. Bunlarda geçişler umumiyetle mâbedi münasebetiyledir.

Artemis mâbetlerinin yerleri ἐν τῷ ἐπιανεστάτῳ τόπῳ ibaresi ile bazı kitabelerde övülmüştür. Bu ibareyi birer defa Menderes Manisasında, Olymos'da, Bergama'da, Telmessos'de ve Perge'den iki şeref kararnamesinde biraz değişik ifade ile Κατὰ τὸν ἐπιανεστάτον ἕπον şeklinde görüyoruz.

Menderes Manisası kararnamelerinin çoğu Grek şehirlerinden olmasına mukabil Ephesos'da dışarıdan kararnameye raslanmamıştır. Ephesos adak kitabelerinde Artemis Ephesia'nın başka tanrılarla, bilhassa pek yakını olan Apollon ile, görülmeysi de dikkati çeker. Bu hususiyetin sebebi ni Artemis Leukophryene'nin Yunanistan'dan gelme, Artemis Ephesia'nın ise Küçükasya ana tanrısı tipinde bir yerli tanrıça olmasında aramalıdır.

III — Şeref kitabeleri:

Küçükasya'da 84 adet şeref kitabesine raslanmıştır. Bunlardan 47 si İonia'dandır. Diğer bölgelerde ise miktarın hayli

(24) Welles, No: 73 ve 74.

düşük olduğu görülüyor. Karia'da 7, Lydia'da 12, Phrygia'da 1, Lykia'da 3, Pamphylia'da 5, Pisidia'da 7, Kilikia'da 2 şeref kitabesi mevcuttur. Bu kitabelerde Artemis'in rahip ve rahibeleri, kült memurları, neokoros'lar ile dinî sıfatı haiz olmayıp tanrıçaya saygı ve sempatilerini herhangi bir şekilde gösterenler, ekseriya boule ve demos tarafından, tebcil edilmişlerdir.

Ephesos'a ait bir şeref kitabesinde Hadrianus'un Artemis'e fevkalâde hediyelediği için tebcil edildiğini görmekteyiz.

İkisinde Gordianus'un tebcil edildiği 4 kitabede tanrıça Ephesos şehrinin neokorosluğu münasebetiyle geçmektedir.

Didyma'da Apollon mâbedinde bulunmuş kitabelerden birinde kral Antiokhos'un kızı kraliçe Apame, diğerinde kral Ptolemaios'un kızı kraliçe Philotera'nın heykelleri Miletos demos'u tarafından Artemis Pythie'ye sunulmaktadır. Apollon mâbedine konulmuş olan heykellerin Artemis'e sunulması iki kardeş tanrı arasındaki yakınlığın tezahürlerinden biridir.

IV — Mezar kitabeleri:

Artemis ihtiva eden mezar kitabelerinin sayısı 18dir. Bunlar İonia, Karia, Lydia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Lykaonia'da birer ikişer dağılmış vaziyettedir. 1 i Karia'ya, 2 si Lydia'ya, 2 si Lykia'ya ve 1 i Pisidia'ya ait olan 6 sında mezarın korunması vazifesi tanrıçaya verilerek bozanın mâbede muayyen miktarda para cezası ödemesi kaydı konmuştur.

Lydia'dan bir kitabede (25) mezarın birinin bozması ihtimaline karşı " . . . . τὴν Ἀναεῖτιν τὴν ἀπὸ ἱεροῦ ὕδατος κελύω μένην ἔξει " ibaresinin zikri calibi dikkattir. Kefaret kitabelerinde de görüleceği gibi, Anaïtis'in kızdırılması tehlikeli bir şeydir. Burada mezarın masuniyeti için onun kudretinden medet umulmuştur.

Tanrıça Lykia, Pisidia ve Galatia'da birer kitabede de rahibeleri münasebetiyle geçmiştir.

(25) Buresch, sa. 117, No: 56.

Pamphylia ve Pisidia'dan birer kitabe ise kendisine ithaf görmekteyiz.

V — Kefaret kitabeleri:

Yalnız Lydia'ya mahsus bir gruptur. Hepsini de Kula mintakasında bulunmuş 6 kefarete kitabesi mevcuttur.

Anaitis'i epithet almış olarak Artemis, bunlardan yalnız birinde zikredilmiştir.

Yeminini tutmayanları, borcunu vermeyenleri, yanılanları şiddetle cezalandıran tanrıça, kitabelerden üçünde Men Tiamos ile birlikte geçmekte ise de, daima başta bulunmasından, yatıştırma gayretlerinin kendisine tevcihinden ve nihayet kudretini göstermesinden hükmün onda olduğu anlaşılıyor.

Başka bölgelerin kitabelerinde görmediğimiz bu haşın vasıflar şüphesiz hakikî Artemis tipine uymuyor. Lydia'da Artemis'in yerli kültü temsil etmesinden çok kendisinin temsil edildiğine şahit olmalıyız. Garptan gelen tesirle halk Artemis adını kabullenmiş, fakat an'anesinden fedakârlık yapamıyarak tanıdığı ve korktuğu tanrıçayı da bırakmamıştır.

VI — Hudut kitabeleri:

Antik dünyada suçluların içine sığınmak suretiyle takipten kurtuldukları mâbet hudutları bazan genişletilmek, bazan daraltılmak suretiyle muhtelif devirlerde yeniden tespit olunmuştur.

Küçükasya'da 4 ü Ionia'dan, 2 si Lydia'dan olmak üzere, Artemis mâbetlerinin sınırlarını gösteren, 6 hudut kitabesine raslanmıştır.

Ionia'da Belevi, Hasan Çavuşlar, Küçük Kadife ve Büyük Kadife'de bulunmuş olan hudut taşlarından Artemis Ephesia'nın asylos'luk hudutlarından bir kısmını öğrenmekteyiz. Bunlardan ikisinde hudut imparator tarafından tâyin edilmiş, diğer ikisinde imparator'un iradesiyle hareket olunmuştur.

Lydia'daki hudut taşlarından biri Tire civarında Çatal köyünde, öteki de Hierokaisarea'da bulunmuştur.

Hududun tek kitabe ile tâyini mümkün olamayacağına göre buralarda başka

hudut taşlarının mevcudiyeti muhakkaktır.

Bilhassa adak ve şeref kitabelerinin tetkikinde göze çarpacak hususlardan biri de dinî vazifelerde kadınların daha fazla faaliyet göstermeleridir. Artemis'in 23 rahibine mukabil 40 rahibesi tespit edilmiştir. Vaziyet kült memurluklarında da aynıdır. 9 erkek memura mukabil 14 kadın memura raslanıyor.

Artemis'e adak sunanların ekseriyetini ise erkekler teşkil eder. Kitabelerden 81 inde erkeklerin, 37 sinde kadınların, 13 ünde de erkek ve kadınların müştereken adak sunduğunu görüyoruz.

Her devirde olduğu gibi gözden geçirdiğimiz kitabelerin antik şehirleri süsledikleri devirlerde de dine kadınlar daha fazla zaman, erkekler daha fazla para ayırabilmişlerdir.

Muhtelif bölgelerden birer ikişer kitabe yukarıdaki gruplar dışında kalmış, ekserisi fragment olan 17 kitabenin de nev'i tespit edilememiştir.

Tanrıçanın zikri bakımından rekor Ephesos'dan çok uzun bir vakıf kitabesindedir (26). Bunda çeşitli epithet'leri ile Artemis 77 defa muhtelif vesilelerle geçmektedir.

Lydia'dan bir mukavele de (27), bilhassa mâbede ait paranın işletilmesi bakımından, pek mühim bir vesikadır. Mukavelede taraftar Artemis namına mâbedin idarecileri ile kendisine mâbet hazinesinden 1325 altın stater ikraz edilen Mnesimakhos'dur. Borçlunun muhtelif köylerdeki arazisi, senelik gelirleri de belirtilerek, ipotek edilmiş, vadesinde ödeyemediği takdirde borcun iki misli olan 2650 altın stater'in tahsil edileceği de tasrih olunmuştur.

Karia'da biri Lagina'dan, diğeri Panamaros'dan iki kitabe rahiplerin icraatı belirtiliyor.

Phrygia'da Akmonia şehrinde bulunmuş bir vasiyetnamede Artemis Ephesia'yı, diğer tanrılar arasında, hükümleri koruyucu sıfatıyla görüyoruz.

(26) Ephesos, II, No: 27.

(27) AJA, XVI, 1912 sa. 11 vd. = Sardis, VII/1, No: 1.

Aynı mevzua bir Pamphylia kitabesinde de rastlanmaktadır (28). Lyrboton Komae (Varsak civarında Pazar gediği) de bulunmuş olan vasiyetnamede, bütün mallarını annesine, onun ölümünden sonra da Apollon Lyrboton'a intikal etmek şartıyla, bırakan Stasios Trokondos oğlu Mouas, vazettiği şartları yerine getirmeyanın Artemis Pergaia'ya 1000 dinar ceza ödemesini kaydediyor.

(28) SEG, VI, No: 673.

Küçükasya'da asırlarca hüküm süren Artemis'in tahtından nasıl indirildiğini de bir kitabeden öğreniyoruz:

Δάκιμονος Ἀρτέμιδος κθελὼν ἀπατήλιον εἶδος
Δημέας ἀτρεικίης ἀνθετο σῆμα τόδε.
Εἰδῶλων ἐλατῆρι θεὸν στυρόν τε γερέρων,
Νικοφόρον Χριστοῦ σύνβολον ἀθάνατον (29).

(29) Ephesos, I, sa. 103. = JOAI, VIII, 1905, sa. 69.

BİBLİYOGRAFYA

(Artemis ile alâkalı kitabelerin neşriyatı)

IONIA:

A. M. = Mitteilungen des Deutschen Arch. Inst., Athenische Abteilung:

F. Hiler von Gaertringen: XIX, 1894, sa. 19, No: 9 (=Ins. Magn. No: 133), sa. 26, No: 18 (=B.C.H., XV, sa. 539, No: 4=Ins. Magn., No: 139); A. Fontrier: XXI, 1896, sa. 375 (=B.C.H., XX, sa. 393 = Ephesos, I, sa. 35, Not: 2=R.A., 31, 1897, sa. 145, No: 34).

Ann. d. Inst. = Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica: G. Henzen, 1842, sa. 150.

B.C.H.=Bulletin de Correspondance Hellénique: O. Riemann: I, 1877, sa. 291, No: 78 (=Syll., No: 286), sa. 293, No: 84; V.Berard: XV, 1891, sa. 539, No: 4 (=bk. yukarıda: A. M., XIX, sa. 26, No: 18); A. Fontrier: XX, sa. 393 (=bk. yukarıda: A. M., XXI, sa. 375); R. Demangel-A. Laumonier: XLVI, 1922, sa. 344, No: 36 (=S. E.G., II, 615); A. Oguse: LV, 1931, sa. 168.

C.I.G.=Corpus Inscriptionum Graecarum: No: 2852 (=O.G.I., No: 214=R. Phill., XXII, sa. 121 vd. = Syll., No: 170 = Welles, No: 5), 2855, 2866, 2885, add. 2885 b, add. 2885 c, add. 2885 d (=R. Phil., XXII, sa. 50 vd.), 2914 a (=Ins. Magn., No: 196 = Texier, III, sa. 95), 2914 b (=Froehner, No: 65 = Texier, III, sa. 96), 2916, 2917 (=Ins. Magn., No: 362), 2954 a ve b, 2958 (=Ephesos, III, No: 92), 2963 c, 2972, 2986, 2994 b, 3001, 3002 (=Texier, II, sa. 286, No: 16), 3155.

Ephesos = Forchungen in Ephesos veröffentlicht vom Österreichischen Archaeologischen Institute: I, sa. 35, Not: 2 (=bk. yukarıda: A.M., XXI, sa. 375), sa. 103 (=J.O.A. I, VIII, sa. 69), No: 2, 3 (=R.A., 9, 1907, sa. 359, No: 43), II, sa. 104, 141; No: 4, 10, 20 (=R. Phil., 37, 1913, sa. 87), 26, 27, 28 a, 28 b, 28 c, 28 d, 28 e (=J. O. A. I, II, sa. 44 = OGI, No: 480 = R. A., 35, 1899, sa. 181, No: 64), 28 f, 28 g, 29 (=J. O. A. I, II, sa. 45), 34 (=S.E.G., IV, No: 563), 35,

37, 40, 47, 64. III, No: 1 A, 3, 4 (=J. O. A. I, VII, sa. 48), 5 (=J. O. A. I., VII, sa. 47 = R. A., 4, 1904, sa. 306, No: 97), 8, 41, 59, 60, 61, 68, 72, 76, 77, 78, 80, 86, 92 (=C.I.G., No: 2958), 93.

Froehner = W. Froehner, Les Inscription Grecques du Louvre: No: 65 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2914 b).

Hellenica = L. Robert, Hellenica, Recueil d'Epigraphie de Numismatique et d'Antique ités Grecques V, sa. 59, VI, sa. 39 (=Ins. Magn. No: 142).

Ins. Magn. = Die Inschriften von Magnesia am Maeander: No: 5, 9, 10, 12, 16, 18 (=O. G. I. No: 231 = Welles, No: 31), 19 (=O. G. I., No: 232 = Welles, No: 32), 22 (=O. G. I., No: 282 = Welles, No: 34), 23 (=Welles, No: 33), 25 b, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 (=S.E.G., IV, No: 502 =R.E.A., V, 1903, sa. 214 vd.), 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 71, 72, 73 a (=bk. yukarıda: No: 58), 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87 (=O.G.I., No: 319), 89, 93, 97, 98, 100 (=R. A., 26, 1895, sa. 115), 104, 105, 119, 120, 122 a, 133 (=A. M., XIX, sa. 19, No: 9), 139 (=bk. yukarıda: A. M. XIX, sa. 26, No: 18), 142 (=Hellenica, VI, sa. 39), 156, 161, 178, 182, 195 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2914 b), 196 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2914 a), 200, 205, 206, 362 (=C.I.G., No: 2917), 381.

Ins. Priene = Inschriften von Priene: No: 37, 47, 53, 54, 59, 231.

J.O.A.I. = Jahreshette des Österreichischen Archäologischen Instituts: R. Heberdey: I, 1898, sa. 76 (=R. A. 32, 1898, sa. 466, No: 66), II, 1899, sa. 44 (=bk. yukarıda: Ephesos, II, No: 28 e), sa. 45 (=Ephesos, II, No: 29), sa. 49 (=O. G.I., No: 481 = R.A., 35, 1899, sa. 182, No: 66), sa. 50 (=R.A., 35, 1899, sa. 182, No: 65), III, 1900, sa. 88, VII, 1904, sa. 42 (=R.A., 4, 1904, sa. 305, No: 96), sa. 44, sa. 47 (=bk. yukarıda: Ephesos, III, No: 5), sa. 48 (=Ephesos, III, No: 4), VIII, 1905, sa. 69 (=Ephesos,

I, sa. 103). J. Keil: XXIII, 1926, Beibl. sa. 73 (=S.E.G., IV, No: 513), sa. 280 (=S.E.G., IV, No: 518), sa. 281 (=S.E.G., IV, No: 516), XXIV, 1928, sa. 27 (=S.E.G., IV, No: 534), sa. 61 (=S.E.G., IV, No: 515), XXV, 1929, sa. 17 (=S. E. G., IV, No: 523), sa. 25 (=S.E.G., IV, No: 533), XXVIII, 1933, sa. 43 (=R. A., 2, 1933, sa. 401, No: 123), XXX, 1935, sa. 198, No: 4.

Kaibel = G. Kaibel, Epigrammata Graeca ex Lapidibus Conlecta: No: 238, add. 241 a, add. 288 a.

Keil — Premerstein = J. Keil ve A. von Premerstein, Reise 1-3, Denkschriften d. Kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien LIII 2 (1910), LIV 2 (1911); LVII 1 (1914): III, sa. 99, No: 146.

M. χ. B. = Μουσειὸν καὶ Βιβλιοθηκὴ Τῆς Ἐδραγγελίας Σχολῆς (Smyrna): 1875, sa. 116, No: 18', 1876, sa. 47, No: ρζζ', 1885, sa. 28, No: 252 (=S.E.G., IV, No: 628).

Milet = Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen u. Untersuchungen: 1/2, No: 24, 1/3, No: 131, 148, 150, sa. 262 (=O.G.I., No: 745), sa. 409, 1/7, No: 202, 265, 302, II/3, No: 400.

O.G.I. = W. Dittenberger, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae: No: 9, 35 (=R. Phil., 24, 1900, sa. 323), 214 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2852), 225 (=R. Phil., 25, 1901, sa. 9 = Welles, No: 18), 226 (=R. Phil., 25, 1901, sa. 6), 231 (=bk. yukarıda: Ins. Magn. No: 18), 232 (=bk. yukarıda: Ins. Magn. No: 19), 282 (=bk. yukarıda: Ins. Magn. No: 22), 319 (=Ins. Magn. No: 87), 472 (=R. Phil. 23, 1899, sa. 148), 480 (=bk. yukarıda: Ephesos, II, 28 e), 481 (=bk. yukarıda: J. O. A. I., II, sa. 49), 496, 745 (=Milet, I/3, sa. 262).

R. A. = Revue Archéologique: O. Rayet: 2. seri, 28, 1874, sa. 104 (=Syll., No: 391), 33, 1877, sa. 105 (=Syll. No: 370), S. Reinach: 3. seri, 26, 1895, sa. 115 (= Ins. Magn., No: 100), R. Cagnat: 3. seri, 31, 1897, sa. 145, No: 34 (=bk. yukarıda: A. M., XXI, sa. 375), 32, 1898, sa. 466, No: 66 (=J.O.A. I., I, sa. 76), 35, 1899, sa. 181, No: 64 (=bk. yukarıda: Ephesos, II, No: 28 e), sa. 182, No: 65 (=J. O. A. I., II, sa. 50), sa. 182, No: 66 (=bk. yukarıda: J.O.A. I., II, sa. 49), R. Cagnat - M. Besnier: 4. seri, 2, 1903, sa. 167, No: 188 (= R.E.A., IV, sa. 260), 4, 1904, sa. 305, No: 96 (=J.O.A.I., VII, sa. 42), sa. 306, No: 97 (=bk. yukarıda: Ephesos, III, No: 5), 9, 1907, sa. 359, No: 43 (=Ephesos, I, No: 3), 20, 1912, sa. 450, No: 137., R. Cagnat - Alf. Merlin: 6. seri, 2, 1933, sa. 401, No: 123 (J. O. A. I., XXVIII, sa. 43).

R.E.A. = Revue des Etudes Anciennes : A. Fontrier: IV, 1902, sa. 195, No: 6, sa. 260 (=R.A., 2, 1903, sa. 167, No: 188), M. Holleaux: V, 1903, sa. 214 (=bk. yukarıda: Ins. Magn., No: 58).

Recueil = R. Dareste - B. Haussoulier - Th. Reinach, Recueil des Inscriptions Juridiques:

I, No: 4 (=Syll. No: 253).

R. E. G. = Revue des Etudes Grecques: Al. - Emm. Contoleon: XIV, 1901, sa. 297.

R. Phil = Revue de Philologie, d'histoire et Littérature Anciennes:

B. Haussoulier: 2. seri, XXII, 1898, sa. 50 (=C.I.G., No: add. 2885 d) sa. 121 (=bk. yukarıda: C.I.G., 2852), XXIII, 1899, sa. 148 (=O.G.I. No: 472), sa. 315, No: 32, sa. 319, No: 36, XXIV, 1900, sa. 323 (=O.G.I., No: 35), XXV, 1901, sa. 6 (=O.G.I., No: 226), sa. 9 (=bk. yukarıda: O. G.I., No: 225). Ch. Picard: XXVII, 1913, sa. 87 (= Ephesos, II, No: 20).

S.E.G. = Supplementum Epigraphicum Graecum:

II, No: 615 (= B. C. H., XLVI, sa. 344, No: 36), IV, No: 502 (=bk. yukarıda: Ins. Magn., No: 58), 513 (=J.O.A.I., XXIII, sa. 73), 515 (= J.O.A.I., XIV, sa. 61), 516 (= J. O. A. I., XXIII, sa. 281), 518 (=I.O.A.I., XXIII, sa. 280), 523 (=J.O.A.I., XXV, sa. 17), 533 (= J. O.A.I., XXV, sa. 25), 534 (=J.O.A.I., XXIV, sa. 27), 535, 536 (=Ephesos, II, No: 34), 628 (=M. χ. B., 1885, sa. 28, No: 252).

Syll. = W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum:

No: 134, 170 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2852), 253 (=Recueil, I, No: 4), 286 (=B.C.H., I, sa. 291, No: 78), 370 (=R.A. 33, 1877, sa. 105), 391 (=R.A., 28, 1874, sa. 104).

Teixer = Ch. Texier, Description de l'Asie Mineure:

II, sa. 286, No: 16 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 3002), III, sa. 95 (=bk. yukarıda: C.I.G., 2914 a), sa. 96 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2914 b).

Welles = C. B. Welles, Royal Correspondence in the Hellenistic Period:

No: 5 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 2852), 18 (=bk. yukarıda: O.G.I., No: 225), 19, 31 (=bk. yukarıda: Ins. Magn., No: 18), 32 (=Ins. Magn. No: 19), 33 (=Ins. Magn., No: 23), 34 (=bk. yukarıda: Ins. Magn. No: 22).

K A R I A:

A. M.

A.E. Kontoleon: XIV, 1889, sa. 108, No: 62, W. Judeich: XIV, 1889, s. 371 (=B.S.A., XXII, sa. 201), sa. 375 (=B.C.H., XXII, sa. 400, No: 48), sa. 381 (=Froehner, No: 49 c), sa. 383 (=Froehner, No: 49 d), sa. 385 (=B.C.H., XXII, sa. 392, No: 39 = B.S.A., XXII sa. 197), sa. 388 sa. 391 (=Froehner, No: 40).

Ann. d. Inst.

1830, sa. 218 (=C.I.G., No: 2656 = Syll. No: 371).

B.C.H.

A. Hauvette - B. M. Dubois: V, 1881, sa. 39,

No: 3, sa. 192, No: 14. B. Haussoullier: IV, 1880, sa. 398, No: 7. G. Cousin - Ch. Diehl: XI, 1887, sa. 147, No: 48, XIII, 1889, sa. 37, No: 5, XIV, 1890, sa. 119. G. Cousin - G. Deschamps: XII, 1888, sa. 83, No: 9, sa. 101, No: 21, sa. 266, No: 50, sa. 267, No: 51, sa. 268, No: 52, sa. 269, No: 54, G. Cousin: XXII, sa. 392, No: 39 (=bk. yukarıda: A. M. XIV, sa. 385), sa. 400, No: 48 (=A. M., XIV, sa. 375), XXVIII, 1904, sa. 41, No: 26. P. Foucart: XIV, 1890, sa. 373, No: 15, J. Hatzfeld: XLIV, 1920, sa. 84, No: 18. A. W. Person: XLVI, 1922, sa. 417, No: 23 (= S. E. G., II, No: 564), A. Laumonier: LVIII, 1934, sa. 372, No: 39 c.

B.S.A. = Annual of the British School at Athens:

W. H. Buckler: XXII, 1916 - 1918, sa. 197 (= bk. yukarıda: A. M. XIV, sa. 385), sa. 201 (= A. M. XIV, sa. 371).

Cauer = P. Cauer, Delectus Inscriptionum Graecarum propter Dialectum Memorabilium: No: 166 (=Fick, No: 3502 = Newton, Hist. of Disc., II/2, sa. 766, No: 52).

C. I. G.

No: 2656 (=bk. yukarıda: Ann. d. Inst., 1830, sa. 218), 2661 (=Kaibel, No: 786), 2671, 2683 (=Texier, III, sa. 130), 2694, 2699, 2737 b, 2823.

Fick = Die epirotischen, akarnanischen, aetolischen, aenianischen und phthiotischen Inschriften:

No: 3502 (=bk. yukarıda: Cauer, No: 166), 3512 (=Newton, Hist. of Disc. II/2, sa. 745, No: 28).

Froehner:

No: 40, (=A.M. XIV, sa. 391), 49 c (=A.M., XIV, sa. 381), 49 d (= A. M., XIV, sa. 383), 50 a, 54.

J.H.S. = Journal of Hellenic Studies:

E. L. Hicks: IX, 1888, sa. 339, No: 1, W. R. Paton - J. L. Myres: XVI, 1806, sa. 225, No: 19 (=R. Phil., XX, 1896, sa. 96, No: 2), sa. 231, No: 34 (=O.G.I., No: 217 = Welles, No: 39), sa. 232, No: 35 a. G.E. Bean: LXXIII, 1953, sa. 29, No: 9.

Kaibel:

No: 786 (=C.I.G., No: 2661).

Mendel = G. Mendel, Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines: I, No: 255.

Newton, Hist. of Disc.:

II/2, sa. 698, No: 6, sa. 745, No: 28 (=Fick, No: 3512), sa. 766, No: 52 (= bk. yukarıda: Cauer, No: 166).

O. G. I.:

No: 217 (=bk. yukarıda: J.H.S., XVI, sa. 231, No: 34).

R.E.G.:

T. Reinach: VI, 1893, sa. 159, No: 3 a, XIX, 1906, sa. 117, No: 38.

Robert, Carie = L. Robert, La Carie sa. 362, No: 183.

R. Phil.:

B. Haussoullier: 2. seri, XX, 1896, sa. 96, No: 2 (=J.H.S., XVI, sa. 225, No: 19).

S.E.G.:

II, No: 564 (= B. C. H., XLVI, sa. 417, No: 23).

Syll.:

No: 371 (= bk. Ann. d. Inst. 1830, sa. 218).

Texier:

III, sa. 139 (=C. I. G., No: 2683).

Welles:

No: 39 (=bk. yukarıda: J.H.S., XVI, sa. 231, No: 34).

L Y D I A :

A. J. A. = American Journal of Archaeology:

W. H. Buckler - D. M. Robinson: XVI, 1912, sa. 11 vd., 526 vd. (= Sardis, VII/1, No: 1), XVII, 1913, sa. 35A, No: 4/1, sa. 355, No: 5/1 ve 5/II (=Sardis, VII/1, No: 52/1 ve 52/2), sa. 359, No: 6, XVIII, sa. 329, No: 20/XII (=I. G.R., IV, No: 1756 = Sardis, VII/1, No: 8/XII).

A. M.:

A. Papadopulos Kerameus: III, 1878, sa. 56, No: 2 (= M. χ. B., 1876, sa. 117, No: 3), A. E. Kontoleon: XII, 1887, sa. 254, No: 2 (= M. χ. B., 1885, sa. 5A, No: 1) δ' = R. A., 7, 1886, sa. 156, No: 2), sa. 254, No: 10, sa. 255, No: 20, XIV, 1887, sa. 106, No: 56, F. Hiller von Gaertingen: XVI, 1881, sa. 08 (=R. A., 18, 1891, sa. 113, No: 50 = Welles, No: 73 ve 74), A. Conze - C. Schuchhardt: XXIV, 1899, sa. 225, No: 55 (=B.C.H., X, sa. 222, No: 31), sa. 228, No: 63, E. Yordanides: XXIV, 1899, sa. 9A, No: 5.

Anat. Stud. Ramsay = Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay:

Sa. 386 vd. (=S. E. G., IV, No: 632).

B. C. H.:

P. Foucart: IV, 1880, sa. 128 (=M. χ. B., 1880, sa. 127, No: 165 = R. A., 6, 1885, sa. 107), XI, 1887, sa. 81, No: 2, sa. 95, (=M. χ. B., 1886, sa. 35, No: 01γ'), A. Hauvette - M. Dubois: V, 1881, sa. 348, No: 12 (=Panakonstantinou, No: 38, = Sterrett, Ep. Journ. No: 385), P. Paris: VIII, 1884, sa. 376 (=R.A., 6, 1885, sa. 108), sa. 378 (=M. χ. B., 1880, sa. 165, No: τ'δ' = R.A., 6, 1885, sa. 109 = J.H.S., X, sa. 227, No: 23), M. Clerc: X, 1886, sa. 422, No: 31 (= A. M., XXIV, sa. 225, No: 55), G. Radet: XI, 1887, sa. 448 (=M. χ. B., 1886, sa. 51, No: 0λβ'), sa. 478.

B.S.A.:

W. H. Buckler: XXI, sa. 177 (= M. χ. B., 1886, sa. 84, No: 005')

Buresch, Aus Lydien = K. Buresch, Aus Lydien: Epigraphischgeographische Reiseberichte:

Sa. 117, No: 56, sa. 214.

Cauer:

No: 125 (=C.I.G., No: 3058), No: 128.

C.I.G.:

No: 3058 (=Cauer, No: 125), 3137 (=O.G.I., No: 229 = Robert, Villes, sa. 87 = Syll. No: 171), 3422, 3459 (=Hellenica. IX, sa. 20 = Sardis, VII/1, No: 55 = S.E.G., IV, No: 636), 3477, 3507, 3508.

Hellenica:

VI, sa. 34, 108, No: 44, 109 (=S.E.G., IV, No: 652), IX, sa. 20 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 3459), X, sa. 163.

I. G. R. = Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes:

IV, No: 1756(=bk. yukarıda: A.J.A. XVIII, sa. 329, No: 29/XII).

J. H. S.:

W. M. Ramsay: X, 1889, sa. 226, No: 20 (=M. χ. B., 1885, sa. 54, No: υλγ' = R. A., 7, 1886, sa. 156, No: 1), sa. 226, No: 21 (=M. χ. B., 1885, sa. 55, No: υλς' = R. A., 7, 1886, sa. 157, No: 5=S.E.G., IV, No: 651), sa. 227, No: 22 (=M. χ. B., 1880, sa. 164, No: τλβ' =R.A., 6, 1885, sa. 107), sa. 227, No: 23 (=bk. yukarıda: B.C.H., VIII, sa. 378).

Keil - Premerstein:

I, No: 30, 31, 32, 33, 34, 122, 177, II, No: 178, III, No: 17, 117, 132, 138, 152.

M. χ. B.:

1876, sa. 117, No: 3 (= A. M., III, sa. 56, No: 2), 1880, sa. 127, No: 165 (=bk. yukarıda: B.C.H., IV, sa. 128), sa. 162, No: τξέ, sa. 163, No: τλά (=R. E. A., VI, sa. 307), sa. 164, No: τλβ' (= bk. yukarıda: J. H. S., X, sa. 227, No: 22), sa. 165, No: τλδ' (= bk. yukarıda: B.C.H., VIII, sa. 378), sa. 168, No: τμ', 1885, sa. 54, No: υλγ' (=bk. yukarıda: J. H. S. X., sa. 226, No: 20), sa. 54, No: υλς' (=bk. yukarıda: A. M., XII, sa. 254, Not: 2), sa. 55, No: υλέ (=R. A., 7, 1886, sa. 157, No: 3), sa. 55, No: υλς' (=R.A., 7, 1886, sa. 157, No: 4), sa. 55, No: υλς' (= bk. yukarıda: J.H.S., X, sa. 226, No: 21), 1886, sa. 35, No: φιγ' (=B.C.H., XI, sa. 95), sa. 51, No: φλβ' (=B.C.H., XI, sa. 448), sa. 82, No: φος', sa. 84, No: φος' (=B. S.A., XXI, sa. 177).

O. G. I.:

No: 229 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 3137), 470 (=R. A., 6, 1885, sa. 105).

Pappakonstantinou = M. Pappakonstantinou, Αἱ Τράλλεις:

No: 38 (=bk. yukarıda: B.C.H., V, sa. 348, No: 12).

R. A.:

S. Reinach: 3. seri, 6, 1885, sa. 105, No: 1 (=O. G. I., No: 470), sa. 107 (=bk. yukarıda: B.C.H., IV, sa. 128), sa. 107 (=bk. yukarıda: J.H.S., X, sa. 227, No: 22), sa. 108 (=B.C.H., VIII, sa. 376) sa. 109 (=bk. yukarıda: B.C.H., VIII, sa. 378), 7, 1886, sa. 156, No: 1 (=bk. yukarıda: J.H.S., X, sa. 226, No: 20), sa. 156, No:

2 (=bk. yukarıda: A. M., XII, sa. 254, Not: 2), sa. 157, No: 3 (= M. χ. B. 1885. sa. 55, No: υλέ), sa. 157, No: 4 (= M. χ. B., 1885, sa. 55, No: υλς'), sa. 157, No: 5 (=bk. yukarıda: J.H.S., X, sa. 226, No: 21), R. Cagnat: 3. seri, 18, 1891, sa. 413, No: 150 (=bk. yukarıda: A. M., XVI, sa. 98).

R. E. A.:

G. Radet: VI, 1904, sa. 307 = VII, 1905, sa. 1 ve Lev. I (=M. χ. B., 1880, sa. 163, No: τλά).

Robert, Villes:

Sa. 87 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 3137).

Sardis = Sardis, Publications of the American Society for the Excavation of Sardis:

VII/1, No: 1 (=A.J.A., XVI, sa. 11), 8/XII (= A. J. A., XVIII, sa. 329, No: 29/XII), 50, 52/I (=A.J.A., XVII, sa. 355, No: 5/I), 52/II (=A. J. A., XVII, sa. 355, No: 5/II), 55 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 3459), 85, 87, 91, 92, 93, 95, 177, 193.

S. E. G.:

IV, No: 632 (=Anat. Stud. Ramsay, sa. 386 vd.), 636 (=bk. yukarıda: C.I.G., No: 3459), 645, 647, 648, 649, 650, 651 (=bk. yukarıda: J. H. S., X, sa. 226, No: 21), 652 (=Hellenica, VI, sa. 109).

Sterrett, Ep. Journ. = J. R. S. Sterrett, An Epigraphical Journay in Asia Minor:

No: 385 (=bk. yukarıda: B. C. H., V, sa. 348, No: 12).

Syll:

No: 171 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 3137). Welles:

No: 73 ve 74 (=bk. yukarıda: A. M., XVI, sa. 98).

M Y S I A :

A. M.:

H. G. Lolling: VI, 1881, sa. 229 (=Syll. No: 113), VII, 1882, sa. 156, IX, 1884, sa. 25 (= C. I. G., No: 3699), sa. 63, J. H. Mordtmann: X, 1885, sa. 208, No: 31, A. Conze - C.Schuchhardt: XXIV, 1899, sa. 202, XXIX, 1904, sa. 169, No: 12.

Alt. v. Perg. = Die Alertümer von Pergamon:

VIII/1, No: 13, 99, VIII/2, No: 268 E (= O.G.I., No: 437), 311, 324.

B. C. H.:

A. Plassart - Ch. Picard: XXXVII, 1913, sa. 153, No: 1.

C. I. G.:

No: 3537, 3562 (=Franz, sa. 17 = Recueil, I, No: 3 = Syll. No: 470), 3657, add. 3695 e, 3699 (=A. M., IX, sa. 25).

Franz = J. Franz, Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien:

Sa. 17 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 3562). Hellenica:

X, sa. 126 vd.
 J. H. S.
 F. W. Hasluck: XXIV, 1904, sa. 34, No: 51.
 Mendel:
 III, No: 854.
 O. G. I.
 No: 437 (=Alt. v. Perg., VIII/2, No: 288 E).
 Recueil:
 I, No: 3 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 3562).
 Syll.:
 No: 113 (= A. M., VI, sa. 229), 470 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 3562).
B I T H Y N I A :
 B. C. H.:
 Ph. E. Legrand: XVII, 1893, sa. 543, No: 25.
 C. I. G.:
 N: 3768.
P H R Y G I A :
 A. M.
 A. Wilhelm: LI, 1926, sa. 17 (=Hellenica, X, sa. 117 = R. E. A., VIII, sa. 184 = S. E. G., VI, No: 173).
 C. I. G.:
 No: 3842, 3871 d (R. U. M., II, 1896, sa. 288, Not: 3).
 Hellenica:
 X, sa. 66 vd., sa. 117 (=bk. yukarıda: A. M., LI, sa. 17).
 J. H. S.:
 W. M. Ramsay: IV, 1883, sa. 64, No: 6 (=M.A.M.A., IV, sa. 40, No: 122 = Ramsay C. B., sa. 760, No: 701), J. Arthur - R. Munro: XVII, 1807, sa. 282, No: 41.
 M.A.M.A. = Monumenta Asiae Minoris Antiqua:
 IV, sa. 14, No: 49 b., sa. 40, No: 122 (=bk. yukarıda: J.H.S., IV, sa. 64, No: 6), VI, sa. 135, No: 388.
 R. A.
 R. Cagnat - M. Besnier: 3. seri, 41, 1902, sa. 357, No: 96 (=R. E. A., III, 1901, sa. 273).
 Ramsay C. B. = W. M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia:
 Sa: 760, No: 701 (= bk. yukarıda: J. H. S., IV, sa. 64, No: 6).
 R. E. A.
 W. M. Ramsay: III, 1901, sa. 273 (= R. A., 41, 1902, sa. 357, No: 96), E. Michon: VIII, 1906, sa. 184 (=bk. yukarıda: A. M., LI, sa. 17).
 R. E. G.:
 S. Reinach: III, 1890, sa. 65, No: 12.
 R. U. M. = Revue des Universités du Midi:
 G. Radet: II, 1896, sa. 288, Not: 3 (=C. I. G., No: add. 3871 d).
 S. E. G.:
 VI, No: 173 (=bk. yukarıda: A. M., LI, sa. 17).
L Y K I A :

B. C. H.
 V. Bérard: XIV, 1890, sa. 163 (=O. G. I., No: 55), sa. 168, No: 2, A. Diamantaras: XXIII, 1899, sa. 335, No: 6.
 C. I. G.
 No: add. 4300 t, add. 4303 h (=I. G. R., III, 700).
 Heberdey, Opramoas = R. Heberdey, Opramoas: Inschriften vom Heroon zu Rhodiapolis: XIII, XIV, XVIII, XIX (= I. G. R., III, 739 XIII, XIV, XVIII, XIX).
 He. - Ka. = R. Heberdey - E. Kalinka, Eine neue Ehrenliste aus Lykien:
 Sa. 2, No: II A (=I. G. R., III, No: 704, II A).
 I. G. R.
 III, No: 578 (=Reisen B. N., sa. 63, No: 30), 583 (=Reisen B. N., sa. 69, No: 45), 700 (=C. I. G., No: add. 4303 h), 704, II A (=He.-Ka., No: II A), 714 (=Reisen P. L., sa. 45, No: 82), 739/XIII, XIV, XVIII, XIX (=Heberdey, Opramoas, XIII, XIV, XVIII, XIX), 742 (=J. H. S., XV, sa. 122, No: 9).
 J. H. S.
 C. F. Hill: XV, 1895, sa. 122, No: 9 (=I. G. R., III, 742), H. A. Ormerod-E. G. Robinson: XXXIV, 1914, sa. 4, No: 9.
 Metzger = H. Metzger, Catalogue des Monuments Votifs du Musée d'Adalia: Sa. 35.
 O. G. I.
 No: 55 (=B. C. H., XIV, sa. 163), 01, 746.
 Reisen B N. = O. Bendorf - G. Niemann, Reisen in Lykien und Karien:
 Sa. 63, No: 30 (=I. G. R., III, No: 578), sa. 60, No: 45 (=I. G. R., III, No: 583), sa. 77, No: 53.
 Reisen H. K. = R. Heberdey - E. Kalinka, Bericht über Reisen in südwestlichen Kleinasien:
 Sa. 17, No: 52, 53.
 Reisen P L. = Petersen - von Luschan, Reisen in Lykien:
 Sa. 45, No: 82 (=I. G. R., III, No: 714).
 Robert Villes:
 Sa. 144 (=S. E. G., II, 684).
 S. E. G.
 II, No: 672, 684 (=Robert Villes, sa. 144), VI, No: 770.
P A M P H Y L I A :
 Anat. Stud. Ramsay:
 Sa. 297 vd. (=S. E. G., II, No: 705).
 Ann. d. Inst.
 1852, sa. 162 (=B.C.H., X, sa. 159, No: 7 = C. I. G., No: 4342 b = I. G. R., III, No: 797 = Lanckoronski, I, No: 39).
 B. C. H.
 W. M. Ramsay: VII, 1883, sa. 263, No: 5 (= I. G. R., III, No: 780) G. Radet - P. Paris: X, 1886, sa. 159, No: 7 (=bk. yukarıda: Ann. d. Inst., 1852, sa. 162).

B. S. A.

H. A. Ormerod - E. S. G. Robinson: XVII, 1910/11, sa. 229, No: 8 (= S. E. G., VI, No: 673), sa. 231, No: 9 (=S. E. G., VI, No: 672), sa. 245, No: 31.

C. I. G.

No: 4342 (=I. G. R., III, 796 = Lanckoronski, I, No: 33), 4342 b (=bk. yukarıda: Ann. d. Inst. 1852, sa. 162).

I. G. R.

III, No: 780 (=B.C.H., VII, sa. 263, No: 5), 790 (=Lanckoronski, I, No: 36), 796 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 4342), 797 (=bk. yukarıda: Ann. d. Inst., 1852, sa. 162).

Lanckoronski:

I, No: 29 (= S. E. G., VI, No: 724), 29 A, 33 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: 4342), 36 (= I. G. R., III, No: 790), 39 (=bk. yukarıda: Ann. d. Inst., 1852, sa. 162), 51.

S. E. G.

II, No: 705 (=Anat. Stud. Ramsay, sa. 297 vd.), 708, VI, No: 672 (= B. S. A., XVII, sa. 231, No: 9), 673 (=B.S.A., XVII, sa. 229, No: 8), 724 (=Lanckoronski, I, No: 29), 728.

P I S I D I A :

B. C. H.

W. H. Waddington: VII, 1883, sa. 127, No: 1 (= Sterrett, Ep. Journ., No: 263), E. Legrand - J. Chamonard: XVII, 1893, sa. 256, No: 36, G. Cousin: XXIII, 1899, sa. 294, No: 10 (=C. I. G., No: 4362), sa. 299, No: 23.

B. S. A.

A. M. Woodward: XVI, 1909/10, sa. 115, No: 7,

W. M. Ramsay: XVIII, 1911/12, sa. 74.

C. I. G.

No: add. 4341 f (=I. G. R., III, No: 784 =Kaibel, No: 808 = S. E. G., VI, 636), 4362 (=B. C. H., XXIII, sa. 294, No: 10), 4366 f (= I. G. R., III, No: 451).

I. G. R.

III, No: 297 (=Sterrett, Wolfe Exp., No: 370), 451 (=C. I. G., No: 4366 f), 454 (=J. H. S., XV, sa. 128, No: 27 = R. A. 27, 1895, sa. 393, No: 134) 784 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: add. 4341 f).

J. H. S.

W. M. Ramsay: IV, 1883, sa. 25 (=Ramsay H. G., sa. 410 = Sterrett, Wolfe Exp. No: 366), A. H. Smith: VIII, 1887, sa. 250, No: 28 (= Sterrett, Ep. Journ., No: 82) C. F. Hill: XV, 1895, sa. 125, No: 19, sa. 128, No: 27 (=bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 454).

Kaibel:

No: 808 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: add. 4341 f).

Lanckoronski:

II, No: 57, 86, 241.

M. A. M. A .

IV, No: 165.

Metzger:

Sa. 17.

R. A.

R. Cagnat: 3. seri, 27, 1895, sa. 393, No: 134 (=bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 454), R. Cagnat - M. Besnier: 4. seri, 9, 1907, sa. 367, No: 64.

Ramsay, H. G. = W. M. Ramsay, The Historical Geograpy of Phrygia:

Sa. 410 (=bk. yukarıda: J. H. S., IV, sa. 25). S. E. G.

II, No: 733, VI, No: 598, 636 (=bk. yukarıda: C. I. G., No: add. 4341 f).

Sterrett, Ep. Journ.

No: 82 (= J. H. S., VIII, sa. 250, No: 28), 263 (= B. C. H., VII, sa. 127, No: 1).

Sterrett, Wolfe Exp. = J. R. S. Sterrett, The Wolfe Expedition to Asia Minor:

No: 366 (= J. H. S., IV, sa. 25), 370 (= I. G. R., III, No: 297), 380, 387, 493.

K I L I K I A :

I. G. R.

III, No: 903 (= J. H. S., XI, sa. 253, No: 27 = Reisen H W., sa. 26, No: 58), 904 (= J. H. S., XI, sa. 246, No: 16 = R. A., 17, 1891, sa. 264, No: 28), 925 (= Reisen H W., sa. 14, No: 39).

J. H. S.

E. L. Hicks, XI, 1890, sa. 246, No: 16 (= bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 904), sa. 247, No: 17 (=Reisen H W., sa. 27, No: 59), sa. 253, No: 27 (=bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 903).

R. A.

R. Cagnat: 3. seri, 17, 1801, sa. 264, No: 28 (=bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 904).

Reisen H W. = R Heberdey - A. Wilhelm, Reisen in Kilikien:

Sa. 14, No: 39 (=I. G. R., III, No: 925), sa. 26, No: 58 (=bk. yukarıda: I. G. R., III, No: 903), sa. 27, No: 59 (= J. H. S., XI, sa. 247, No: 17).

L Y K A O N I A :

C. I. G.

No: 3993 (=Texier, II, sa. 142).

Texier:

II, sa. 142 (= C. I. G., No: 3993).

G A L A T I A :

J. H. S.

J. G. C. Anderson: XIX, 1899, sa. 306, No: 246.

İlave:

LYKIA'ya: 3 No. 11 kitabe G. E. Bean tarafından Belleten Cilt: XXII, Sayı: 85, sa. 81, No: 106 da neşredilmiştir.

PAMPHYLIA'ya: Makalenin başında Perge'de 1955 yılı kazısında ele geçtiği bildirilen iki kitabe A. M. Mansel tarafından Jahrbuch, 71, 1956, Beiblatt sa. 117/8, Abb. 67 ve sa. 119, Abb. 69 da neşredilmiştir.

KALKSTEINSTATUE DES GUDEA VON LAGASCH

Eckhard UNGER

A. Die Bruchstücke in Paris

L. Heuzey hat in seinem "Catalogue des Antiquités Chaldéennes du Louvre, 1902, Nr. 50 drei Bruchstücke einer 3/4 lebensgroßen Statue des Gudea aus weissem Kalkstein beschrieben, die von der Ausgrabung *de Sarzecs* in Lagasch (Tello) in das Museum des Louvre in Paris gelangt sind. Es handelt sich um.

1. Einen rasierten Kopf, dessen Gesicht abgemeißelt war, H: 0,19; B: 0,15 m.

2. Um zwei ineinander gelegte Hände, L: 0,15 m

3. Um ein Stück vom Gewande mit Fransen von der Vorderseite der Statue mit den Resten einer Keilinschrift.

Von diesen drei durch Heuzey mit Geschick zusammengefassten Bruchstücke sind nur zwei bisher veröffentlicht worden, nämlich der Kopf in *Sarzec* u. Heuzey, *Découvertes en Chaldée* S. 330, Taf. 21ter, 5a und die Hände: a.a. O. Taf. 21ter, 5b (Ludwig Curtius, *Antike Kunst* I, 1913, Abb. 209, S. 24b). Die Inschrift ist m. W. noch nicht publiziert. Sie steht auf drei anpassenden Fragmenten und zeigt die Reste von zwei Schriftkolumnen. Von diesen enthält die zweite - bei senkrechter Stellung der Schrift - die untere Kolumne den Schluss der gesamten Inschrift mit einer Verfluchung des Zerstörers der Statue.

B. Die Bruchstücke in Istanbul

Bei einer Sichtung der Magazine des Altorientalischen Museums habe ich bereits vor dem (1) Kriege eine ganze Reihe von Bruchstücken aus weissem Kalkstein festgestellt, die zu einer und derselben Statue des Gudea gehörten. Im ganzen

waren es 15 Fragmente, die sich zu zwei Einheiten aus den Nummern 2378, 2380, 5214 und 5215 zusammenschließen liessen, was im Jahre 1925 von Prof. Ihsan Bey mit gewohnter Meisterschaft ausgeführt wurde, als ich wieder in Istanbul war. Damals erwarb das Museum auch die oben gezeichneten, von Heuzey beschriebenen Bruchstücke in Paris im Gipsabguss.

Ich konnte feststellen, dass die 15 Fragmente, bzw. die beiden Einheiten in Istanbul und die 3 Stücke im Louvre zu ein und derselben Statue gehörten. Und zwar ergab die Anpassung der Gipsabgüsse die Tatsache, dass der Kopf in Paris *Bruch an Bruch* auf den oberen Teil in Istanbul aufgesetzt werden konnte.

Dieser Teil umfasst die Büste des Königs, den rechten Oberarm, den linken Arm und einen Teil des vorn herabhängenden Fransengewandes mit den Resten einer doppelspaltigen Inschriftzeile, die den wichtigen Namen des Tempels "Epa" enthält. Die Hände in Paris liessen sich nicht unmittelbar an unsere Bruchstücke anschließen, weil hier ein Stück vom Unterarm fehlt.

Dagegen passte das Inschriftfragment in Paris wiederum *Bruch an Bruch* auf den unteren Komplex in Istanbul, der die Vorderseite der Statue, und zwar den gesamten unteren Teil der Statue vorstellt und auf dem oben links, neben einem Fransenrest der letzte Teil der Inschrift noch im Original erhalten ist. Das untere Bruchstück in Istanbul besteht aus 7 Fragmenten. Der rückwärtige Teil der Statue aber ist zerstört, mit Ausnahme eines kleinen Bruchstückes mit Fransenresten, das, ohne engen Zusammenhang ungefähr an seine richtige Stelle auf der

Rückseite der Statue eingefügt werden konnte.

Möglicherweise befinden sich noch im Louvre weitere Bruchstücke dieser neuen Statue des Gudea. Sie gehört jedenfalls zu den besten Kunstwerken, Rundplastiken des Gudea, da sie von hervorragend feiner Ausführung und Lebendigkeit der Darstellung ist, was bereits *Heuzey* in seinem "Catalogue" genügend zum Ausdruck gebracht hat, sodass ich mich darauf beschränke, seine Worte wiederzugeben: "L'exécution est d'une souplesse remarquable et montre à quel degré de vérité les statuaires chaldéens avaient atteint, lorsque la matière était facile à travailler. Il y a d'ici de l'expression jusque dans le modelé du crâne et dans les attaches nerveuses de la nuque. Le dessin compliqué des oreilles, pour lequel les ouvrages de diorite s'arrêtent le plus souvent à un travail incomplet ou sommaire, ne laisse rien à désirer. Les mains surtout, fines et potelées, semblent vivre. On regrette de ne pas voir entière une sculpture de cette valeur."

So ist es nun doch noch gelungen, diese meisterhafte Statue in ihren Hauptzügen wiederherzustellen. Um auch eine lebendige Vorstellung vom Gesicht des Gudea zugeben, hat Prof. *Ihsan* Bey das Gesicht nach dem wohl erhaltenen Kopfe des Gudea im Museum in Berlin modelliert, und zwar nach einem eigens zu diesem Zweck erworbenen Gipsabguss (Eduard Meyer, *Sumerier und Semiten*, Tafel VI, 2, S. 41).

C. Die Wiederherstellung der Statue Nr. 5215:

Da die zusammenhängenden Bruchstücke nur zwei grosse Einheiten ergeben haben, handelte es sich in der Hauptsache darum, diese beiden Einheiten zusammenzufügen. Abgesehen von den senkrecht aufsteigenden Fransenhängen an der Vorderseite der Statue, bot sich auch in der Inschrift ein besonderer Anhalt für die Zusammensetzung. Die Inschriftzeile, längs des absteigenden Fransensaumes,

unterhalb der gefalteten Hände zeigt oberhalb und unterhalb der Worte:

Ê-pa ê-dingir-ra-ta

den Kopf je eines allein stehenden Keils. Dieser bedeutet die Zeilentrennung der mittleren Kolumne der Inschrift, oben: von der I. Kolumne, unten: von der III. Kolumne, bzw. der Schlusskolumne der Inschrift. Die oben angeführte Zeile ist also ein Bestandteil der II. Kolumne, die auf dem Pariser Inschriftfragment in ihren Zeilenenden erhalten ist.

Eine besondere Schwierigkeit für die Ergänzung boten die Füße, von denen nur wenig Ansätze noch vorhanden waren, weil der hintere Teil der Statue überhaupt fehlt. Doch stellte sich bei genauester Prüfung heraus, dass sich vorgeschobene Seitenleisten an unserer Statue nicht befunden haben, wie es z. B. die Statuette des Gudea an die Göttin *Gestinanna* in Brüssel in Sammlung Stocklet zeigt. (s. Anm. 3).

Die Ausführung der Füße und Zehen wurde in lebendiger Form gehalten: entsprechend der weichen lebensvollen Darstellung der Hände.

Die Wiederherstellung eines antiken Kunstwerkes zwingt zu sehr scharfer Beobachtung und vermittelt so am besten die Erforschung der antiken Kunstgesetze. Dies gilt in höherem Grade, wenn sich ein ausübender Fachmann, ein Künstler und Bildhauer, mit der Wiederherstellung befasst. *Ihsan* Bey bemerkte zur Konstruktion der Statue, dass die Füße etwas nach links zu verschoben sind, sodass rechts unten - vom Beschauer aus gesehen - der Raum bis zur Kante, sowie auch das untere Gewandstück stark verbreitert sind. Diese Verbreiterung rechts unten dient zum Gegengewicht für die grössere Ausladung der rechten Schulter der Statue, sodass ein harmonischer Ausgleich im Aufbau der Figur erreicht ist. Überhaupt sei, meinte *Ihsan* Bey, sehr richtig, für den heutigen Künstler eine naturalistische Ausführung viel leichter, als eine solche monumental

konstruierte Darstellung, wie sie sich in antiker Kunst findet.

D. Die Inschrift:

Die Statue besitzt nur eine Inschrift, und zwar unterhalb der zusammengelegten Hände, auf dem Vorderleib. Der rechte Oberarm ist im Original nur zur Hälfte erhalten, die Rückseite des Arms ist abgebrochen. Aber auch hier findet sich keine Spur einer Inschrift, etwa einer Kartusche mit dem Namen des Gudea. Auch der Rücken der Statue ist bis über die Hälfte erhalten, ohne Inschriftreste. Daher ist die Inschrift der Statue auf 3 Kolumnen beschränkt, von denen die I. Kolumne ganz fehlt, die II. und III. zum grossen Teile erhalten sind oder sich leicht ergänzen lassen.

Die I. Kolumne muss den Namen des Gottes, wahrscheinlich des Ningirsu, enthalten haben, dann den Namen des Gudea, den Namen des gestifteten Tempels Epa, der zu Anfang der II. Kolumne wiederkehrt, endlich den "Namen" der Statue. Der "Name" der Statue aber kann auch fehlen, wie die Inschriften der Statuen des Gudea F, G beweisen (*Barton, Royal inscript. of Sumer and Akkad, 1929, S. 197f.*). Auch unsere Statue dürfte keinen "Namen" gehabt haben, weil hierzu kein Platz vorhanden ist. Es sind im ganzen nur 10 *schmale* Zeilen der I. Kolumne für den Anfang der Inschrift frei, weil die 1. Zeile der II. Kolumne bereits mit der Fluchformel beginnt. Die Nennung des Tempels Epa, des "Tempels der 7 Zonen" in unserer Inschrift beweist, dass die Statue dem Ningirsu geweiht war, weil Epa der Tempelturm des Ningirsu - Tempels Eninnu in Lagasch war, wie ich mit Hommel (1) annehme. Epa wird in Ver-

(1) *Paffrath, Zur Götterlehre: Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums VI, 5/6, S. 179.* - *Jean, Religion sumérienne, 1931, S. 151, Anm. 5* hält es für unsicher, dass Epa der Tempelturm war. Der Name des Turms "7 Zonen" erinnert an die Namen von andern Türmen: in Barsippa (*Reallexik. d. Assyr. I, 423, § 67,*

bindung gebracht mit der Vermählung des Stadtgottes Ningirsu mit der Göttin Bau (Baba), sowie mit dem Neujahrsfest, laut Inschrift der Statue G des Gudea. Epa wird noch genannt in dem Texte der Statue I. Grundlegend für eine Ergänzung ist endlich die Tonnagelurkunde für den Tempelturm selbst (2).

Eine weitere Tatsache spricht ferner auch dafür, dass die Statue in einem Tempel des Ningirsu aufgestellt gewesen ist. Gudea zeigt seinen rasierten Kopf völlig unbedeckt. In allen Fällen, wo er, bzw. seine Statue, die ihn selbst voll lebendig repräsentieren soll, gegenüber einer Gottheit der Unterwelt steht, muss der König zum Schutze vor den *bannenden, magischen* Mächten der Unterwelt eine Haarperücke allein, oder aber auch noch eine Bartperücke dazu aufsetzen. Durch diese Gesichtsmaske geschützt, ist Gudea imstande, die bannende Kraft der Unterwelt zu ertragen. Sämtliche Statuen, die dem Heilsgotte Ningizzida oder dessen Gemahlin Geschtinanna geweiht sind, d. h. die in deren Tempel vor der Statue dieser bannenden Unterweltsgötter stehen, tragen Perrücke, ohne oder mit Bartperücke (3). Ningirsu jedoch ist nicht ein

Unger), in Uruk (*Reallexik. d. Vorgeschichte XIV, S. 36. Unger*) oder Babylon (*Unger, Babylon, 1931, S. 195*), dessen Turm zwar nicht dem Namen nach, aber in Wirklichkeit 7 Stufen (Etagen) gehabt hat.

(2) Vorderasiatische Bibliothek I, S. 85 (Statue G), S. 87 (Statue I), S. 142 (Tonnagel C).

(3) Siehe hierzu meinen Aufsatz in der Festschrift von Max Freiherrn von Oppenheim, Berlin 1933, S. 127 f. Kinematographik Erzählungsform in der altorientalischen Relief- und Rundplastik Statue I an Ningizzida: *Unger, Sumerische und Akkadische Kunst, Abb. 48.* - Statue an Geschtinanna: *Woolley, Vor 5000 Jahren Taf. 13, rechts* (in Kopenhagen). - Statue des Ur-Ningirsu, des Sohnes des Gudea, für Ningizzida: *Archiv für Orientforschung V, 1928, Taf. IV, 2.* - Statue des Gudea an Geschtinanna in Brüssel (Sammlung *Stoclet*): *Revue d'Assyr. XXII, S. 41 f. Taf. I/II=Jean, Relig. Sum. Fig. 74.* - Statue des Gudea an Ningizzida: "*Atlantis*", 1929, S. 517 (*Meissner*).

Gott der Unterwelt. Er offenbart sich nicht, wie die Gottheiten der Unterwelt im Südosten, mit dem Winde, der vom Meer, der Unterwelt her, weht, sondern Ningirsu offenbart sich im Südwestwinde, dem

Wüstenwinde der Kriegsgötter (Vgl. Unger, Babylon, S. 128f.).

Für die Ergänzung der I. Kolumne habe ich aus obigen Gründen den Text der Gründungsurkunden des Epa

- I. 1. [dingir NIN-GÍR-SU
2 UR-SAG KALAG-GA
3. dingir EN LIL-LÁ
4. LUGAL-A-NI
5 GÜ DE-A
6 PA TE SI
7 LAGAŠ ŠIR-PUR-LA)^{ki}
8. Ê-PA Ê UŠ IMIN-A-NI
9 MU-NA DU]
- II. 1. Ê PA Ê DINGIR-RA TA [LU ZI]-Z
[I-A]
2 [LU IB ZI RI-A]
3. dingir NINA (NA ŠE)
4. [NIN-İN DUBI BA GE
5. [dingir NIN-GÍR-SU
6 L GAL GIŠ-KU) GE
7. [dingir GÁ TU] M LÜG
8. [A A LAGAŠ (ŠIR-PUR-LA)^{ki}]-GE
9. [dingir GÁL AL] IM
10. [DU U KI À] G
- III. 1. [dingir NIN-GÍR-SU-KA]
2 . . . . .
3 IÛ [I]
4. GIŠ DUR GAR-NA [S h r-ra] HA-NE-
K) [Ne]
5. NU UN-NA-N [I]
6 HE IB TIL-N [E]
7. MU-NI HE-IB-HA-LAM-E-N [E]

- I 1 [Gott Ningirsu,
2 dem Helden
3. des Gottes Enlil,
4. seinem Könige,
5 Gudea
6 Priesterkönig
7. von Lagasch,
8. Epa den «Tempel der 7 Zonen»,
9 hat gebaut]
- II. 1. Aus dem Epa, dem Tempel des Gottes
Wer (sie die Statue) herausbringt, (5)
2 Wer (sie, die Statue) zerstört, (6)
3. Göttin Nina (Nansche) (7)
4. die Herrin des . . . . . (8)
5 Gott Ningirsu
6 der König der Watfe, (9)
7. Göttin Gatumdug,
8. die Mutter von Lagasch, (10)
9 Gott Galalim, (11)
10. der geliebte Sohn (12)
- III 1. des Gottes Ningirsu,
2 . . . . .
3 diesen Mann, (13)
4. seinen Thron, in den Staub hin mögen sie
lezen, (14)
5. seinen Samen
6. mögen sie vertilgen, (15)
7. seinen Namen mögen sie vernichten. (16)

(4) Vorderasiatische Bibliothek I, S. 143, y = Collection de Clercq II, Taf. VIII, Nr. 2. - Barton, RISA, 1929, S. 259, Nr. 29. - Schileiko, *Votivi nadpisi Sumerinski Pravitelji*, Petrograd, 1915, S. 17, Taf. IV I (russisch).

(5) Vgl. Gudea-Statue B, Kol. VIII, Z. 6 und Statue E, Kol. IX, Z. 10. LÜ-NU-ZI-ZI. Das ZI ist zum Teil erhalten. Statue B (Barton, RISA, S. 189) bietet die Grundlage auch für die folgenden Ergänzungen.

(6) Ergänzt nach Statue B, Kol. VIII, 10.

(7) Statue B, Kol. VIII, Z. 51.

(8) Nach Statue B, Kol. VIII, 52. Bedeutung noch nicht ganz sicher: Jean, Relig.

Sumer. S. 97. - Barton, RISA, S. 189 übersetzt: "lady of abundant vegetation".

(9) Statue B, Kol. VIII, Z. 49-50.

(10) Statue B, Kol. VIII, Z. 56, bzw. 55.

(11) Statue B, Kol. VIII, Z. 65.

(12) Keulenkopf des Gudea: Vorderas. Bibliothek I, S. 145, B, Barton, RISA, S. 261, Nr. 38.

(13) Statue B, Kol. IX, Z. 23.

(14) Statue B, Kol. IX, Z. 10/1 (ähnlich).

(15) Statue K, Kol. II, Z. 20, Vorderas. Bibl. I, S. 89.

(16) Entemena, Kegel A, Kol. VI, Z. 20 = Barton, RISA, S. 61. - Kegel B, Kol. VI, Z. 32 = a. a. O. S. 65.

sind, habe ich den Beinamen des Gudea auf jenen Urkunden: "Der Mann, der das Eninnu des Ningirsu erbaut hat" fortgelassen. Es verbleiben 9 Zeilen, von denen aber die eine eine Dippelzeile umfasst, sodass hiermit unsere 10 vorhandenen Zeilen völlig gefüllt sind. Die I. Kolumne dürfte also wohl sogelautet haben, wie ich vorschlage. Von Kolumne II und III bleibt noch je 1 Zeile unbestimmt, vor allem deswegen, weil sich ein ganz genauer Paralleltext m.W. noch nicht gefunden hat. selbst gewählt(4). Weil aber für die Ergänzung nur 10 schmale Zeilen verfügbar

E. Die Bedeutung der neuen Statue:

Durch die Ergänzung und Wiederherstellung der neuen Statue des Gudea ist für die Keilschriftliteratur eine neue Inschrift des Königs Gudea gewonnen worden, die im ganzen 26 Zeilen umfasst und in ihrer Art bisher noch keine ganz genaue Parallele besitzt. Bis auf die eine Zeile 2 der III. Kolumne lässt sich die Inschrift der Statue mit Hilfe der bekannten Inschriften des Gudea wiedergewinnen.

Die Darstellung des Gudea weicht von

den bekannteren Statuen des Königs nicht ab. Gudea steht, in seinen "sumerischen Mantel" gehüllt, mit zusammengelegten Händen in respektvoller Haltung vor der Statue seines Gottes Ningirsu im Heiligtum des Tempelturms von Lagasch, Epa, des "Tempels der 7 Zonen." Bemerkenswert ist nicht nur die schon von *Heuzey* gerühmte feine künstlerische Ausführung der Bildhauerarbeit. Es ist noch besonders hervorzuheben, dass auch der Kopf dieser 3/4 lebensgrossen Statue des Königs erhalten ist. Die Mühe der Wiederherstellung, wofür ich Prof. *Ihsan* Bey meinen herzlichsten Dank sagen möchte, hat sich auch deshalb reichlich gelohnt und als notwendig erwiesen, weil die neue Statue des Gudea im Museum zu Istanbul bis jetzt die einzige Gudeastatue der *Grossplastik* ist, die den König mit rasiertem, völlig *unbedecktem Haupt* zeigt. Für das Museum in Istanbul war diese Wiederherstellung geradezu eine Notwendigkeit, weil diese Statue des Gudea die einzige ist, die hier eine Anschauung von der neusumerischen Großskulptur des Gudea vermittelt.

ÜSKÜDAR - ŞİLE YOLUNDA ÖMERLİ TÜMÜLÜSLERİ

Nezih FIRATLI

1953 yılı yazında Üsküdar-Şile yolundaki Ömerli civarında askerler talim maksadiyle bir tepecikte siper kazarlarken bir mezara tesadüf ederek durumu ilgili makamlara bildirmeleri üzerine, İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına burada tetkikat yapılarak, ormanlık olan havalide birçok küçük tümülüs bulunduğunu görmüş ve bunların daha etraflı tetkikini teklif etmiştim (1). Bunun neticesi ayrılan para ile bu tümülüsler 1954 yılı Eylülünün son günleri ile Ekim'inin ilk haftası içinde tarafımdan tetkik edildi (2).

Ömerli, Beykoz Kazasına bağlı bir nahiyeye merkezidir (3). Köyün bulunduğu yer Riva Çayı'nın (antik ismi Rhebas), sol sahilindeki sırtlarda olup Üsküdar-Şile yolu köyün içerisinden geçer (Res: 1, 2). Üsküdar'a 35 kilometre uzaktadır, denizden 120-140 metre kadar yüksektir (4).

Araştırmalar, Ömerli ve civarındaki tümülüs ve diğer eserleri tesbit etmek için etrafta geziler yapmak, evvelce açılmış olan tümülüsleri incelemek ve birkaç yeni

(1) İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına araştırmanın icrasını bana tevdi eden Müdür Sayın Rüstem Duyuran'a ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne teşekkür ederim.

(2) Araştırma hakkında ilk kısa haber için bk. Machteld Mellink, *AJA*, 59, 1955, s. 236.

(3) Bitinya'nın bu kısımdaki mevkiiler için Kiepert'den başka, R. Fitzner tarafından hazırlanan "*Karte des Bosphorus und Bithynische Halbinsel 1/150.000*" isimli haritadan istifade edilebilir. Ayrıca V. Cuinet'de Ömerli'yi Beykoz'un dahilindeki iki mühim mevkiinden biri olarak zikretmekte ve haritasında işaret etmektedir (*La Turqui d'Asie* IV, s. 692-696).

(4) Üsküdar-Şile yolunun yakın zamanlardaki durumu E. Mamboury tarafından tasvir edilmiştir, burada Ömerli'de zikredilir. "*T.T.O.K.Mecmuası*", No: 13, 1934, s. 23 ve "*The Tourists' İstanbul*", İstanbul, 1953, s. 585-588.

tümülüsü doğrudan doğruya kazmak suretiyle sonuçlandırılmıştır. Geziler neticesinde Ömerli civarında tümülüslerin gruplar halinde oldukları görülmüştür. Ayrıca üç eski iskân yeri, Ömerli köyünün batısında "Hamam" denilen yapı kalıntısı ve köyün güneyindeki Çataldağ'ın şimal zirvesinde, yani Kalebayırı denilen tepede büyük duvar izleri tesbit edilmiştir (Res: 1). Ömerli köyü batısında köylülerin Hamam dediği yapı kalıntısı, moloz taş ile yapılmış olup, duvarlarında kare tuğlalar da kullanılmıştır. Plânı hakkında bir şey söylenemez ise de, mevcut bakiye arasında görülen künk parçalarının fazlalığı ve yakınında "Fettanpınarı" denilen oldukça bol sulu bir pınarın mevcudiyeti bu kalıntının köylülerin isim verdikleri şekilde gerçekten bir hamam olması ihtimalini teyit etmektedir. Çataldağ'ın 365 m. yüksekliğindeki kuzey zirvesinde genişçe düz sahada mahallî kayadan büyük bloklarla yapılmış kareye yakın plânlı ihata duvarları kalıntısı ile (Res: 3), bunun ortasında moloz taş ve beyaz harç ile yapılmış bir sarnıç harabesi görülmektedir. Enkaz arasında, bir yüzünde salıp kabartması bulunan bir kemeraltı başlığı mevcuttur. İhata duvarının devrinin tâyini güç ise de, bu havaliden pek uzakta olmıyan Aydos, Başibüyük ve Kayışdağı'nda olduğu gibi (5), bunların da bir Bizans manastırına ait olması pek muhtemeldir. Çataldağ'ın batı-kuzeyinde yolun batısında Camci Çiftliği ve Kayalı Dere'ye bakan sırta bir iskân bakiyesi vardır. Burada bazı duvar izleri ve antik dam kiremidi parçaları bulunmuştur. Bu iskân yerinin yakınında, içindeki mezarın dağıtılmış olduğu anlaşılır.

(5) R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris 1950, s. 456 (Başibüyük), s. 446 (Aydos), s. 547 (Kayışdağı), Lev: III.

lan bu havalinin en büyük tümülüslerinden biri vardır.

Ömerli civarındaki tümülüs grupları şunlardır (Res: 1): 1 — Ömerli Köyünün hemen batısındaki “Mezarlık Tepe” etekleriyle köy arasındaki tümülüsler. Bunlar diğerleri gibi toprak üzerinde 2-4 metre yüksekliktedir, çapları 8-10 metre arasında değişmektedir. Bunlardan köye en yakın olanlardan büyükçe ikisi üzerinde yaşlı meşe ağaçları bulunmakta ve köylüler tarafından “Şehitler” adıyla anılmaktadır. Bugün dahi adağı olanlar muayyen günlerde bu tümülüslere giderek kuran okumakta ve dua etmektedirler (6). 2 — Mezarlık, tepenin güney eteklerinde Elma Pınarı Deresi ile Çamaşır Deresinin başlangıç noktasından güneye doğru uzanan sahada. Bunlar da evvelkilerle aynı büyüklükte ve aynı karakterdedirler. 3 — Çataldağ’ın kuzeyindeki “Armutun Düzü” denilen mevkideki tümülüsler. Bu grup güney-batıdaki sırtlara doğru yayılıyorlar. Bu grubun doğu tarafında Ömerli-Üsküdar yolu vardır, batısında Ayvalı Çiftliği yönünde uzanan dereler bulunuyor. Bu tümülüslerin pek çoğu tahrip edilmiştir. Tümülüsler arasında mezar kiremidi kırığının da bulunuşu bu havalide ayrıca basit kiremit mezarların veya bazı tümülüslerin içinde Trakya tümülüslerinde olduğu gibi (7), kiremit mezarların bulun-

(6) Tümülüslerin bulunduğu sahanın veya doğrudan doğruya tümülüslerin mezarlık olarak kullanılması veya mukaddes telâkki edilmelerine başka yerlerde de rastlanmaktadır. Meselâ Trakya’da Alpullu yakınındaki Sinanlı köyü mezarlığı bir tümülüs üzerinde ve etrafındadır (A. M. Mansel, *Trakya’nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul, 1938, Res: 5; *Belleten*, IV, 13, s. 90, Not: 2), bu halin en tipik ve en büyük misalini Ankara’daki Anıt-Kabir teşkil eder. Anıt-Kabir sahası Ankara’nın antik nekropolünün bulunduğu saha olup (T. Özgüç, *Belleten*, X, 40, s. 593) aynı sahada müteaddit Frig tümülüsü mevcut idi (T. Özgüç - M. Akok, Anıt - Kabir alanında yapılan tümülüs kazıları, *Belleten* XI, 41, s. 25 vd.).

(7) A. M. Mansel, *Belleten*, IV, 13, 1940, Res: 55; *La Turquie Kemaliste*, 20-26, 1937, s. 42, Res: 13; *Bulletin de l’Institut Archéologique Bulgare*, XIII, 1939, s. 185, Res: 225.

duğunu gösteriyor. 4 — Riva Çayı’nın kuzey tarafında Ömerli’den iki kilometre kadar uzakta “Dindere Boğazı”na girerken doğudaki “Değirmen Tepe” ile onun devamı olan sırtlar üzerindeki tümülüsler. Bu grupta yirmi kadar tümülüs vardır. Üç tanesi defineciler tarafından açılmıştır. Bunların bulunduğu tepelerin batısında, yolun sol tarafında “Çiftlikaltı” denilen yerde antik bir iskân bakiyesi ve orman içinde eski bir mezarlık vardır. Mezarlıktaki taşların çoğu şekilsiz siyah kalker bloklarından ibaret olup, içlerinden birkaçı antik yapılara ait işlenmiş mimari parçalar idi. 5 — Ömerli civarında tetkik ettiğimiz son tümülüs grubunu dört kilometre kadar doğudaki “Egeli Mezarlığı” denilen yer ve civarındaki tümülüsler teşkil ediyor. Egeli Mezarlığı Riva Çayı’nın sol tarafındaki sırtlarda olup Muratlı köyünün batı-güneyindedir. Yakınında köy yoktur. Mezarlıkta birçok mermer sütun ve diğer mimari parçalar vardır. Buradaki tümülüsler itinalı bir şekilde yapılmışlardır. Birkaçının etrafında taş sırası çevrilidir. Bu gruptaki tümülüslerin hemen hepsi açılmışlardır. Açılanlarda görüldüğü üzere içlerindeki mezarlar itinalı bir şekilde yontulmuş siyah kalker levhalarla tam sanduka şeklinde yapılmışlardır, diğer gruplardaki tümülüslerde olduğu gibi, müteaddit mezarları havidirler, birinde meydana çıkan lahtin iki kişilik olduğu görülmüştür. Bu havalide sırtlarda orman içinde daha başka tümülüs gruplarının mevcut olduğu görülmektedir.

II

Tümülüslerin tetkikinde evvelce muhtelif vesilelerle tahrip edilmiş olanları temizleyip ölçülerini almak ve hiç açılmamış olanlardan birkaçını kazarak tam mezarları ve içlerindeki eşyayı elde etmek yolu takip edildi. Bu suretle az para ile çok miktarda tümülüsü tetkik imkânı hâsıl oldu. İlk olarak Ömerli’nin batısındaki tümülüslerden “Tatlıpınar” ile “Fettanpınarı” arasındaki harman yerinin bulunduğu sırttaki “T.a.” rumuzunu verdiğimiz

tümülüs kazıldı (Res: 5), içinde üç mezar meydana çıktı. Mezarların her birinin istikameti değişik idi. Bunu tümülüse sonradan yapılan gömmelerde yer vaziyeti ile izah etmek gerekir. Bu tümülüste mezarlardan yalnız biri doğu-batı istikametine idi. Mezarlar, o civarda ve Boğazda çok olan "Beykoz taşı" denilen gayrimuntazam siyah kalker parçaları ile yapılmıştır (8) (Res: 6). Uzun yanları iki, ayak ve baş uçları ise birer bloktan meydana gelmiştir. Bu bloklar arasında kalan kısımlar küçük taş parçaları ile kapatılmıştır. Üstü de birkaç levha ile örtülüyordu. Taşlar arasından akan toprak çok defa mezarları doldurmuş bulunuyordu. Evvelâ $3.00 \times 1.30 \times 0.60$ m. ölçüsünde olan tümülüsün ortasındaki mezar açıldı. İçi gayet sert toprakla dolu idi, orta kısmında kırılmış tek kulplu, kaba ve iyi pişmemiş bir testinin parçaları ele geçti (Res: 7/1). Mezarın baş tarafında bakır bir Nikomedia sikkesi ile bir cam bardağın kırıkları bulundu. Kemikler hemen tamamen harab olmuş olup ancak izleri teşhis edilebildi. Bu mezarın başucuna yakın, doğu-batı istikametine aynı şekilde bir mezar daha bulundu, bunun da ayak ucunda ince kenarlı tek kulplu bir bardak ile (Res: 11), başucunda cam koku şişesi parçaları ve pek silik bir bakır sikke ele geçti. Bu iki mezardan başka kuzeybatı-güneydoğu istikametine ve iç ölçüleri $2.10 \times 0.70 \times 0.70$ m. olan aynı tipte bir mezar daha bulundu. İlk mezarda bulunan testinin aynı fakat pembemsi hamurdan yapılmış bir testi (Res: 7/2) ile Faustina II nin gümüş bir sikkesi, Marcus Aurelius'un Nikomedia'da darbedilmiş bakır bir sikkesi ve yine Faustina II nin portresini havi bakır bir Nikomedia sikkesi bulundu.

Bu tümülüsün tetkikinden sonra Ömerli'den beş kilometre kadar güneydeki "Armutun Düzü" denilen yerde bulunan tümülüs grubunu tetkik ettik. Burada bir tümülüsü (T.b.) doğrudan doğruya kaz-

dık (Res: 4), bu tümülüste de tepeden bir metre kadar derinde, diğerleriyle aynı karakterde, dıştan 3.40×1.38 m., içten $2.20 \times 0.60 \times 0.60$ m. ebadında bir mezar bulundu. Bu mezar boşaltıldığı zaman içinde ancak bir testicik ele geçti (Res: 7/3). Bu testicığın hamuru evvelki tümülüste rastladıklarımızdan daha incedir. Mezar da başka hiçbir eşyaya ve iskelete tesadüf edilmedi, vazih bir şekilde yakmaya delâlet edecek iz de mevcut değildi. Buna göre bu mezarın sahte olduğu söylenebilir. Bundan sonra 1953 yılında askerlerin tesadüfen kazdıkları tümülüste (T.c.) bulunan mezarı temizliyerek ölçülerini aldık. Diğerleriyle hemen hemen aynı olan bu mezarda üç sikke ele geçmiştir, bunlar Elagabalus'a (M. s. 218-222) ait bir Kalkedon ve bir Nikomedia sikkesi ile Macrinus'a (M. s. 217-218) ait bir Nikaea sikkesidir. Mezarın inşasında, diğerlerinin aksine mahallî kum taşı kullanılmıştır. Mezar kuzey-güney yönündedir, ölçüsü $2.10 \times 0.70 \times 0.70$ m. dir. Tümülüs oldukça büyük ve yayvan olduğundan, diğerleri gibi bunun da aile mezarlığı mahiyetinde olması ve başka mezarlar ihtiva etmesi gerekir. Mezarda ayrıca köy yakınında açılan tümülüste bulunan testilerin benzeri iki testi parçası bulunmuştur (Res: 8). Buradaki tümülüslere diğer birini (T.d.), 1953 yılı kışında defineciler kazmış ve rastladıkları bir mezarın muhteviyatını boşaltmışlardır. Bu kazıyı yapanların söylediklerine nazaran, içinde beş adet cam eşya ele geçmiştir; bunlar geniş ağızlı bir bardak (Res: 14/15), uzun boyunlu koku şişesi (Res: 14/9), geniş ağızlı bir kap parçası (Res: 14) ve bir koku tüpünden ibarettir (Res: 14/13). Mezarın ebadı $240 \times 0.70 \times 0.80$ m. dir. Mezar tümülüsün kuzey kenarına tesadüf etmekte olup tepeden 1.10 m. derinde bulunmuştur. Tümülüste daha başka mezarların bulunması gerekir. Bu sahada ayrıca evvelce tahrip edilen iki tümülüste mezarları temizleterek ölçülerini aldık. Bunlardan birinde pişmiş toprak bir kandil parçası ile konik gövdeli uzun boyunlu iki şişe ve geniş ağızlı kürevi diğer bir şişe bulundu. Diğerlerindeki eş-

(8) Mintıkanın jeolojisi için bk. P. de Tchihatchef, *Le Bosphore et Constantinople*, Paris, 1864, s. 470-473.

yayı kazanlar götürmüş olmalıdırlar ki, hiçbir esere tesadüf edilmedi.

Yukarda bizim tetkik ettiğimiz bu türümlüslerde bulunan eserlere 1934 yılında bulunarak İstanbul Müzesine gönderilen eserleri de ilâve etmemiz gerekir. Bu eserler Müzenin kayıtlarına göre Şile'nin Kızılca Köyünde Kirli Oğlu Osman Ağanın tarlasında açıldığı anlaşılan bir türümlüste meydana çıkan basit iki lahit içinde ele geçmişlerdir. Bunlar yukarda anlatılan tek kulplu kaba testilerin tamamıyla aynı bir testi (Res: 9/2), oval gövdeli uzun boyunlu diğer bir testi (Res: 9/1), ampul şeklinde pişmiş toprak büyük bir koku şişesi (Res: 12/1), tek kulplu, halka dipli, ağız kenarı dışa dönük bir maşrapa (Res: 12/2) ile bronz bir damlalık (Res: 13), üç cam koku şişesi (Res: 14/3 - 4) ve birkaç pişmiş toprak kandil den ibarettir.

III

Bu türümlüslerin mevcudiyeti şimdiye kadar malûm değil idi. Bunlar Bitinya'nın diğer kısımlarında da rastlananlar gibi (9), ufak türümlüsler olup, içlerinde bulunan sikkelere göre sıhhatle tarihlenebilmektedirler. Yani M.S. II nci asrın ikinci yarısı ile III üncü asrın ilk dörtte birine arasındaki zamana aittirler. Küçük olmaları ve bölgenin son yıllara kadar kesif ormanla kaplı bulunması, bunları, araştırmacıların gözünden saklamıştır. Bir zamanlar "Ağaç Denizi" denilen (10) bu bölgede ormanların, Ömerli Köyü etrafındaki korulara varıncaya kadar tahribi neticesi ağaç örtüsü hemen hemen kalkmış ve türümlüsler meydana çıkmışlardır. Daha bundan 20-25 yıl önce Ömerli ile Üsküdar arasındaki Alemdağı Halkalı Ziraat Mektebi talebelerinin tatbikat yaptıkları güz ormanlarla kaplı

(9) Kefken civarında Yaylapınarında orman içinde açılan bir türümlüs de bu kadardı (N. Firatlı, *Belleter* XVII, 65, 1953, s. 16, Res: 5).

(10) C. F. v. d. Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin, 1836, s. 320, Karşıla: F. K. Dörner, *Inchriften und Denkmaeler aus Bithynien*, Berlin, 1941, s. 2.

iken, bugün o ormanlarda ancak yer yer fundalıklar kalmıştır.

Ömerli, esas yollardan uzak tâli bir yol üzerinde olduğu ve göze çarpacak eski eserleri olmadığı için eski seyyahlar ve müdekkikler tarafından tabiatıyla üzerinde durulmamıştır. Ömerli'nin kuzeyinden geçen Riva Çayı (Rhebas) boğaz met-hali gibi mühim bir noktada denize döküldüğü ve Argonot efsanesinde adı geçtiği için antik kaynaklarda bahsedildiği gibi (11), geçen asır seyyahları tarafından da bahsedilmektedir (12). Ancak bunlar çayın döküldüğü kısım ile alâkadar bulunmakta fakat Ömerli'nin bulunduğu iç kısmı hakkında bir şey kaydetmemektedirler. Böyle olmakla beraber, Ömerli bütünü kendi haline kalmış bir yer olmayıp Üsküdar'ı Karadeniz kıyısına bağlayan karayolunun hemen hemen orta noktasındadır. Antik kaynaklarda doğrudan doğruya Şile-Üsküdar arasında bir yol zikredilmiyorsa da, Osmanlı kaynaklarına göre Şile-Gebze arasında bir yol mevcuttur (13), bu yol ise ancak Ömerli'den geçerek Sarıgazi üzerinden Gebze'ye erişebilir. Sarıgazi-Üsküdar arasında da İzmit'e iç taraftan giden yol bulunduğu için (14) bugünkü Üsküdar-Şile yolunun eskidenberi aynıyle mevcut olduğunu kabul etmemiz yanlış olmasa gerektir. Ömerli civarındaki türümlüsler umumiyet itibarıyla bu yol üzerindedirler. Ömerli'nin bu yol üzerinde birinci konağı teşkil etmesi gerektiği için köy civarındaki iskân yerinin ve türümlüslerin bu sebeple vücut buldukları ileri sürülebilir Ömerli'den katı olmakla beraber, Onbinlerin dahi geçmiş ol-

(11) Ruge, "Rhebas", *Pawly-Wissova* I A1, 1914, s. 348.

(12) Meselâ bk.: Pitton de Tournefort, *Relation d'un Voyage au Levant* II, Amsterdam, 1718, s. 82; Andereossy, *Essai sur le Bosphore*, Paris, 1818, s. 150; Andereossy gemilerin bu çaya girdiklerini ve İstanbul için odun yüklediklerini söyler; Alexander Timoni, *Nouvelles Promenades dans le Bosphore*, II, 1844, s. 1-9.

(13) F. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanische Quellen* II, Leipzig, 1924, s. 65 v.d.

(14) F. Taeschner, *aynı eser*, I, s. 112.

maları gerekir, çünkü Onbinler Kalpe'den (Kerpe Limanı) Üsküdar'a karadan geldiklerine göre (15), Karadeniz'in bu kısmını Üsküdar'a bağlayan ve Ömerli'den geçen yolu takip zarureti vardır. Geçen asrın ortasına doğru, doğuya seyahat eden E. Boré Onbinlerin bir müddet durdukları Kalpe'ye giderken Üsküdar'dan itibaren ilk konak olarak Ömerli'ye gelmiş ve geceyi orada geçirmiştir (16). Boré, Ömerli'den hareketle Şile'de Karadeniz'e varmış, oradan Kalpe'ye gitmiştir. Gerek Üsküdar-Ömerli, gerekse Ömerli-Şile arasındaki ormanları anlatır. Bizim için önemli olan cihet Anadolu'ya antik eserleri tetkike giden bir seyyahın motörlü vasıtaların olmadığı geçen asırda Şile-Üsküdar arasında geceyi Ömerli'de geçirmesidir. Antik çağda da Ömerli'nin vaziyeti geçen asırdan farklı olmamalıdır, yani burası Üsküdar-Şile yolunda bir konaktır ve tümülüsler bu konak etrafında teşekkül etmişlerdir. Orman içinde olan bu konaktan fazla bakiye kalmaması tabiidir, hamam bakiyesi ve tümülüsler mevkiin o zamanki durumu hakkında fikir verecek delillerdir (17).

Bu tümülüslerin benzerlerine bu çağda Roma İmparatorluğunun hâkim olduğu her yerde rastlamak kabildir. Afrika'da Büyük Sahrada dahi Roma ticaret yolları boyunca Ömerli tümülüsleri gibi küçük ve benzeri malzeme ihtiva eden pek çok sayıda tümülüs vardır (18). Tümülüslerimizin en yakın benzerine Trakya'da rastlanır. Lüleburgaz yakınında Umurca'da, Ömerli

(15) Xenophon, *Anabasis*, VI, 4, 1-6. ve VI, 4, 2.

(16) Eugène Boré, *Correspondance et Mémoires d'un voyageur en orient*, (Paris, 1840), s. 183-185.

(17) İstanbul Boğazından itibaren Bitinya yarımadası içinde doğuya giden diğer yollar üzerinde de tümülüsler, bu yolda olduğu gibi bir konaklık mesafeden, yani 35-40 kilometreden itibaren görülmeğe başlar. Marmara sahilini takibeden yol üzerinde ilk tümülüs Gebze yakınında bugünkü şosenin sağındadır. İç kısımda Sarıgazi-Samandra üzerinden İzmit'e giden yolda ise Samandra'dan sonraki sırtlarda, Ömerli'dekiler gibi küçük tümülüsler mevcuttur.

(18) B. Pace - S. Sergi - G. Caputo, Scavi

tümülüslerinde bulunan cam eşyanın aynı eserler (19) ve bizim bulduklarımızın aynı şekilde fakat gri-devetüyü renkte astarsız kaba bir testi (Res: 10) bulunmuştur (20). Bu mezarda Ömerli'dekinden fazla olarak pek çok bronz eşya ele geçmiştir. Ömerli tümülüslerinin sahipleri ile M. S. II inci asrın birinci yarısına ait olan bu zengin Umurca tümülüsü sahibinin aynı etnik topluluğa mensup olduklarını istidlal etmek mümkündür, zira mahallî eşya her iki yerde de aynıdır. Ömerli'de bulunmayan madenî eserlerin ve her iki yerde de müşterek olan cam eşyanın muayyen büyük merkezlerden ithal edilmiş olacağı tabiidir (21). Mahallî eşya arasında bu iki bölgedeki benzerlik doğuda Akyazı'da açılan bir tümülüs vesilesiyle de görülmüş idi (22).

Netice olarak, bu tümülüslerin bulunması ve tetkiki Bitinya'nın bu bölgesinin M. S. II nci asır sonunda dahi hiç olmazsa şimdiki kadar meskûn olduğunu göstermiş arkeoloji içinde sikkelerle tarihlenen bir kısım Roma keramiği temin etmiştir.

K A T A L O G

Tümülüslerde bulunan eşya, keramik, cam eserler, bronz eşya ve sikkeler olmak üzere ayrı gruplar halinde gösterilmiştir. Eserlerin başındaki numaralar Müze envanter numaralarıdır.

Sahariani, Ricershe nell Uadi el-Aqial e nell Oasi di Gat, *Monumenti Antichi*, XLI, 1951, s. 150-151, Burada Res: 142 de görülen mezar, Ömerli mezarlarının tam bir benzeridir. Bu tümülüsler hakkında Prof. B. Pace 1954 yılında İstanbul Üniversitesinde verdiği konferansta etraflı bilgi vermiş idi.

(19) A. M. Mansel, *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, s. 18, Res: 15; *Bulleten*, IV, 13, 1940, s. 91; *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare XIII*, 1939, s. 154; Les Fouilles de 1936-37 en Thrace, *La Turquie Kemaliste* No: 21-22, 1937, fig. 20.

(20) A. M. Mansel, Grabhügelforschung im Östlichen Thrakien, *AA*, 56, 1941, c. 119 vd., Res: 2, No: 27. Fotoğrafı ilk defa burada verilen bu testinin müze envanter No: 6904.

(21) A. M. Mansel, *Bulleten*, IV, 13, 1940, s. 111-112.

(22) N. Fıratlı, Bitinya Araştırmalarına birkaç ilâve, *Bulleten*, 17, 65, 1955, s. 16, Res: 5.

Keramik :

Mezarlarda bulunan keramiğin çoğunluğunu kaba testiler teşkil etmektedir. Bunlar tek kulplu, düz dipli, ağız kenarları profilsiz olup kısa boyunlu şişkin gövdelidirler, hamurları iri kumludur. Bunlardan başka daha itinalı işçilik gösteren iki tane tek kulplu maşrapa, bir ampul şeklinde koku şişesi ve bir testicik ele geçmiştir ki bunların hamurları daha ince kilden yapılmış ve daha iyi pişmiştirler (23).

7543 — (T.a. mezar: 1) Tek kulplu testi. İyi pişmemiştir, hamuru devetüyü rengindedir. Dibi düzdür, şerit kulplu, kulp üzerinde iki yiv vardır. Yükseklik: 0,175 m., karın çapı 0,145 m. (Res: 7/1).

7544 — (T.a. mezar: 3) Evvelkinin aynı şekilde tek kulplu testi. Beyaza yakın pembe kilden yapılmıştır, iyi pişmiştir. Yükseklik: 0,195, çapı 0,155 m. (Res: 7/2).

7547 — (T.c.) Evvelkinin aynı şekilde bir testinin üst kısmı. Kulpun da yarısı noksan, omuzunda iki derin çizgi vardır. Yükseklik: 0,145 m., (Res: 8/1).

7548 — (T.c.) Evvelki gibi bir testinin üst kısmı, hamuru kiremit kırmızısı, iri kum taneleri ihtiva ediyor. Yükseklik: 0,17 m., (Res: 8/2).

6689 — (Şile, Kızılca köyü) Evvelkilerin aynı şekilde testi. Kiremit kırmızısı hamurdan yapılmıştır, tamamiyle sağlam haldedir. Yükseklik: 0,225, karın çapı: 0,19 m., (Res: 9/2).

6690 — (Şile, Kızılca köyü) Oval gövdeli, tek kulplu testi. Gayet iyi pişmiştir.

(23) Bu son iki maşrapa ile koku şişesinin benzeri Lüleburgaz'da (AA, 56, 1941, s. 120 vd., Res: 2, No: 15, 17), Bitinya'nın doğusunda Ak-yazı'da (Belleten, 17, 1953, s. 23, Res: 23, 24, 25) ve Bulgaristan'da Sveti Kirilovo'da açılan aynı çağa ait bir tümülüste (Th. Gerassimov, AA, 58, 1943, s. 105, Res: 39), bulunmuştur. Siphnos'da da böyle bir maşrapa ele geçmişse de, (J. K. Brook, Excavation in Siphnos, BSA, 1949, 44, s. 72, Pl. 22, No: 23) hafir bunu İlk Hıristiyan keramiği olarak tavsif etmektedir.

koyu kiremit kırmızısı renktedir, ağız kenarı profilli, boynu ile omzu arasında kabartma bir çizgi vardır, halka diplidir. Üzerinde kırmızı astar izleri vardır. Yükseklik: 0,32 m., karın çapı: 0,175 m. (Res: 9/1).

7545 — (T.b.) Tek kulplu testicik, açık devetüyü kilden yapılmıştır, oval gövdeli, halka diplidir, kulpunun kesiti dairevidir, ağız kenarı ince ve dışa müteveccihdir. Yükseklik: 0,155, karın çapı: 0,105 m. (Res: 7/3).

7546 — (T.a. mezar: 2) Tek kulplu maşrapa, oval gövdeli, düz dipli, ağız kenarı dışa dönüktür. Kiremit kırmızısı hamurdan yapılmıştır, hamuru ince kumludur, iyi pişmemiştir. Yükseklik: 0,083 m., çapı: 0,085 m. (Res: 11).

6692 — (Şile, Kızılca köyü) Tek kulplu maşrapa, halka dipli, kürevi gövdelidir, ağız kenarı dışa dönüktür, karınının bir tarafı kırılmıştır, açık devetüyü hamurludur, iyi pişmemiştir, üzerinde kırmızı astar izleri vardır. Yükseklik: 0,08 m., karın çapı: 0,085, (Res: 12/2).

6691 — (Şile, Kızılca köyü) Ampul şeklinde koku şişesi, gövdesi çok büyüktür, boynu fazla uzun değildir, düz diplidir, ağız kenarı dışa müteveccihdir. Ağız kenarında kırmızı astar vardır, diğer kısımları astarsızdır. Hamuru griye çalan devetüyü rengindedir, içinde ince kum vardır. Yükseklik: 0,17 m., karın çapı: 0,098 m., (Res: 12/1).

Cam Eşya :

Tümülüslerde ele geçen cam eşyanın şekilleri (Res: 14) de gösterilmiştir. Bu resimde yanlarında müze envanter No. ları olanlar müzeye getirilmiş ve kaydedilmiş olanlardır, diğer şekiller, ele geçen ve birleştirilmeleri kabil olmayan parçalara göre çizilmiştir. Bu parçalardan bir kâseye ait olan opal camdandır (Res: 14/7), diğer biri gayet iyi kalite âdeta kristal denebilecek mükemmeliyette camdan yapılmış, gövdesi çizgilerle süslü bir bardaktır (Res: 14/2). Geri kalan eserler bu çağ mezarla-

rında sık sık rastlanılan koku şişeleri ve sair kaplardır (24).

1953 — (T.d.) — Uzun boyunlu, konik gövdeli koku şişesi. Gövdesi bir boğumla ikiye ayrılmıştır. Mavimsi camdandır. Yükseklik: 0.118, (Res: 14/9).

1954 — (T.d.) Mavimsi camdan tüp. Dip kısmı çok kalın ve şişkincedir, hamurunda pek fazla hava habbecikleri kalmıştır. Yükseklik: 0.084, (Res: 14/13).

1955 — (T.d.) Tamamen renksiz camdan yapılmış bardak. Ağız kenarı dışa ve yukarı müteveccih, dibi kalın ve düzdür, gövdesi dibe doğru daralmaktadır. Ağza yakın kısmında bir, onun altında paralel iki ve gövdenin daralmağa başladığı kısımda yine bir beyaz çizgi vardır, gövdenin diğer kısımlarında beyaz dekorasyon izleri görülmektedir. Yapıştırılarak tamamlanmıştır. Yükseklik: 0.095 m., (Res: 14/15).

1656 — (Şile, Kızılca köyü) Uzun boyunlu, konik gövdeli koku şişesi. Ağız kenarı ince ve dışa dönüktür, mavimsi camdandır. Yükseklik: 0.183 m., (Res: 14/10).

1657 — (Şile, Kızılca köyü) Dar ve uzunca konik gövdeli şişe. Boynu fazla uzun değildir, gövdeye birleştiği yer dardır. Ağız kenarı kalın ve yana taşkındır, mavimsi camdandır, üzerinde altın yıldız izleri vardır. Yükseklik: 0.183 m., (Res: 14/14).

1958 — (Şile, Kızılca köyü) Uzun boyunlu, konik gövdeli koku şişesi. Gövdesi bir boğumla iki kışma ayrılmıştır, mavimtrak camdandır. Yükseklik: 0.104 m., (Res: 14/11).

Bronz :

5315 — (Şile, Kızılca köyü) Bronz damlalık. Sap tarafı halka şeklindedir, uç kısmı yanlara taşkın olup konkavdır. Gövdesinin kesiti dikdörtgendir, halka kısmı -

(24) Bu nevi camlar için bk. Anton Kısa, *Das Glass im Altertum*, (Leipzig, 1908). Burada Ömerli'de bulunan bütün formların paralellerini bulmak mümkündür. Bunlar II. ve III. asra tarihlenmektedir.

nın kesiti ise, eliptiktir (25). Koku ihtiva eden şişelere batırılarak kokunun sürülmesine yarıyan bu aletin uzunluğu beraber bulunduğu şişelerin boyuna uygundur. Uzunluk: 0.125 m., (Res: 12).

Sikkeler :

Kazdığımız tümülüslerde beş bakır, bir gümüş sikke ele geçti, bakırlardan biri teşhisi mümkün olmayacak derecede bozuk idi. Ayrıca askerler tarafından açılan tümülüste (T.c.) üç tane sikke bulunmuştur (26).

1 — (Ta. M. 3). Roma: Faustina I (141).

Ön yüz: — DIVA ↑ FAUSTINA ↓ İmparatoriçenin büstü (Sağa doğru). Saçları toplanmış ve inci dizileri ile süslenmiş. kenarda noktalı halka.

Arka yüz: AVG ↑ VSTA ↓ Demeter, cepheden ayakta. Başı örtülü, sola doğru bakıyor, uzun elbise giymiş, sağ eliyle uzun bir meşale tutuyor, sol eliyle elbisesinin eteğini kaldırıyor.

Gümüş. 2 gr. 95, 17 mm.

H. Mattingly, *Coins of The Roman Empire*, IV, s. 60, 421, Lev. 9, 15.

2 — (T.a. M. 1). Nikaea (Bithynia) Karakalla (198 - 211).

Ön yüz: A... INOC AV. TOC İmparatorun sağa doğru büstü.

Arka yüz: ΝΕΙΚ ↑ ΑΙΕΩΝ ↓ Artemis, ayakta, sağa doğru, kısa hiton giymiş, sol elinde yay tutuyor, sağ eliyle omuzundaki sadaktan ok alıyor. Kenarda noktalı daire.

Bakır. 26/27 mm.

3 — (T. a. M. 3). Nikomedia (Bithynia) Marcus Aurelius (138-161).

Ön yüz: AY.K.M.AYP ↑ ΑΝΤΩΝΕΙ ↓ İmparatorun defne çelenkli başı, sağa doğru.

(25) Bunun gibi fakat mavi beyaz iki renkli camdan yapılmış bir alet İstanbul Müzesinde vardır (Envanter No: 1960), bu türlü camdan bir alet için bk. Anton Kısa, *Das Glass im Altertum*, III, Levha G. No: 408.

(26) Sikkeler İstanbul Arkeoloji Müzesi Numizmatı Nekriman Olcay tarafından teşhis ve tasnif edilmişlerdir. Kendisine teşekkür ederim.

Arka yüz:

MHT / NEΩ / NEIKO W H →

(Kesimde). Kanatları açık, sağa doğru bir kartal, sağda kendisine doğru uzanmış bir yılan ile mücadele ediyor. Kenarda noktalı daire.

Bakır. 23/24 mm.

4 — (T.a. M. 3) Nikomedia (Bithynia) Faustina II. (175).

Ön yüz:

[Φ]AVCTEINA / CE[BAC]TH /

İmparatoriçenin sağa doğru büstü. Saçları arkada bir topuz yapılmış, kenarda noktalı daire.

Arka yüz:

MHT. NEΩ / NEIKOMH /

Afrodit bir kayanın üzerine sola doğru oturmuş, giyimli. Öne doğru uzanmış, sağ elinde elma tutuyor, sol eliyle kayaya dayanmış.

Bakır. 25 mm.

Recueil Général des Monnaies Grecques D'Asie Mineure, No:104.

5 — (T. c.) Nikomedia (Bithynia) Elagabal (218-222).

Ön yüz:

M AYPH ANT ΩNE INOC AYΓ /

İmparatorun defne çelenkli büstü, sağa doğru, kenarda noktalı daire.

Arka yüz:

TPIC [NEΩKOPΩN] /

[NI]KOMH[ΔE]ΩN /

Askerî üniformalı imparator, sola doğru, ayakta. Başında defne çelenği, öne doğru uzanmış, sağ elinde patera, sol eliyle âsaya dayanıyor. Önünde yanan bir altar, kenarda noktalı daire.

Bakır. 28 mm.

6 — (T. c.) Kalchedon (Bithynia) Elagabal (218-222).

Ön yüz:

M AYPH ANTΩNINOC AYΓ.

İmparatorun defne çelenkli büstü, sağa doğru, kenarda noktalı daire.

Arka yüz:

KAΛXA ΔONI / ΩN →

kesimde. Yanan altar, sağda defne ağacı, kenarda noktalı daire.

Bakır. 18 mm.

Recueil Général des Monnaies Grecques D'Asie Mineure, No: 97; lev: XLVIII, 15.

7 — (T. c.) Makrinus (217-218).

Ön yüz:

AYT K M OΠEΛ CE OYHP

MAKPE [INOC AYΓ] /

İmparatorun defne çelenkli sağa doğru büstü.

Arka yüz: Tamamen bozuk.

Bakır. 26/27 mm.

THE TUMULI OF ÖMERLİ ON THE ŞİLE - ÜSKÜDAR HIGHWAY IN BITHYNIA

Nezih FIRATLI

In the summer of 1953, while digging trenches for drilling purposes a group of soldiers came upon a tomb, and military authorities notified the Archaeological Museum of İstanbul of its existence, whereupon I was sent to the spot and carried out investigations on behalf of the Museum. Upon investigating this wooded district I found it to be full of these tumuli and suggested that further investigations should be made on a larger scale. Work on the opening of these tumuli was begun in the last week of September, and lasted through the first week of October 1954 (1).

Ömerli is a small village in the district of Beykoz (2), and it is situated in the hills on the left bank of the stream Riva (Rhebas) (Fig: 2) and the Üsküdar-Şile highway passes through the village which is 35 km. away from Üsküdar (3) and 120-140 metres above sea-level. The researches resulted in excursions in search of new tumuli and other works, in the district and in investigating some of the tumuli opened previously and excavating some new tumuli. The excursions proved the tumuli to be found in groups about Ömerli. Besides this, three unimportant antique settlements, the remains of a

(1) For the first short note on the investigation, see *AJA*, 59, 1955, P. 236.

(2) For further detail about these parts of Bithynia consult map "*Karte des Bosphorus und Bithynische Halbinzel*", prepared by R. Fitzner. Apart from this V. Cuinet mentions Ömerli as one of the two most outstanding villages of Beykoz, in interior, and has included it in his map (*La Turquie d'Asie* IV, P. 292-296).

(3) The state of the Üsküdar-Şile road in recent years was described by E. Mamboury *The Tourists' İstanbul*. Pp. 585-588.

Roman building known as the Hamam (bath) in the west of the village and traces of a big wall on the northern peak of Çaltadağ, called the "Kalebayırı", in the south of the village, were discovered (Fig: 1).

The existence of the tumuli were not known up to that time. But they are small tumuli similar to the ones found in other parts of Bithynia (4) and can be dated with precision according to the coins found in them. The coins belong to Marcus Aurelius, Macrinus and Elagabalus of Kalkedon, Nikomedia and Nicaea. Therefore they should belong to a period between the second half of the 2nd century and the first quarter of the 3rd century A. D. As the district was covered until recent years with thick forests the tumuli being very small in size remained hidden from the eye of the investigator. Now that the great forests of this district once called the "Sea of Trees" have been destroyed (5), the tumuli have become visible.

Ömerli being on a secondary road, away from the main highway and possessing nothing of prominence had naturally been overlooked by travellers and investigators. The river Rhebas which flows in the north of Ömerli, reaches the sea at such an important point as the mouth of Bosphorus, and was furthermore referred to in the myth of the Argonauts, for this reason it has been mentioned in antique

(4) A tumulus opened in the forests of Yaylapınarı, in Kefken was also of the same size (N. Firatlı, *Bellekten* 17, 1953, P. 16, Fig:5).

(5) C. F. v.d. Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin, 1836, P. 320; F. K. Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, Berlin, 1941, P. 2.

sources (6) as well as by the travellers of the last century (7), but they were only interested in the part where the river reached the sea, and have not recorded anything about the interior where Ömerli now is. In spite of this Ömerli should not be considered as an all together neglected place as it holds an almost central point on the road which joins Üsküdar with the Black Sea. Although there is no direct mentions of a road between Şile and Üsküdar in antique sources, according to Ottoman sources a road existed between Şile and Gebze (8). Now this road could only reach Gebze by way of Sarıgazi, and as there still is a road between Sarıgazi and Şile leading to İzmit (9), it would not be wrong to assume that the present Üsküdar-Şile road had always been in existence. The tumuli round Ömerli are most on this road. It could therefore be argued that Ömerli had once been the first halting-place on this road, and so the residential quarters near the village and the tumuli were formed there. Although we can not be certain we could also assume that the Anabasis must have used the same route as they came from Kalpe to Chrisopolis by land (10), and they must have followed the road that passes through Ömerli and joins that part of the Black Sea with Üsküdar.

Towards the middle of the last Century E. Boré (11), who was travelling to the east stopped at Ömerli as his first halting-place after leaving Üsküdar and

spent the night there, on his way to Kalpe where he had Anabasis campen for a while.

On leaving Ömerli, Boré reached the Black Sea at Şile and from there went on to Kalpe. He talks about the forests between Üsküdar and Ömerli and those between Ömerli and Şile. What is so remarkable is the fact that a traveller coming to Anatolia to study ancient works should spend the night at Ömerli in a century when there were no motor conveyances. There should be no difference between the positions of the Ömerli of the last century and that of ancient times. On other word, Ömerli was a halting-place on the Üsküdar-Şile road and the tumuli were grouped round this place. Naturally there is not much left of this halting - place among the forests, but the remains of the bath and the tumuli are sufficient to give an idea of the position of the district at that time (12).

We can come upon tombs of this kind everywhere that was once under the Roman Empire. Even in the Sahara Desert, along the trade-routes of the Romans there are a great number of small tombs of this kind, containing similar material in them (13). The tumuli in Thrace are the nearest to our tumuli. In Umurca, near

(12) On the Bithynian Peninsula starting from the Bosphorus on all the other roads that go to the east, the tumuli begin to be seen, at the 35th or 40th kilometre, that is at the first halting - place, just as on this road. On the road that runs paralel to the shore, the first tumulus is near Gebze, on the right - hand side of the present highway. And farther inland on the route leading to İzmit over Sarıgazi and Samandra, are to be found on the hills beyond Samandra.

(13) B. Pace - S. Sergi - G. Caputo, Scavi Sahariani, Ricerche nell Uadi el-Agial e nell Oasi di Gat, *Monumenti Antichi*, XLI, 1951, pp. 150-151. Here the tomb seen in Fig: 142 is exactly identical with the Ömerli tombs. Prof. B. Pace gave detailed information on these tumuli in his lectures, at the University of İstanbul in 1954.

(6) Ruge, "Rhebas", *RE*, I A₁, 1914, P. 348.

(7) See, for example Andreossy, *Essai sur le Bosphore* II, 1818, P. 150, He tells us that ships could go up the river to get wood for İstanbul. Alexander Timoni, *Nouvelles Promenades dans le Bosphore* II, 1844, P. 1-9; Pitton de Tournefort, *Relations, d'un Voyage au Levant* II, Amsterdam, 1718, P. 82.

(8) F. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanische Quellen* II, Leipzig, 1924, P. 65 ff.

(9) F. Taeschner, I, P. 112.

(10) Xenophon, *Anabasis*, VI, 4, 1-6 and VI, 4, 2.

(11) Eugène Boré, *Correspondance et Mémoires d'un voyageur en orient*, Paris, 1840, P. 183-185.

lıkların da ion kymation'una ait bir yumurta ve bunun da altında lesbos kymationunun stilize edilmiş bir ornament'i bulunur.

Lâhdin geniş yüzünde üç aedicula ve bunlar arasında iki de aralık olmak üzere figürlerin yer aldığı beş niş bulunur. Ortadaki aedicula'nın üzeri üçgen biçiminde bir çatı, yandakilerin ise kemerle kapamaktadır. Bu üç nişin yukarı kısımlarında midye kabuğu tezyinatı yer alır. Akroter yerindeki stilize yaprak ve hayvan tasvirleriyle sanduka üzerindeki mimarî tezyinat son bulur.

Yunuslar lâhdinde mevzuu olarak Herakles'in oniki işi seçilmiştir (8). Bu mevzuu tasvir bakımından lâhdin bünyesine gayet iyi uymaktadır. Geniş yüzlerdeki beşer nişe işlerden onu, dar yüzlerden birisine de ikisi yerleştirilmiştir. Baş taraftaki dar yüzde lâhdin içine gömülen şahıs ve ailesi tasvir edilmiştir (Res: 3). Ölen şahıs ayakta duran karısına (Res: 5) son sözlerini söylemekte ve bu vasiyet esnasında da arka tarafta sakallı bir şahıs bulunmaktadır (Res: 7).

Kapak :

Kapak, dış sırası şeklindeki süsü ile kendisini sandukadan ayırır. Bunu lesbos kymation'una benzeyen bir süs şeridi takibeder ve daha sonra ince bir silme gelir. Bu silme üzerinde lâhdin geniş yüzlerinde üçer, dar yüzlerinde birer tane olmak üzere kapağın sandukaya oturtulmasında rolü olduğunu tahmin ettiğimiz işlemeden bırakılan kısımlar vardır. Daha yukarda görülen ikinci bir silmeden sonra kare şeklinde süsler ve bunlar arasında yer alan fanyonlar görülür. Kapak köşelerinin her

(8) Herakles'e ait 12 işin lâhit üzerinde sıralanışı: (Ön geniş yüz res: 1) 1 — Nemea aslanını, 2 — Hydra denilen 9 başlı yılanı öldürüşü, 3 — Domuzun öldürülerek getirilmesi, 4 — Rüzgâr gibi koşan geyiğin yakalanışı, 5 — Tüylerini ok gibi fırlatan kuşların yok edilişi, (dar yüzde res: 2), 6 — Herakles'in Amazon'dan kemeri alışı, 7—Kiral Augeias'a ait ahırın temizlenmesi, (arka geniş yüzde res: 3) 8 — Girit'teki yabani boğanın yakalanması, 9 — Trakya Kırallı Diomedes'e ait atların, 10 — Geryones'e ait öküzlerin, 11 — Kerberos adlı yer altındaki köpeğin, 12 — Hesperidlere ait elmaların getirilmesi.

birinde kare şeklindeki süsler hizasında az kabartılmış birer baş tasvir edilmiştir. Kapağın ön cephesinde kare şeklindeki süslerin üzerinde kabartma halinde çeşitli hayvanlar görülür ve köşelere doğru da birer eros bulunur. Kapağın üstünde sadece gövdelerinin alt kısımları kalmış olan yatır vaziyette iki heykel vardır, bunlardan birisi elinde kitap tutmaktadır.

SİDAMARA TEKNİĞİNDEKİ LÂHİTLER

Anadolu sütunlu lâhitlerini toplu bir şekilde ilk defa C. Rufus Morey tetkik eder ve gösterdikleri teknik ayrılıktan dolayı bunları iki gruba ayırır (9). C. R. Morey daha fazla keski-kalem kullanılarak yapılanları Lidya, matkap kullanılarak yapılanları da Sidamara grubu adı altında toplar (10). R. Morey bu esas ayrılıktan başka tâli derecedeki diğer farklara da işaret eder. Yukarda tasvirini yaptığımız Yunuslar lâhdi gösterdiği özelliklerden dolayı Sidamara grubuna girer. Bu nevi lâhitler üzerinde kısaca durarak Yunuslar lâhdinin yerini ve zamanını tâyin etmeye çalışalım :

Yunuslar lâhdi, gösterdiği özellik bakımından bugüne kadar bu grubun esas örnekleri olan Sidamara ve Silifke lâhitleriyle birlikte mütalâa edilmesi icabeder. Bu üç lâhitten Sidamara örneğinin ustası geniş yüzün birisinde tasvir ettiği sahnenin icabı kenardaki sütunları muhafaza ederek aradakileri tasvirten sarfınazar etmiştir. Silifke ve Yunuslar lâhitlerinin birer dar yüzünde de sanatkarların aynı şekilde hareket etmiş olduklarını görüyoruz. Bunu, bahsettiğimiz üç lâhdi birbirine yaklaştıran bir özellik kabul ediyor ve sütunlu lâhitlerin erken örneklerini teşkil eden Lidya grubunda bu halin görülmediğine işaret etmek istiyoruz. Bir bakıma bu, sütunun önemini gittikçe kaybetmek -

(9) R. Morey, Sardis, V, 1 s. 21, ve gerisi. Anadolu sütunlu lâhitlerini başlık şekillerine göre ilk defa ikiye ayıran Weigand olmuştur (Jdl 1914 s. 73).

(10) Sardis V, 1 s. 28.

te olduğu şeklinde de mütalâa edilebilir. Sidamara tekniğindeki lâhitlerde bilhassa Yunuslar eserinde sütunların erken lâhitlerdekilere nazaran inceldikleri ve eskisi kadar cepheye hâkim olmadıkları görülür.

Sidamara tekniğindeki lâhitleri Lidya tipinde olanlardan ayıran mimari özellik korint başlıklarının üzerinde görülen ikinci bir başlık şeklindeki kısımlardır (11). Sidamara grubu lâhitlerde baştaban'ın korint başlığı üzerine gelen kısmın ikinci bir başlık şeklinde gözükmesi Lidya grubundakilere nazaran daha bârizdir. Bu kısım Yunuslar lâhdinde olduğu gibi dış bükey iki kenarla etrafından tecrit edilmekte ve ortasında bir yumurta ve yumurtanın da altında stilize bir lesbos kymation'u bulunmaktadır. Sidamara lâhitlerinde genel bir kaide olarak görülen bu şeklin sütunlu lâhitlerin Anadolu'da ilk görüldükleri zamandan beri istihale geçirerek meydana geldiği kanaatindeyiz. Sütunlu lâhitlerin erken örneklerinden olan Melfi ve Sardis lâhitlerinde korint başlıklarının üzerinde görülen ikinci başlık Sidamara lâhitlerindeki kadar kendini tecrit etmiş vaziyette değildir ve yumurta adedi de fazladır. Kronoloji bakımından en eski lâhitlerden biri olan Melfi (12) eserinde yumurta adedi 3-4 iken Sardis (13) lâhdinde miktar ikiye iner. Denizli (14) eserini de burada zikrederek Sardis lâhdinde görülen şekli daha da umumileştirebiliriz. Zaman bakımından Sardis lâhdinden sonra gelen İznik lâhdinde yumurta adedi daha da azalarak bir bütün iki yarım olarak görülmeye başlar (15). Morey tarafından 200 yıllarına tarihlenen İznik lâhit parçası Anadolu'da ele geçen Lidya tekniğindeki lâhitlerin son örneklerindedir (16). Şimdi Anadolu sütunlu lâhitleri üzerinde biraz durmak icab ediyor. Morey, yerinde bir görüşle Lidya tekniğindeki lâhitleri 200 yıl-

ları civarına kadar devam ettirir ve Sidamara grupundan olanları da III. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlatır (17). Morey'in tetkikatından sonra ele geçmiş olan Şuhud lâhdi, üzerindeki portreye göre 200 yıllarına ait olmakla Lidya tekniğinden Sidamara tekniğine geçişte bazı noktaları aydınlatıyor (18). Böylece ikinci başlığın teşekkülü ve yumurta adedinin değişmesi bakımından bizim burada ileri sürdüğümüz mütalâa hakkında bazı faydalar sağlıyor. Afyon yakınında ele geçen Şuhud lâhdi Sidamara tekniğinde yapılmış ve taşıdığı özellikler bakımından da daha çok Sidamara grupuna dahil ise de, ait olduğu zaman ve ikinci başlığın hususiyetleri bakımından bir intikal örneği sayılabilir. İkinci başlığın ortasında Sidamara lâhitlerinde olduğu gibi bu lâhitte de bir tek yumurta bulunmaktadır. Fakat bazı yerlerde komşu yumurtalardan az bir kısmın hâlâ mevcut olduğu görülmekte ve bu haliyle Şuhud lâhdi İznik lâhdi ile Sidamara lâhitlerinin erken örneklerinden biri olan Richmond (19) koleksiyonundaki parçalar arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Böylece Şuhud lâhdi Anadolu sütunlu lâhitleri arasında ikinci başlıkta kenardaki yumurtanın mevcudiyetine işaret eden kısımların görüldüğü son lâhit olup, üzerindeki portre ile de 200 tarihleri civarında durumun bu şekilde olduğunu göstermektedir. Daha çok Lidyalı karakterde olan İznik

(17) Sardis, V, 1 s. 89.

(18) Hâlen Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunan Şuhud lâhdi Aziz Ogan tarafından Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi sayı II de neşredilir. Lâhdin bol resimleri MAMA IV de verilir ve zaman olarak da bu esere ikinci yüzyılın son onluğu teklif edilir (aynı eser s. 28 ve lev. 23-25). Anadolu sütunlu lâhitlerin tekâmülü bakımından bu lâhde asrın son yıllarını teklif etmek istiyor ve üzerindeki kadın portresinin saç şeklinin bu görüşümüzü cerhetmeyeceğini zannediyoruz. Aynı eser için Nezh Fıratlı'nın ileri sürdüğü III. yüzyılın ilk seneleri de 200 yılları civarından fazla uzaklaşmamak şartıyla kabul edilebilir (Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi VI, s. 80). Çünkü burada gözükken saç şekli bizi Julia Domna zamanındaki modaya ulaştırmaz.

(19) Sardis, V, 1 şek. 43 - 51.

(11) Bu ayrılığa ilk defa Weigand işaret eder, bak. alt not 9.

(12) Sardis, V, 1 şek. 39 - 40.

(13) Sardis, V, 1 şek. 9 - 13.

(14) Sardis, V, 1 şek. 12.

(15) Sardis, V, 1 şek. 33.

(16) Sardis, V, 1 şek. 89.

lâhdi ile ve daha çok Sidamara tekniğindeki olan Şuhud lâhdinin intikali sağlayan örnekler olarak kabulünden sonra, şimdi Sidamara grubu lâhitleri incelemeye devam edelim.

Sidamara lâhitlerini yine bu ikinci başlıkta görülen diğer bir özellikten dolayı iki kısımda mütalâa etmek mümkündür. Sidamara tekniğinde olan lâhitlerin ilk örneklerinde ikinci başlıktaki tek yumurtanın iki yanında eski geleneğin devamını gösteren oklar bulunur. Yukarda üzerinde durduğumuz Şuhud örneğinden sonra zaman bakımından buna en yakın olan İzmir (20) lâhit parçası ile bilhassa Richmond (21) koleksiyonu ve Atina'daki (22) diğer iki eseri, bahsedilen okların bulunması bakımından burada zikredebiliriz. Sidamara grubu lâhitlerin esas örneklerini teşkil eden Sidamara, Silifke ve yeni bulunan Yunuslar lâhitlerinde ise ikinci başlıkta bu okların yerini stilize kenker yaprakları alır. Anadolu'da bulunmuş olan Sidamara tipindeki lâhitlerin çoğu bu şekli gösterir. Kanaatimizce yukarda üzerinde durduğumuz oklu şekil birkaç erken örneğe münhasır kalmış, esas Sidamara tekniğindeki lâhitler ikinci şekilde yapılmış ve daha uzun bir zaman bunu moda olarak devam ettirmişler. Sidamara tekniğindeki lâhitlerde görülen bu iki nüansı ilerde başka bir yazımızda daha bol örneklerle teşmil etmek üzere tekrar ele almak arzusundayız.

Anadolu sütunlu lâhitlerini Rodenwaldt, Lidya ve Sidamara tekniğinde olanlar arasında tefrik yapmadan, tasvir ettikleri çatı şekline göre "Tabarnakel Sarkophaglar" şeklinde adlandırır (23). Dar ve geniş yüzlerin ortalarında yer alan çatısı üçgen biçiminde olan bu aedacula'lardan başka geniş yüzlerin kenarlarında çatısı kavis şeklinde olan birer de yan aedacula bulunur. Üç aedacula arasında iki de aralık vardır. Bu şekil Anadolu sütunlu lâhitlerinin erken örneklerinde görülmeye

başlar ve hiç değişiklik göstermeden en geç lâhitlere kadar devam eder. Aedacula'larda çatı kısmın altını tezyin eden midye kabuğu şeklindeki süs Anadolu sütunlu lâhitlerinin hepsinde görülen müşterek bir özelliktir.

Sidamara tekniği burada incelediğimiz sütunlu lâhitlere inhisar etmeyip Rodenwaldt'ın işaret ettiği gibi nişleri arkad şeklinde olan Suriye lâhit parçasında da görülür (24). Suriye eserinde Yunuslar lâhdinde olduğu gibi Herakles'in işleri tasvir edilmiş ve bu mevzuun Sidamara tekniğinde bir lâhit üzerinde ilk defa görünüşüne Rodenwaldt işaret etmişti (25). Yeni bulunan Yunuslar lâhdiyle artık Herakles'in 12 işi Sidamara tekniğindeki lâhitlere de maledilmiş bulunuyor. Şimdiye kadar bu mevzu Anadolu'nun dışında ele geçmiş olan Lidya tekniğindeki lâhitler üzerinde görülmekte idi. Yunuslar lâhdi Anadolu'da ele geçen ve Herakles'in 12 işini tasvir eden ilk lâhit oluyor ve bunun için ayrıca önem taşıyor.

P O R T R E

(Res: 5)

Lâhdin dar yüzünde oturur vaziyette tasvir edilen ölen kimsenin, portresine göre 45 yaşlarında birisi olduğu anlaşılıyor. Yüzde yorgun bir ifade vardır. Bu ifadeyi hafif belirtilen göz bebekleri ve bu bebeklere kadar inen göz kapakları, alın ve kaş arasındaki çizgiler sağlar. Saç, alın üzerinde belirtilmiş, şakakların üzeri açık bırakılmıştır. Ensede saç boyuna kadar iner ve yana doğru biraz sarkar.

Saç, keski darbeleriyle hafif ve seyrek bir şekilde belirtilmeye çalışılmış. Bu şekildeki saç Roma sanatında Maximus Trax ve bilhassa Trajanus Decius (26) (249 - 251) ve Trebonianus Gallus (27) (251 - 253) zamanına ait portrelerde görülür. Böylece Yunuslar lâhdindeki portre

(24) Syria III (1912) lev. XXIV.

(25) RM (38/39 s. 4.

(26) W. Zschietzschmann, Die Antike Kunst. Cilt II, kısım I, lev. VIII şek. 6.

(27) Aynı eser, lev. VIII, şek. 7.

(20) JHS 27 s.

(21) Sardis, V, I şek. 43 - 51.

(22) Sardis, V, I şek. 20, 21.

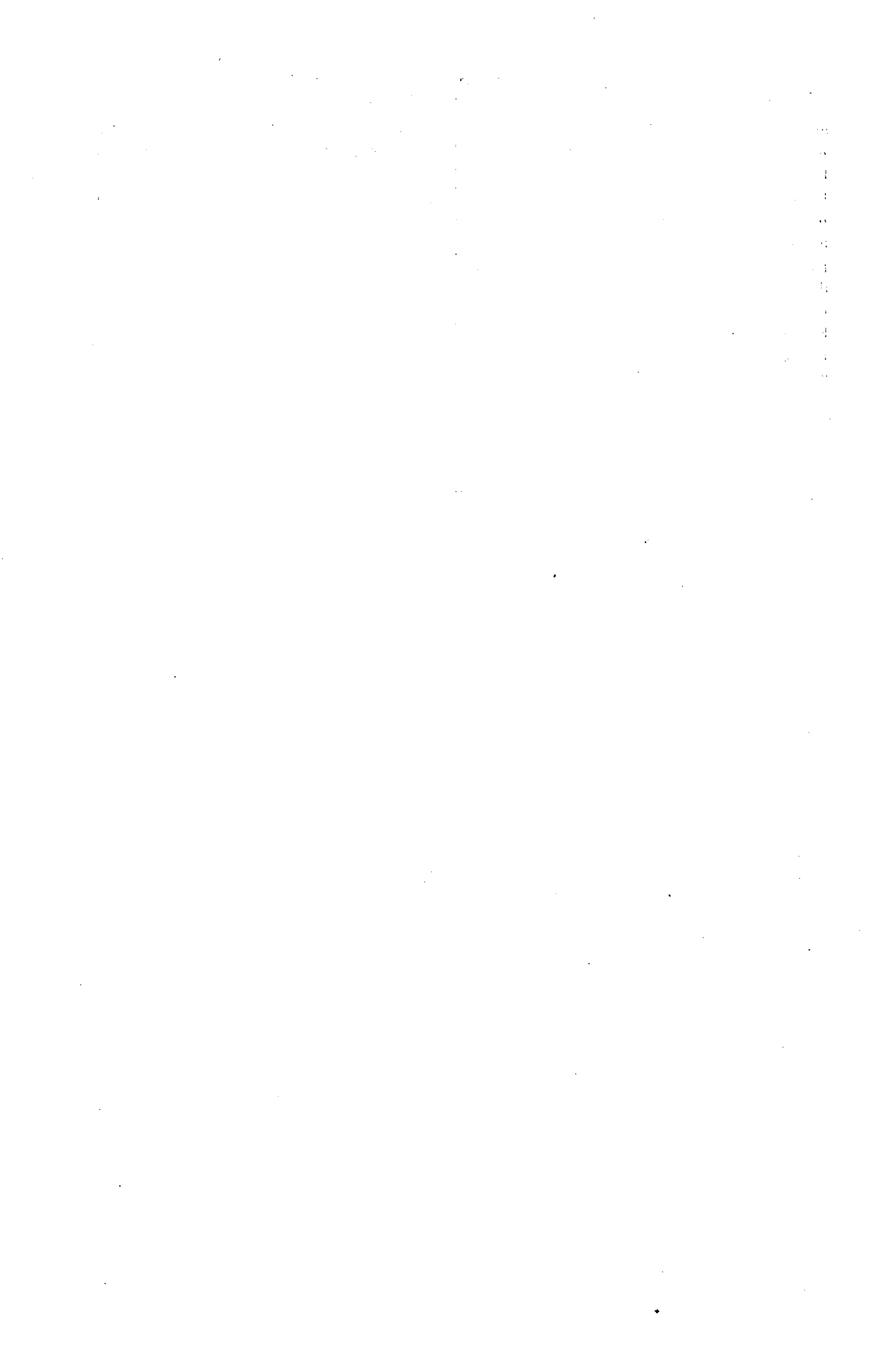
(23) RM 38/39 s. 4.

saçın yapılış tekniği bakımından bu zamana ait olması icabeder. Fakat sakal şekli bizi Gallienus (253 - 268) zamanına yaklaştırıyor. Bizim portrede görülen ve yanakların alt kısmından başlayıp çenenin altına doğru inen ve orada kıvrımlar yapan sakal şeklini Gallienus'un portrelerinde görüyoruz. Yunuslar lâhdindeki portrenin sakal şeklinin Gallienus idaresinin erken yıllarına ait portreleriyle benzerliğinin fazla, fakat daha geç portrelerindeki saç ve sakalın barçk bir ifade taşımasını-

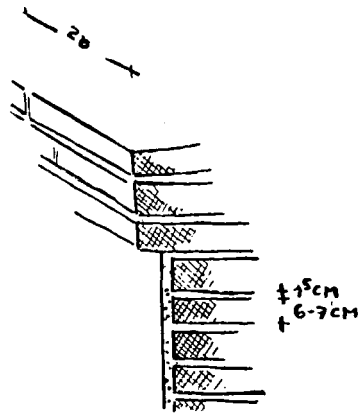
dan aradaki benzerliğin az olduğuna hemen işaret etmek isteriz (28). Bunun için Yunuslar lâhdinin 250 - 260 yılları arasında yapılmış olduğunu zannediyoruz. Antalya'da ele geçmiş olması bakımından aynı tekniği gösteren başka bir portreyi burada hatırlatmak faydalı olur (29).

(28) Gallienus'un erken portresi için bk. Carl Blumel, Römische Bildnisse lev. 74; geç portresi için, Die Antike Kunst, cilt II, kısım I, lev. VIII, şek. 8.

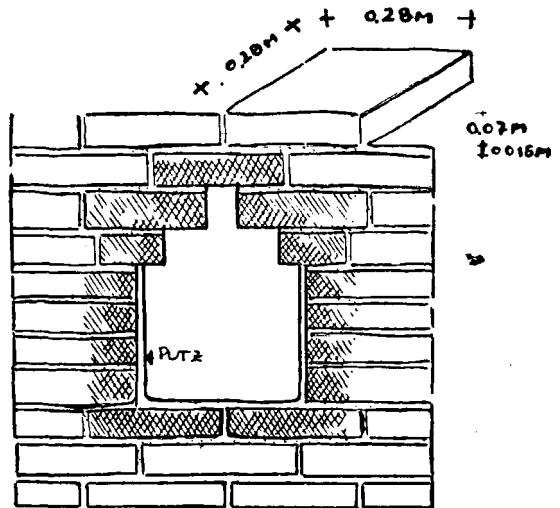
(29) AA 58 (1917) s. 212 şek. 4 a - b.

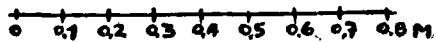

DETAIL 1

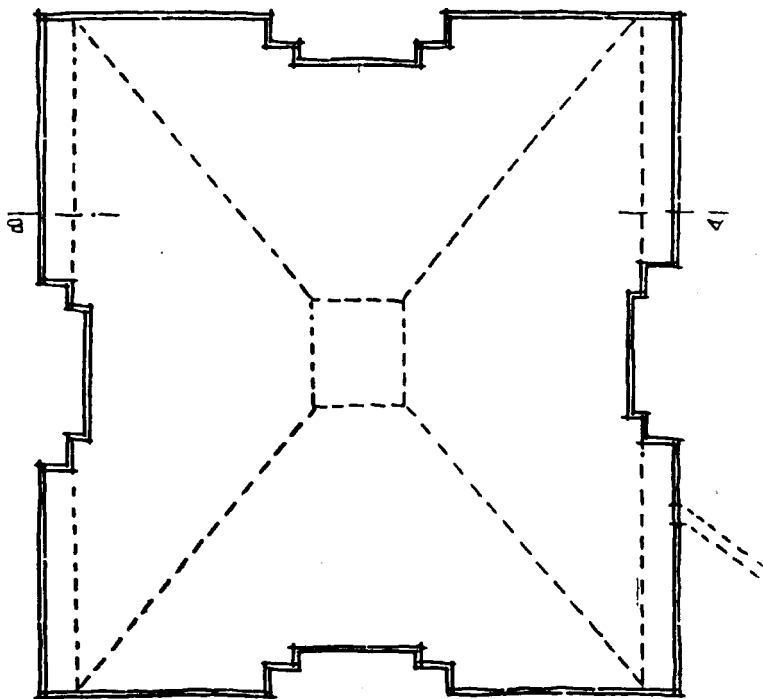
DETAIL DER WASSERLEITUNG
NACH DER ZISTERNE

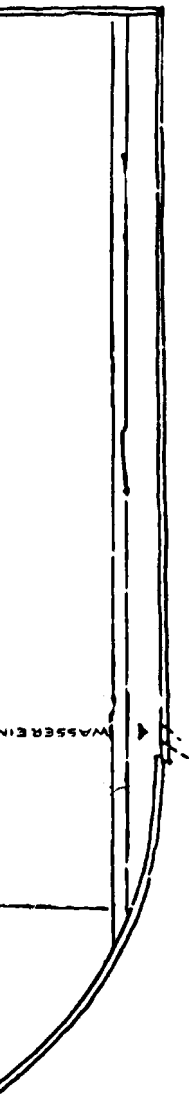
Plan: I

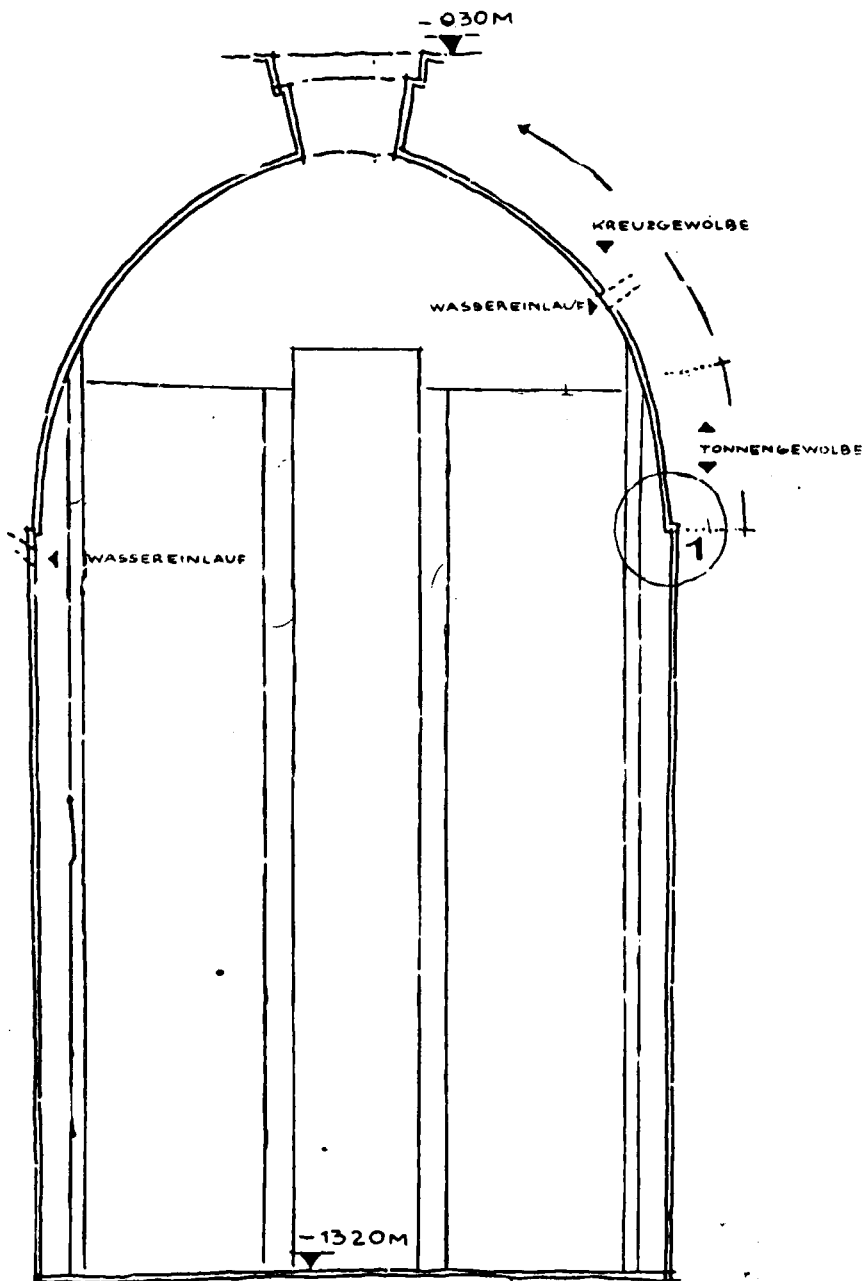

GRUNDRISS

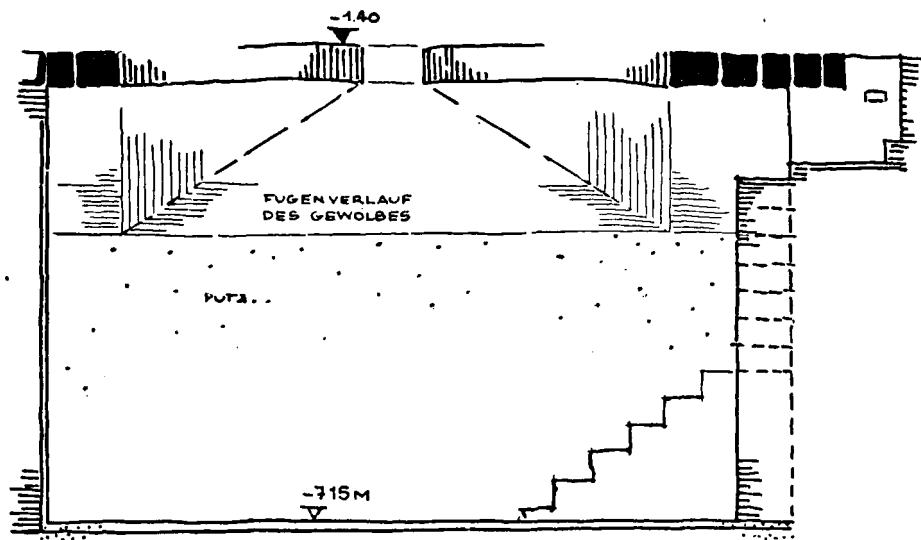
SCHNITT A-A

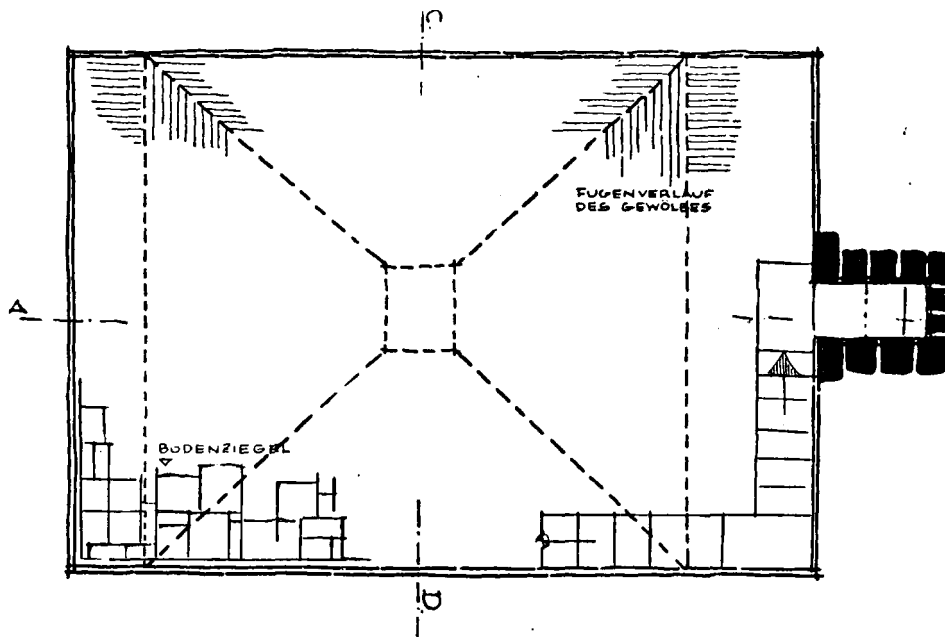

SCHNITT A-B

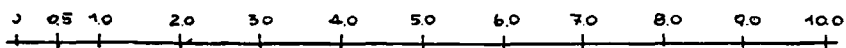
ZISTERNE IM
GRABUNGSABSCHNITT HÖYÜK 1957
MISIS, IM OKT. 1957 H. WARNECKE

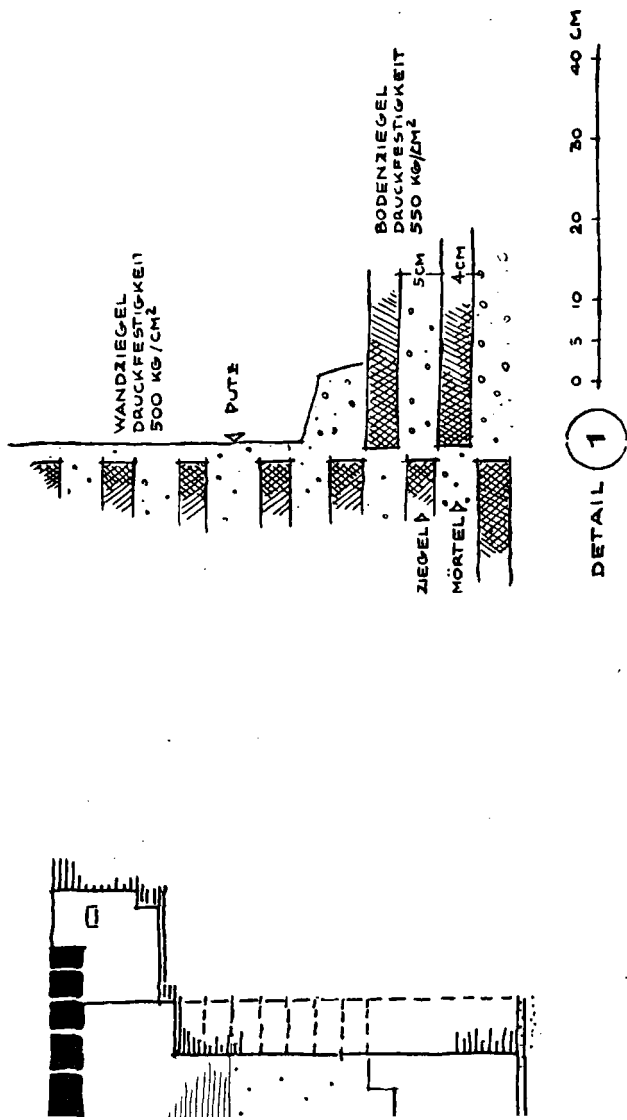

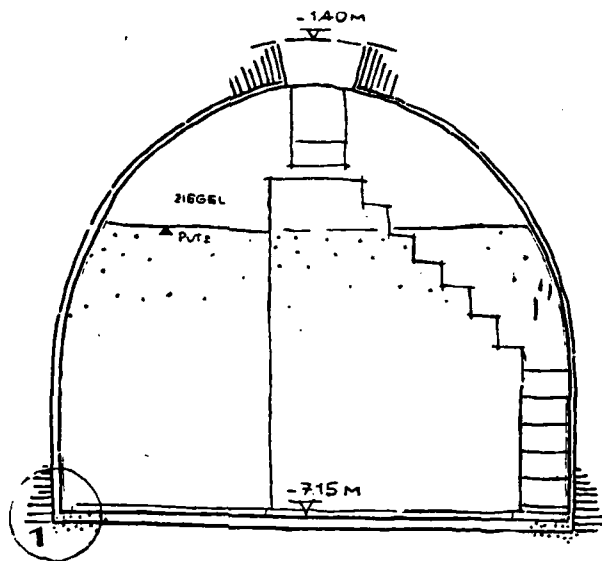
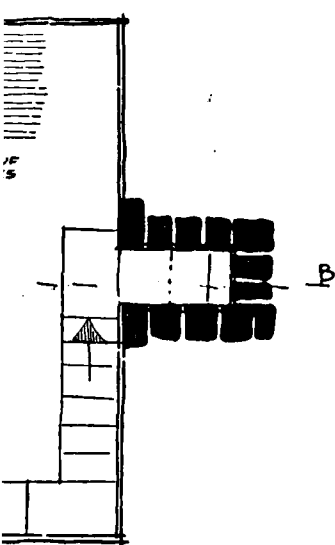
SCHNITT A-B

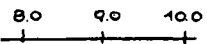
GRUNDRISS

SCHNITT C-D

ZISTERNE IM
 GRABUNGSABSCHNITT HÖYÜK 1956
 MISIS IM OKT. 1957 H. WARNECKE

Photo: 1

Photo: 2

M. GOUGH

Photo: 3

Photo: 4

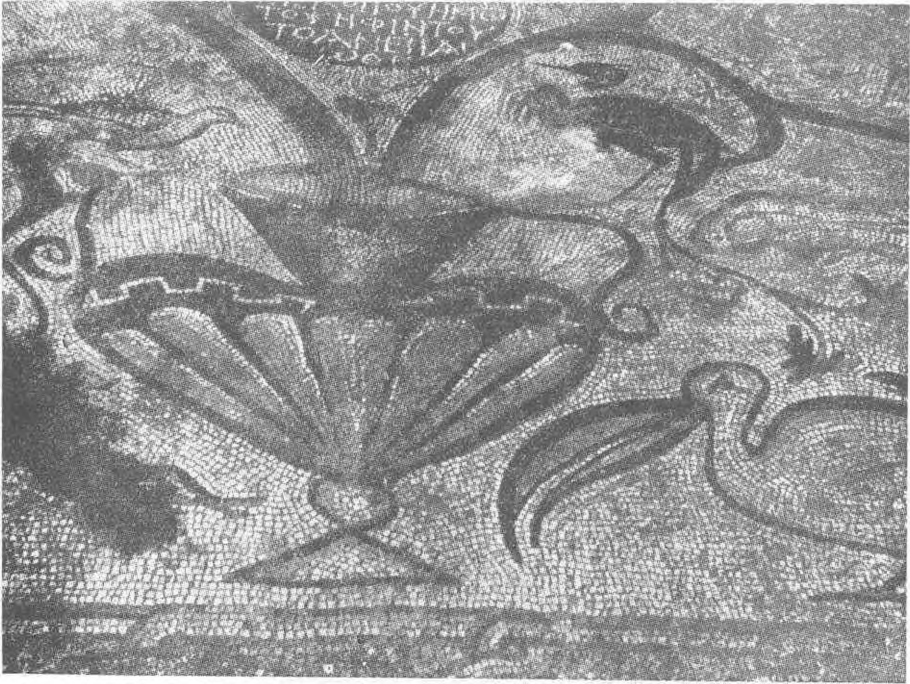

Photo: 5

Photo: 6

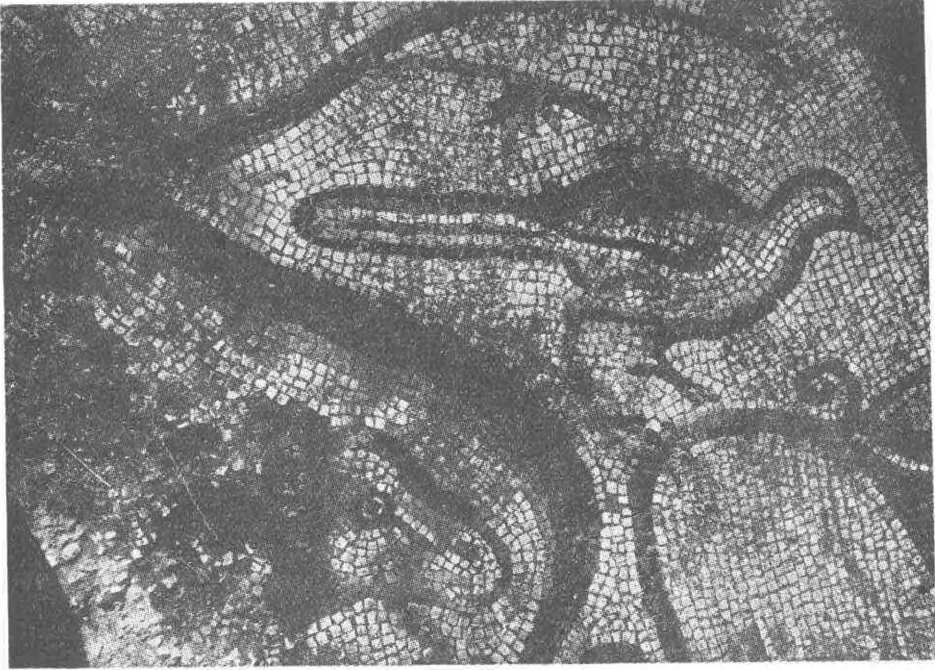

Photo: 7

Photo: 8

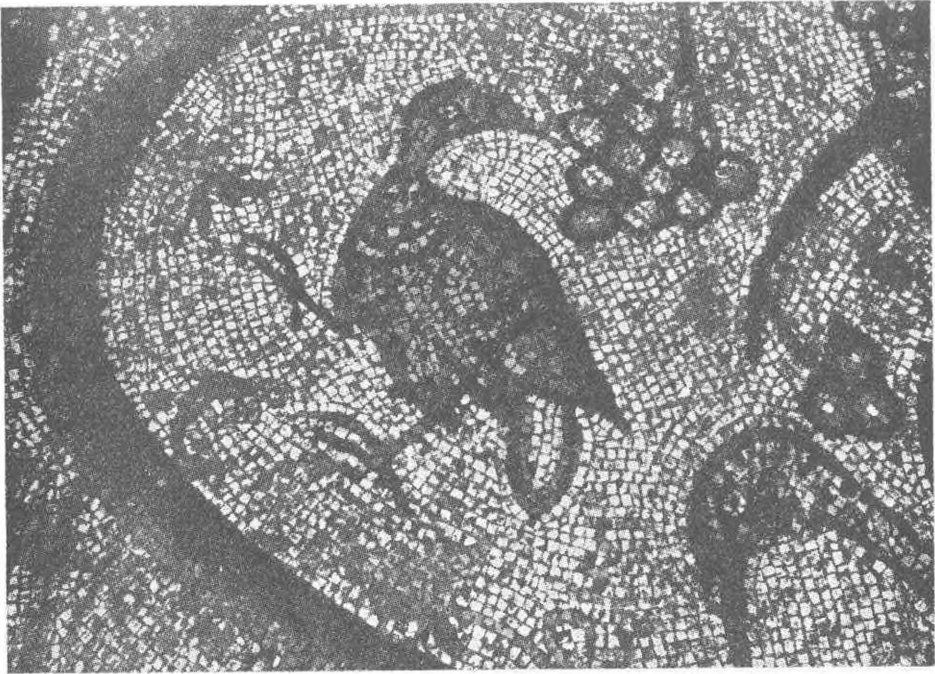

Photo: 9

Photo: 10

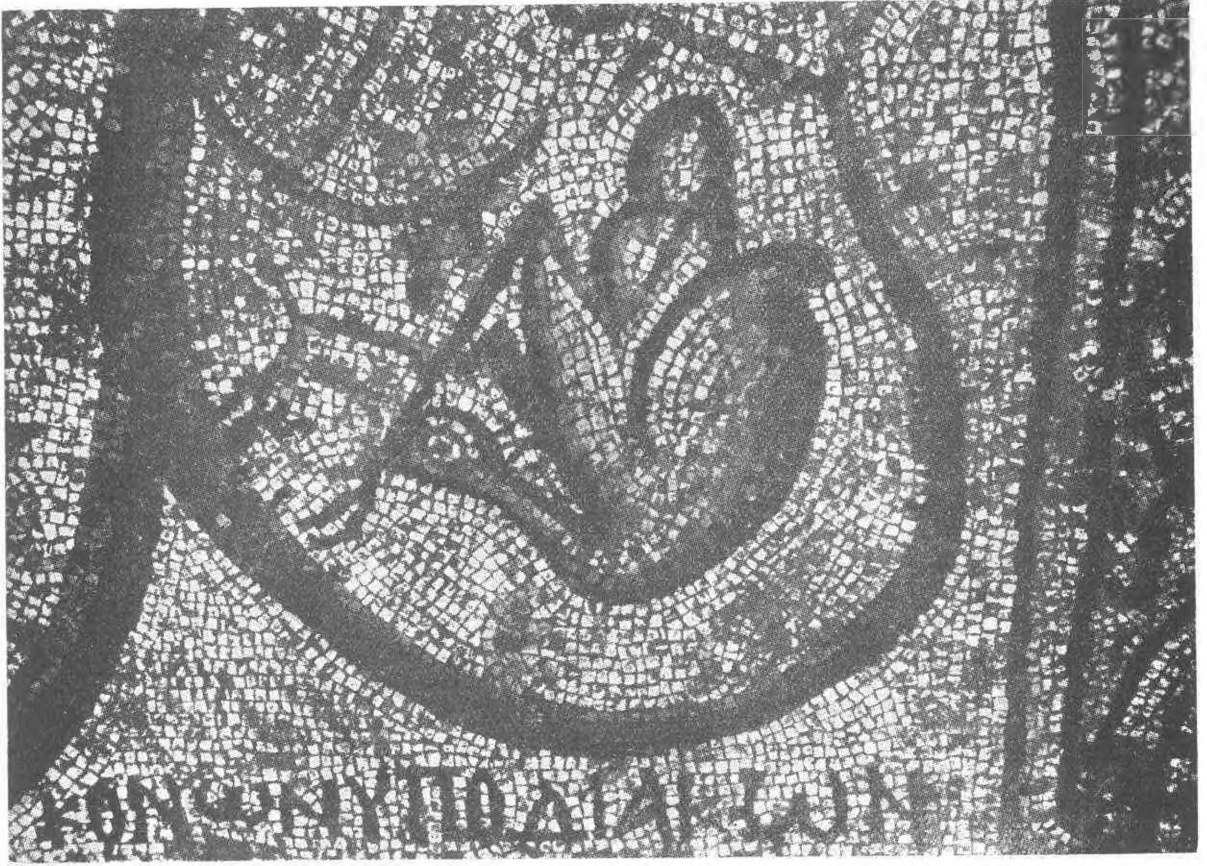
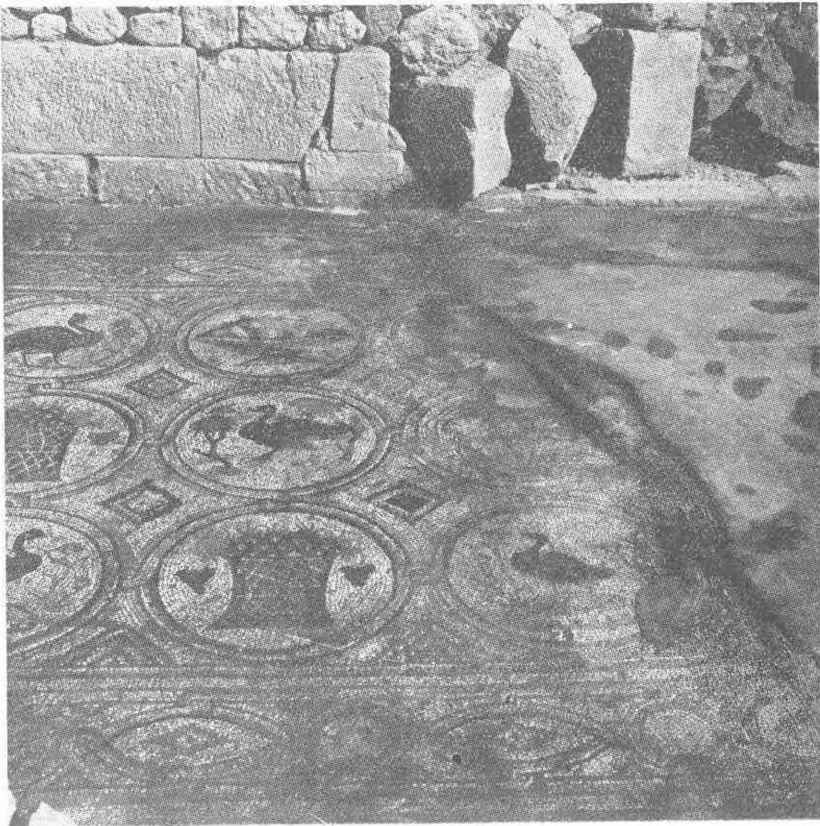

Photo: 11

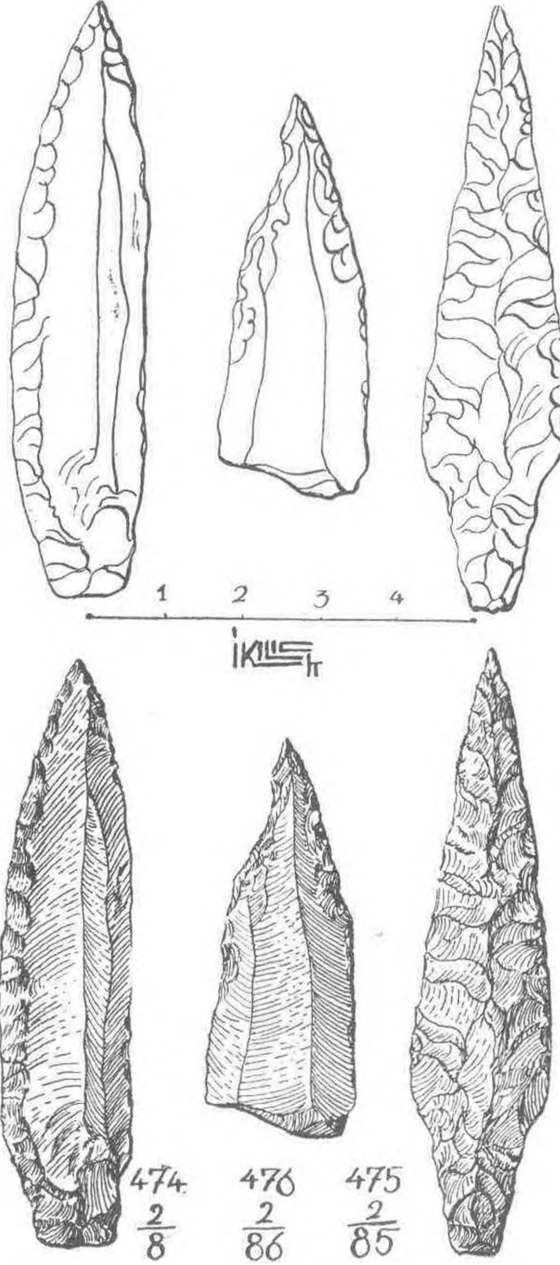

M. GOUGH

Photo: 12

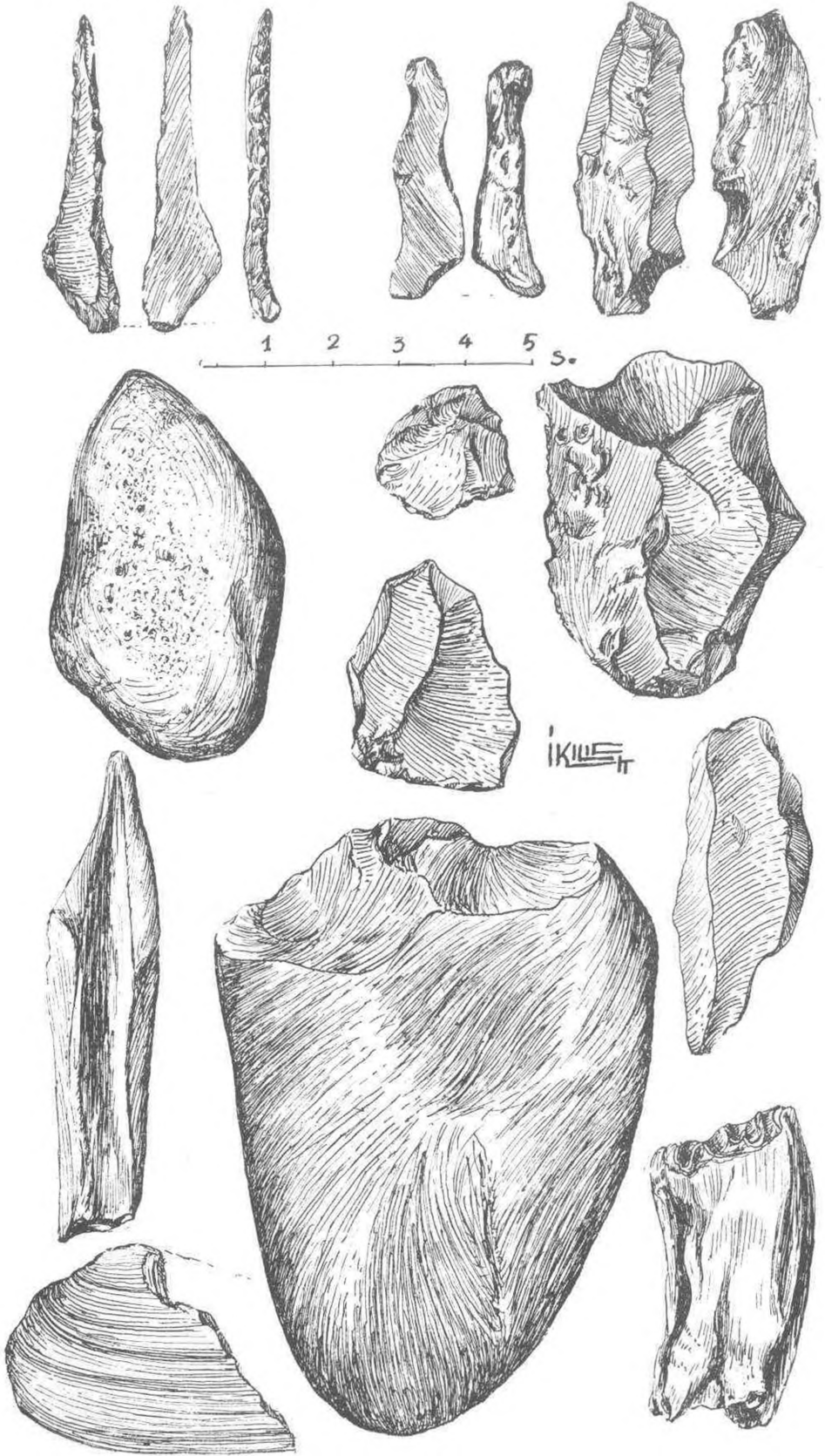

Photo: 13

Resim: 1

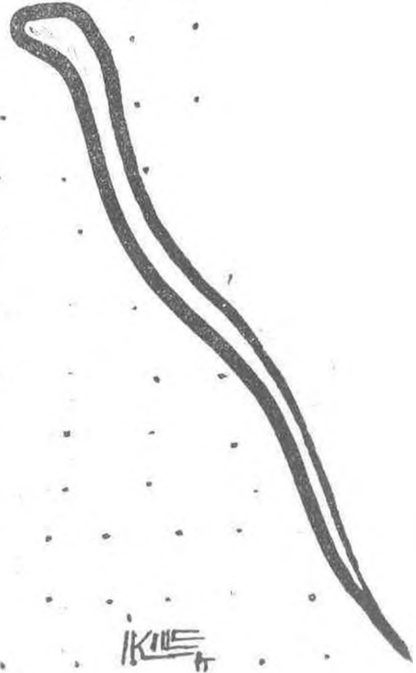
Niğde Vilâyetinde Akmedrese Şehir Müzesinde bulunan opsiyen ok ve mızrak uçları (Neolitik - Kalkolitik)

Resim: 2

Silifke Vilâyetinde Taşucu İskelesi civarındaki Sırtlanin'inde meydana çıkarılan sileks aletler, kullanılmış çakıllar, kemiksiz midye kavkısı ve at dişi

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ
ΣΩΝΔΑΣ
ΑΓΡΟΝ
ΕΠΟΗΣΑ

Resim: 3

Silifke'de Kızılın'ın dış duvarları üzerinde kazıma suretiyle yapılmış yılan resmi ve yazılar

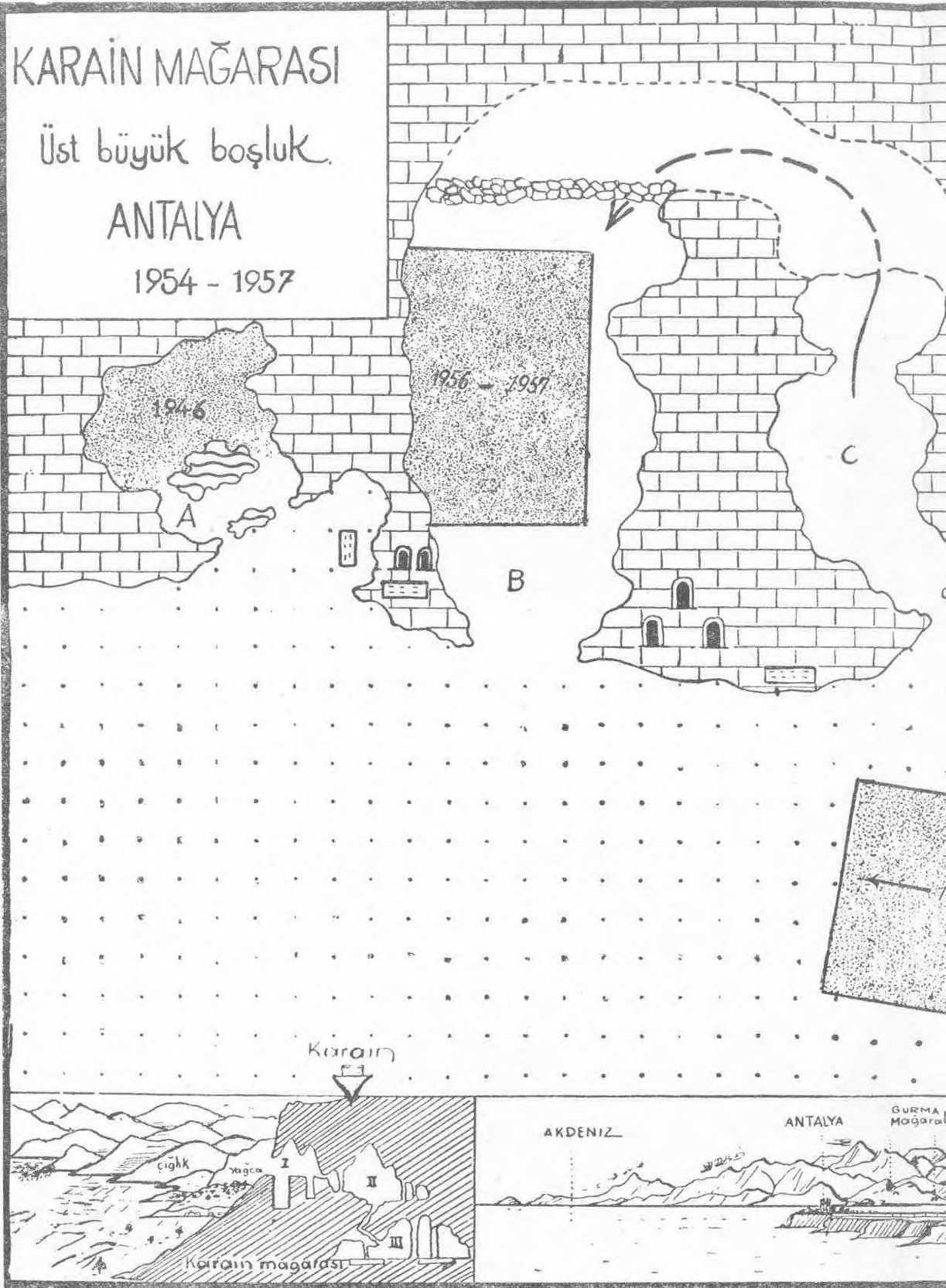

KARAIN MAĞARASI

Üst büyük boşluk.

ANTALYA

1954 - 1957

I. K. KÖKTEN

Antalya'da Karain Mağarası'nda A, B bölgelerinde yapılan kazılar

leri (Grekçe)

Adaklık ve mumluk oyuklar (Niş)

(Kalker)

Çimentolaşmış mağara dolgusu

yalar (içten)

1953 Yılıın sondaj çukuru

Çimentolaşmış

pmiş bloklar

1954-1957 Yılıın sondaj çukuru

Paleolitik çöplük

rlar

Geçit deliği (Tabii)

lar (Dıştan)

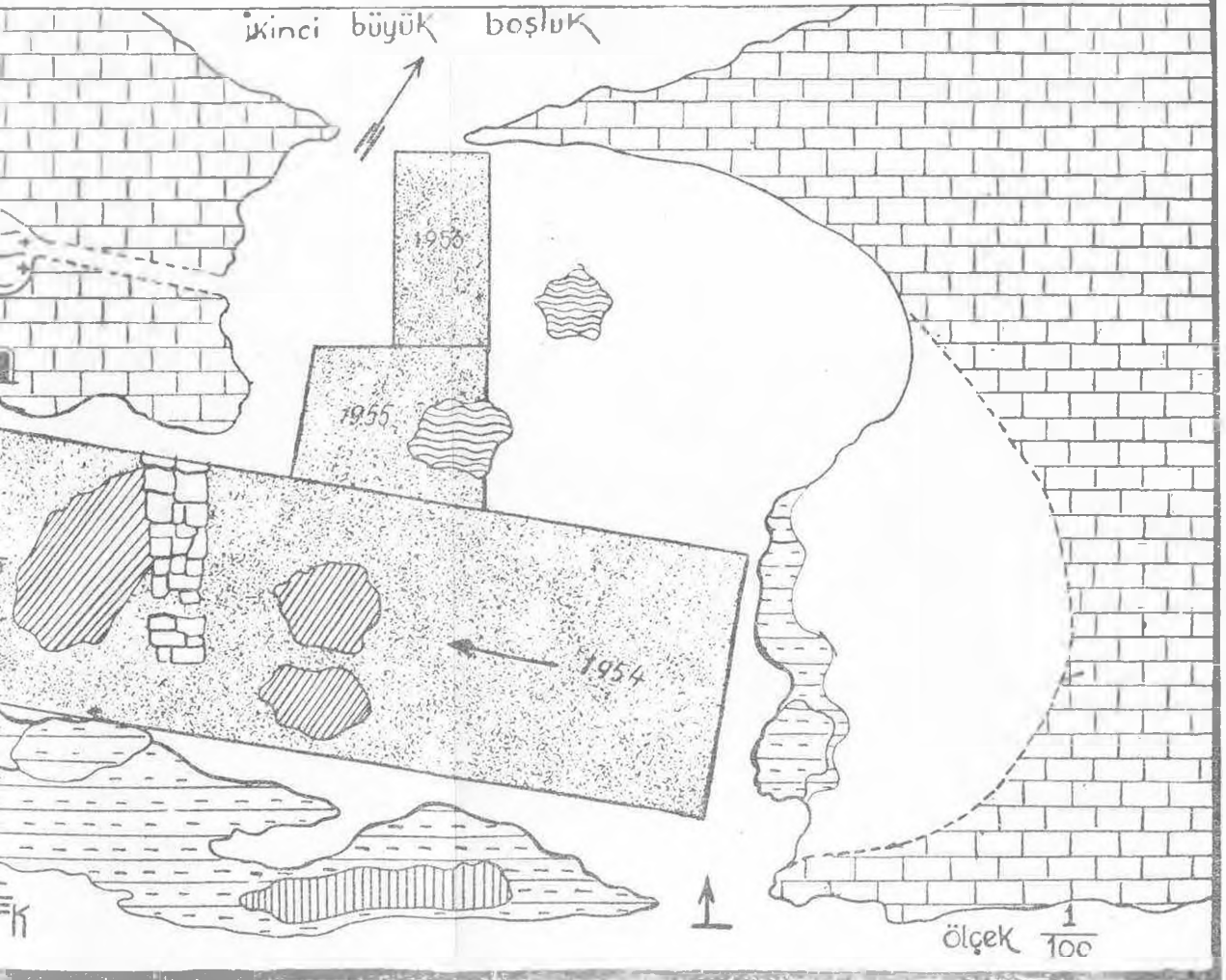
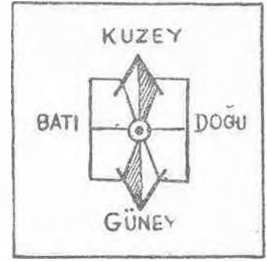

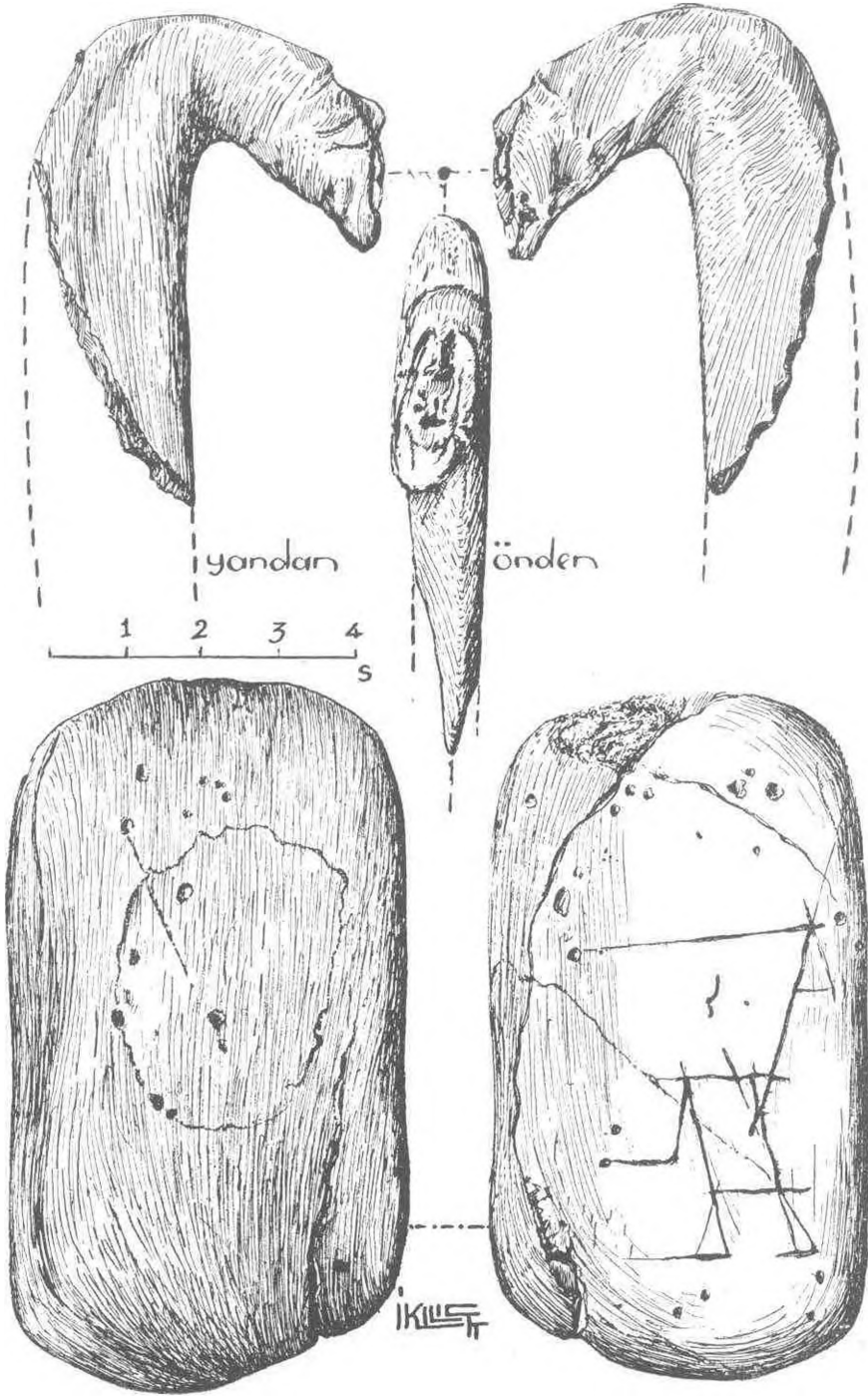
Dış Kapı (Yahut pencere)

eri

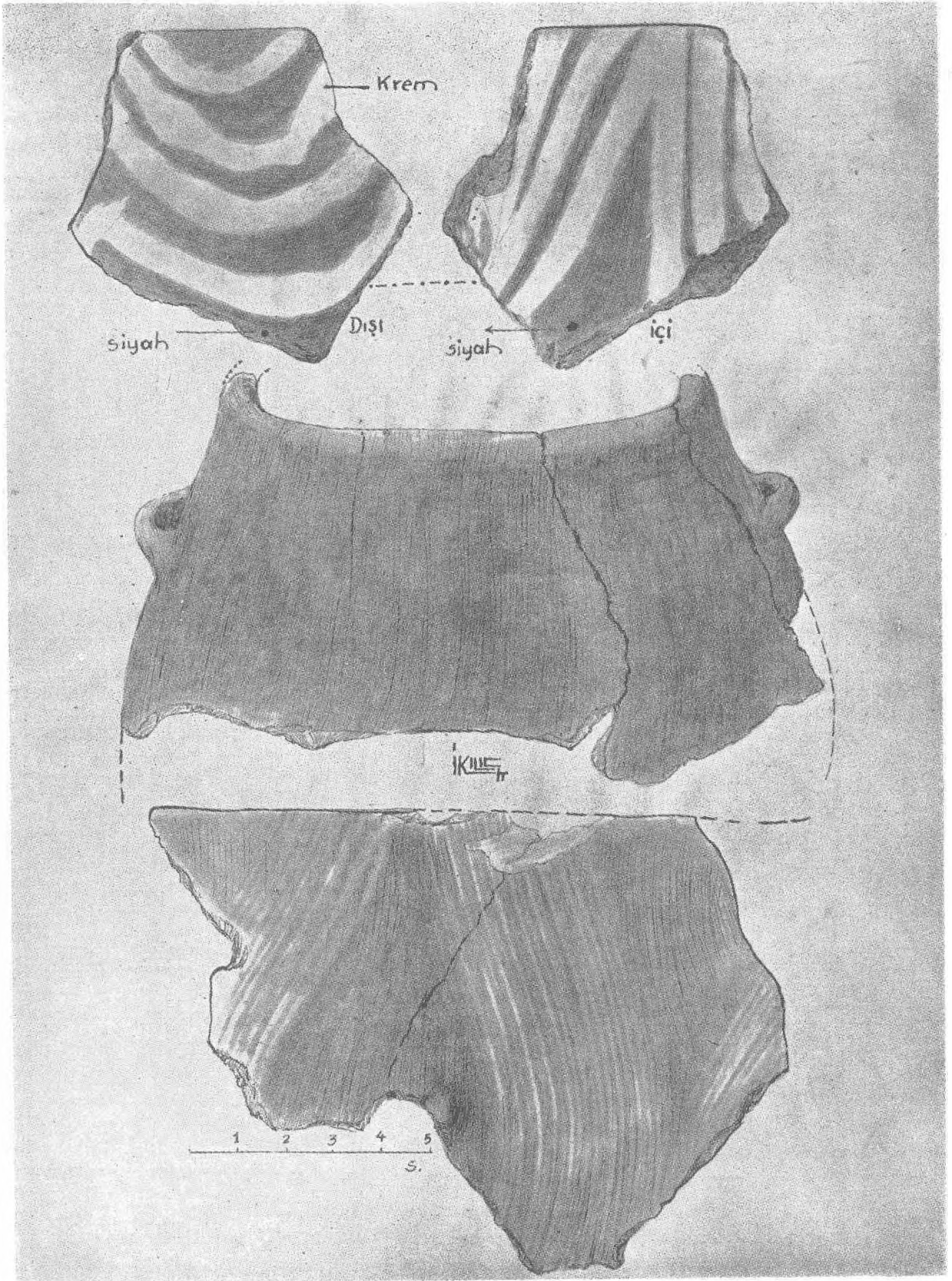
Orta boşluğa açılan Tabii Kapı

Resim: 5

Karain'de B bölümünde yapılan kazılarla, üçüncü Orinyasiyen tabakası içinde meydana çıkarılan kemik ve taş üzerine işlenmiş insan şekilli iki san'at eseri (Türkiye'de ilk defa bulunan prehistorik iki san'at belgesi)

Resim: 6

Antalya'da Yağca Köyünde Çarkini'nde Neolitik ve Kalkolitik tabakalarından çıkarılan renkli ve renksiz tipik çanak parçaları. Üstteki, içi ve dışı siyah parlak zemin üstüne açık krem renkle çizilmiş kalın çizgi süsler, bu süsler Kalkolitik ve bakır çağlarında Kuzey, Doğu, Batı, Orta ve Güney Anadolu'da tesbit edilen ince beyaz çizgi süslerin ilkel şekilleridir. Ortadaki: Üzeri kırmızı parlak boya astarlı, ince yapılı Neolitik çömlek parçası, alttaki: Sivah parlak zemin üzerine ince paralel beyaz çizgi süslü Kalkolitik çömlek parçası
İ. K. KÖKTEN

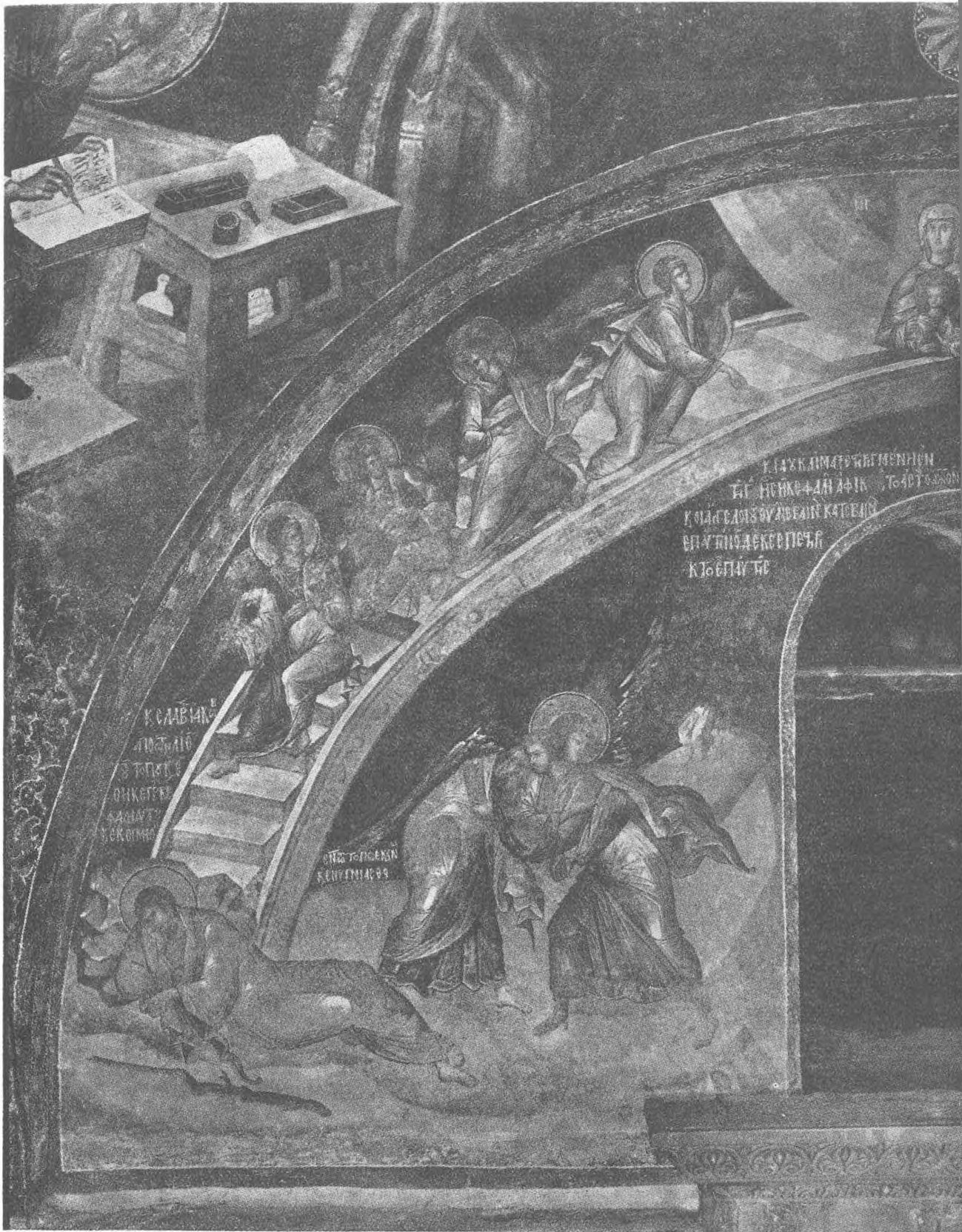

Fig: 1 — Kariye Camii, Istanbul, The Parable of the Sower (Sept., 1957)

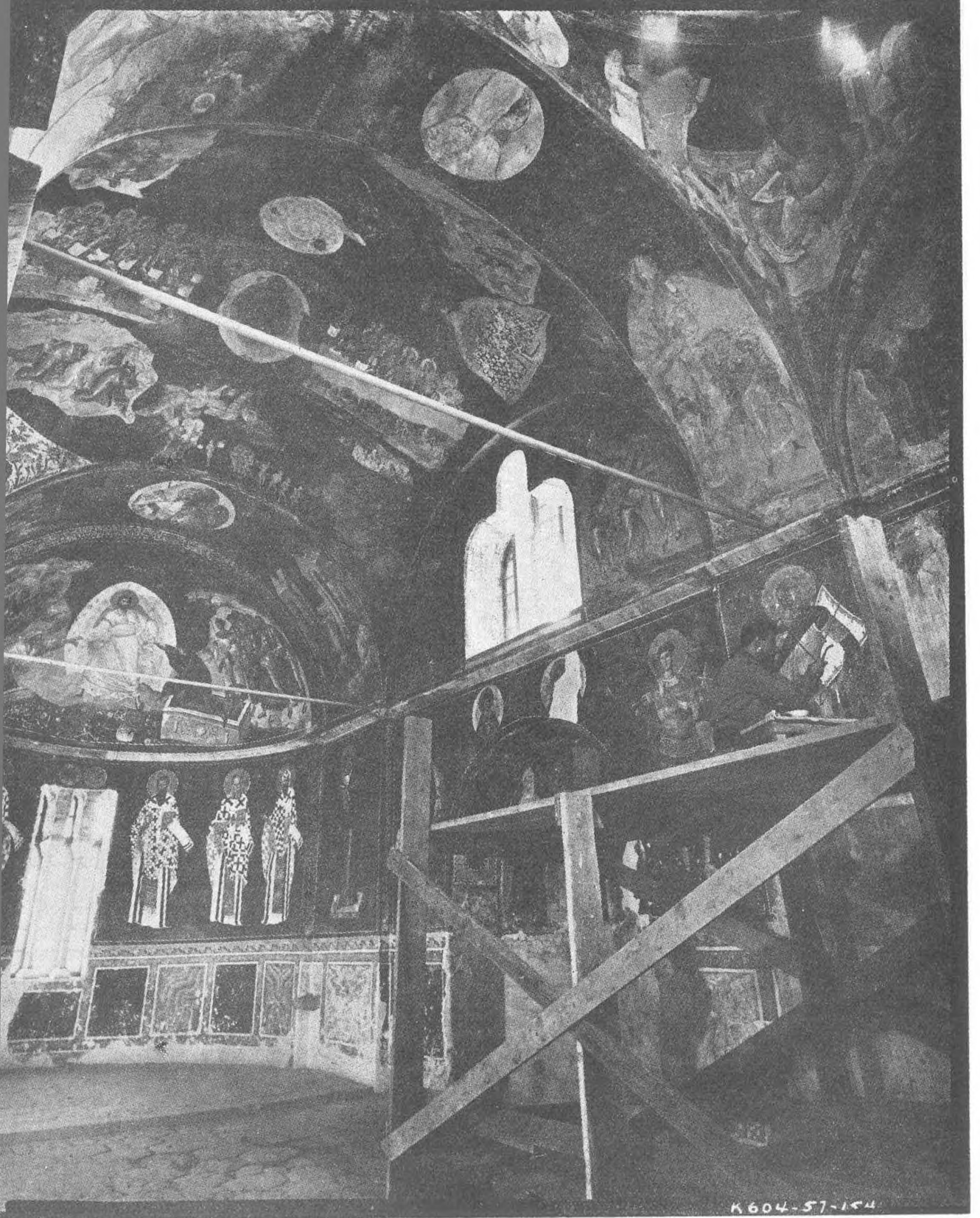

Fig: 2 — Kariye Camii, Istanbul. Fresco of Jacob's Ladder

UNDERWOOD

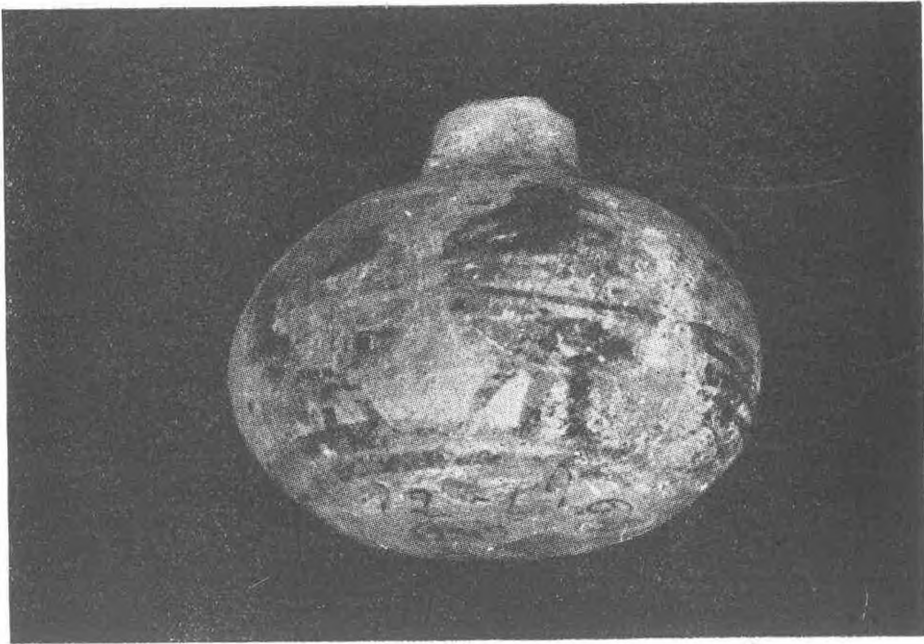

Fig: 3 — Kariye Camii, İstanbul. Mosaic panel in nave

P. A. UNDERWOOD

Şekil: 1

Şekil: 2

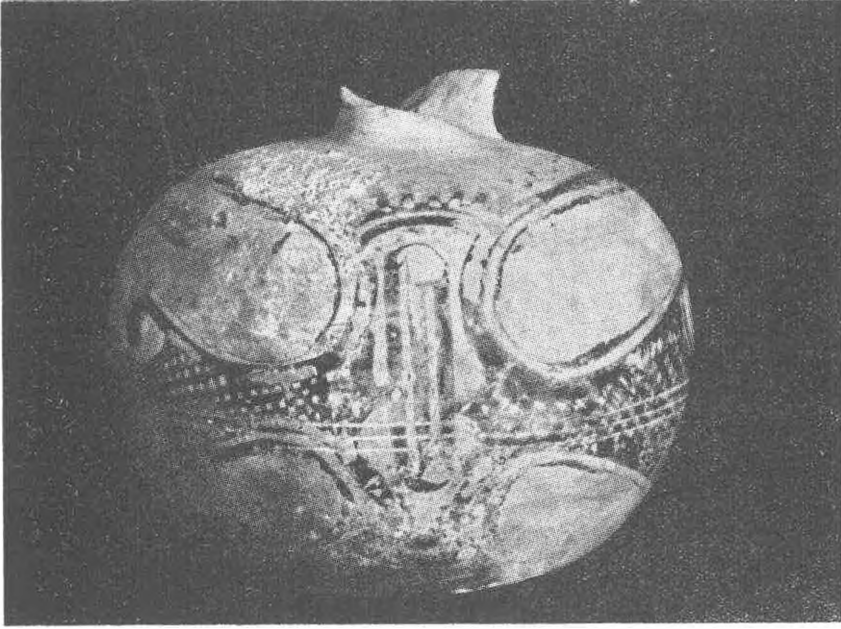

Şekil: 3 a

Şekil: 3 b

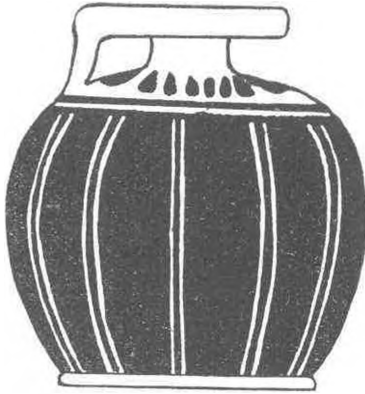
Şekil: 4 a

Şekil: 4 b

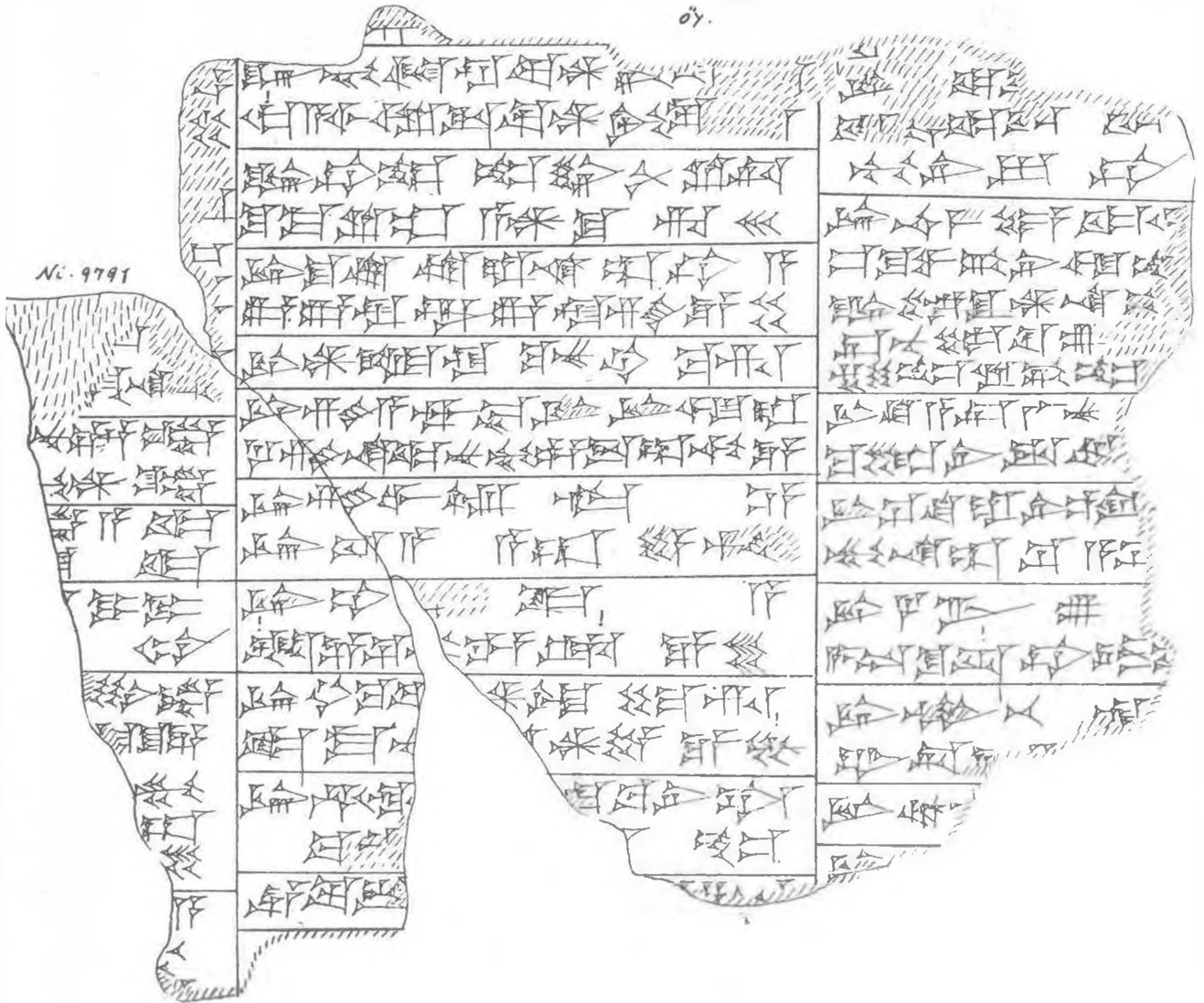
Şekil: 5

Şekil: 6

Nr. 9630 + 9791
öy.

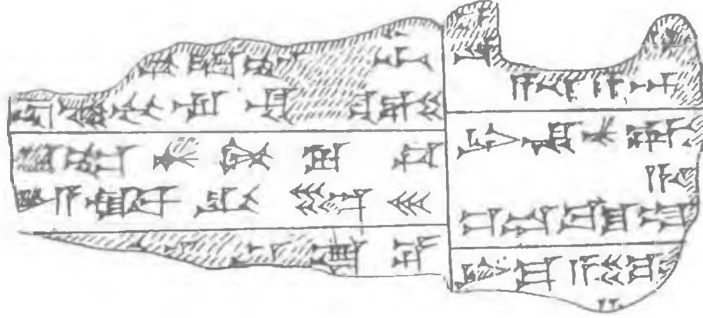
Nr. 9791

Levha: 1

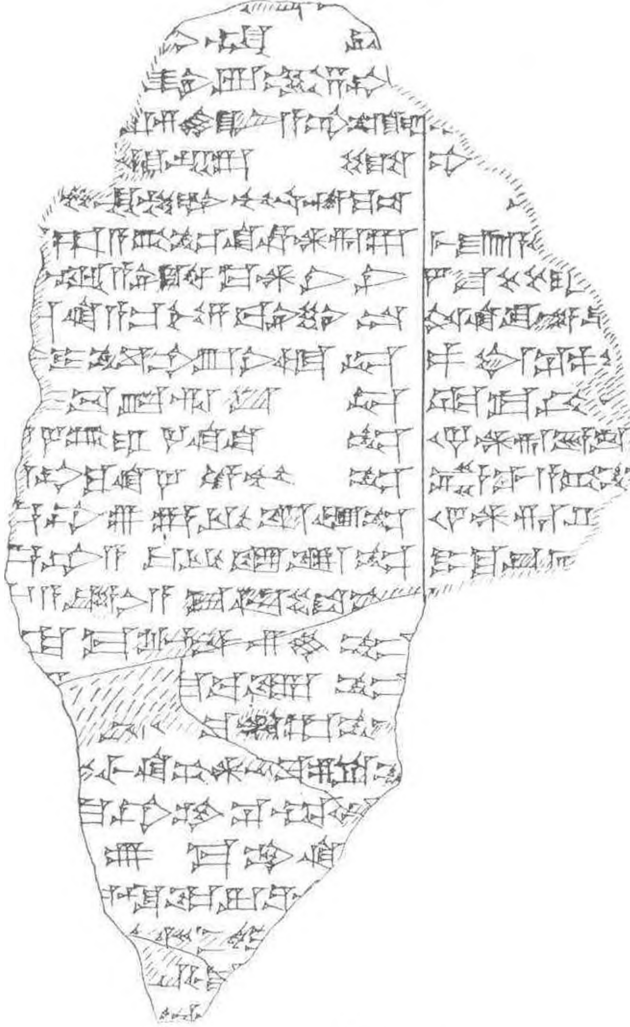
№ 9630+9791

ay

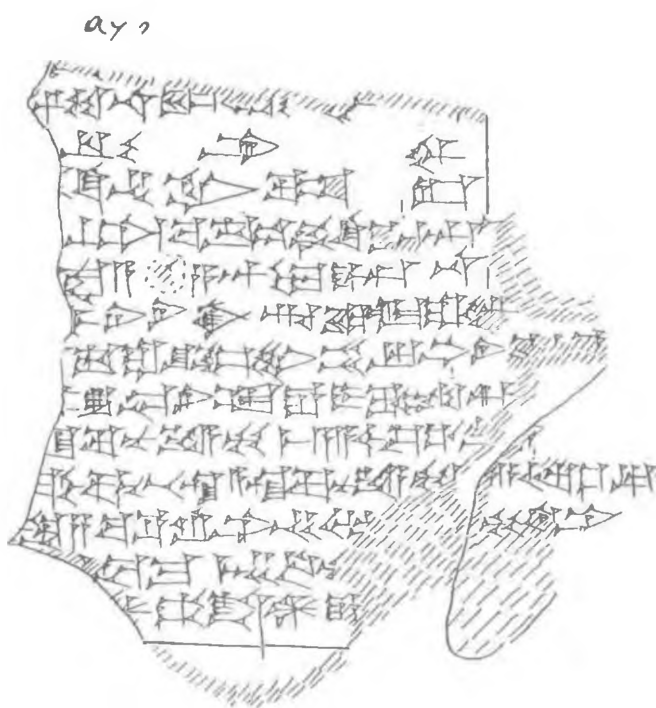
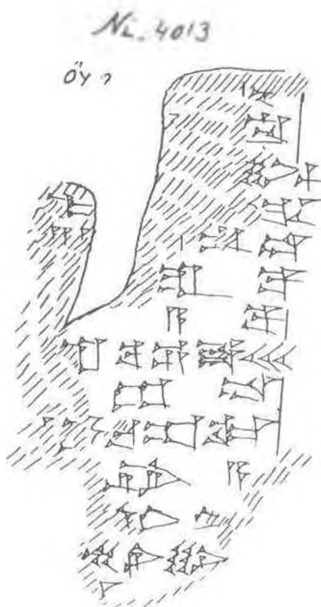

№ 4155

ay

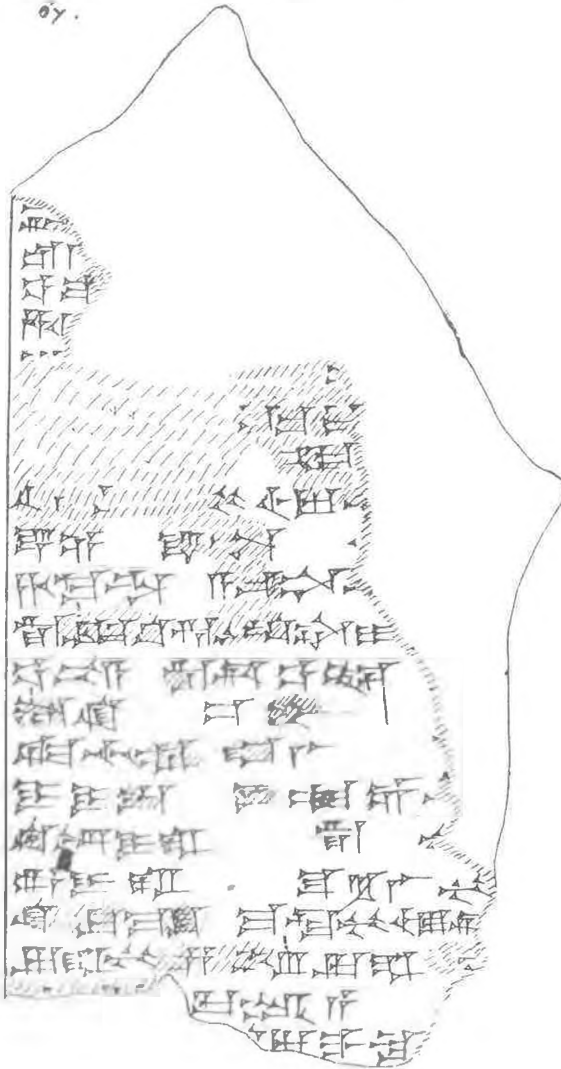
Levha: 2

Levha: 3

№ 4563

07.

№ 4148

№ 4159

*

Levha: 4

ay

Sağ Kenar

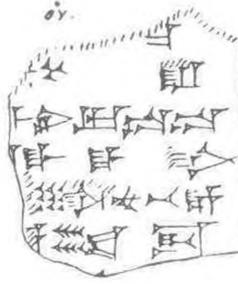
Levha: 5

N. 4116

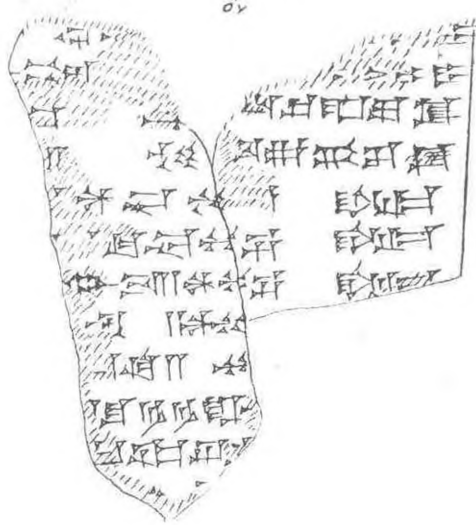
N. 4120

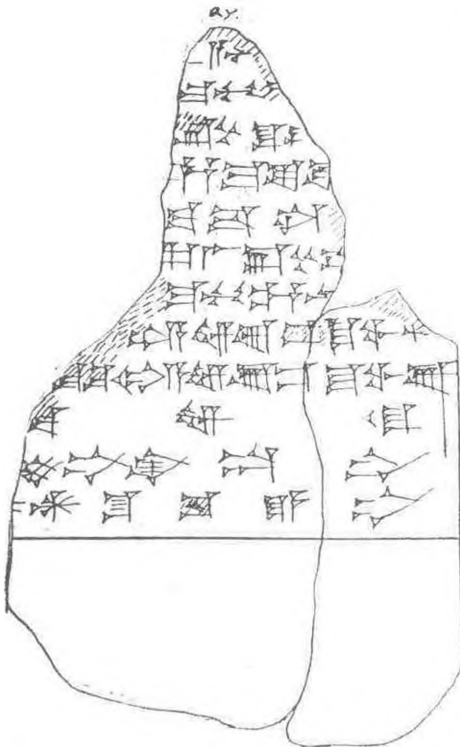
N. 4123

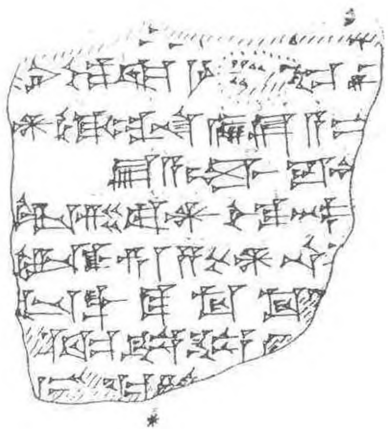
N. 4131

N. 4131

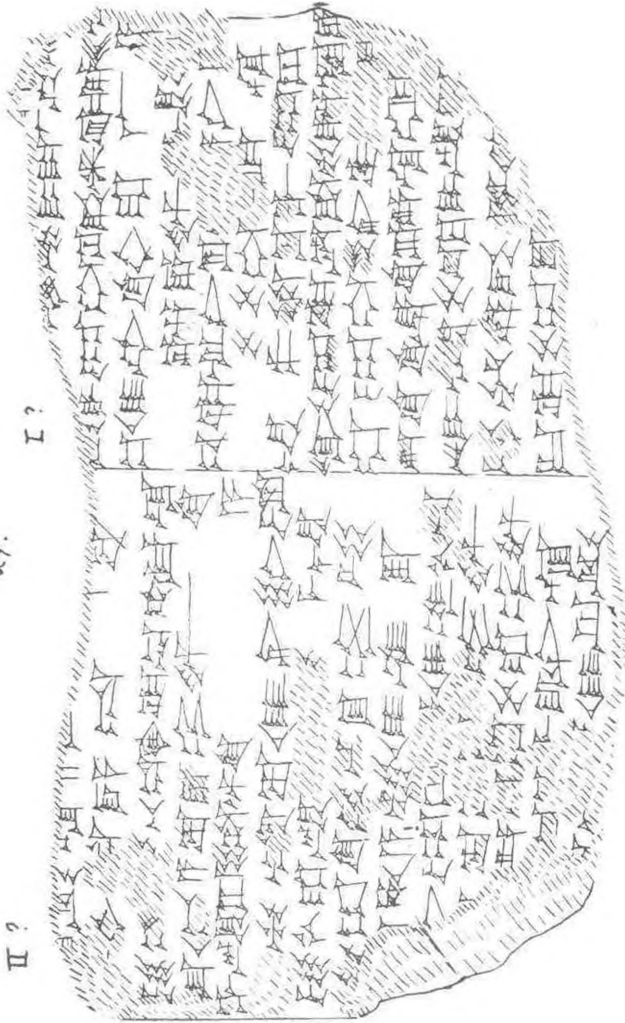
N. 4132

Levha: 6

Nr. 4206

αγ.

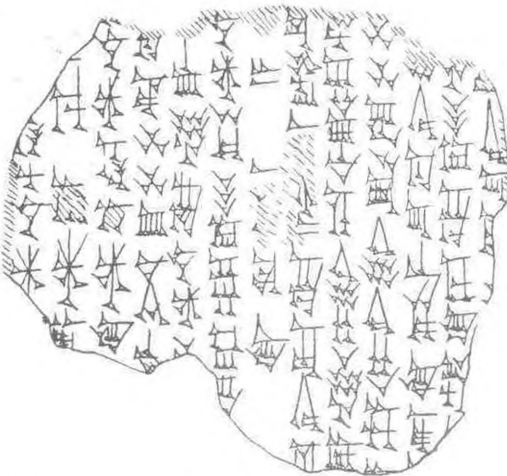
II?

I?

Levha : 7

Nr. 9635

αγ

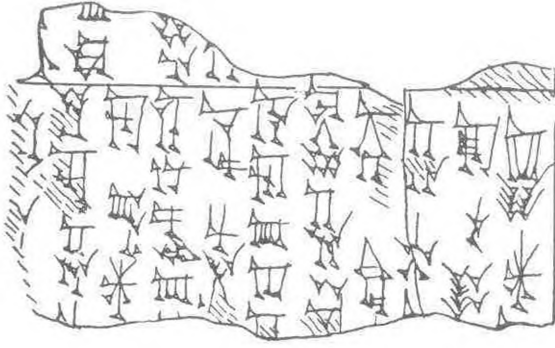
αγ

H. KIZILYAY - M. ÇİĞ

№. 4057

ÖY

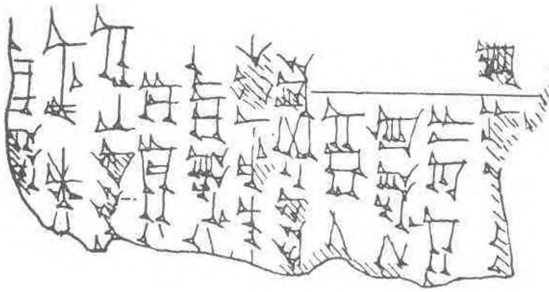

ÖY

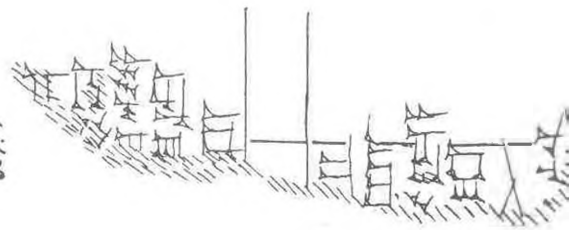

№. 4053

ÖY?

ÖY?

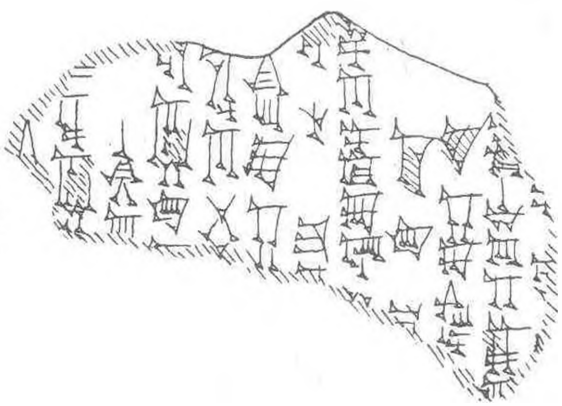

№. 4048

ÖY?

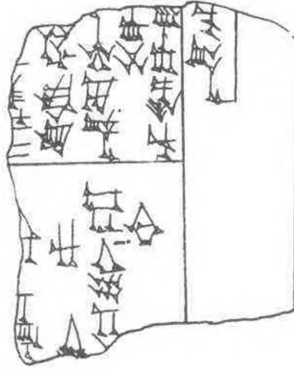
ÖY?

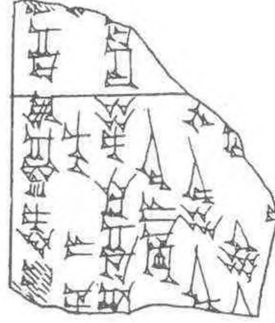
Levha: 8

M. 9666

ÖY ?

ÖY ?

ÖY

Levha : 9

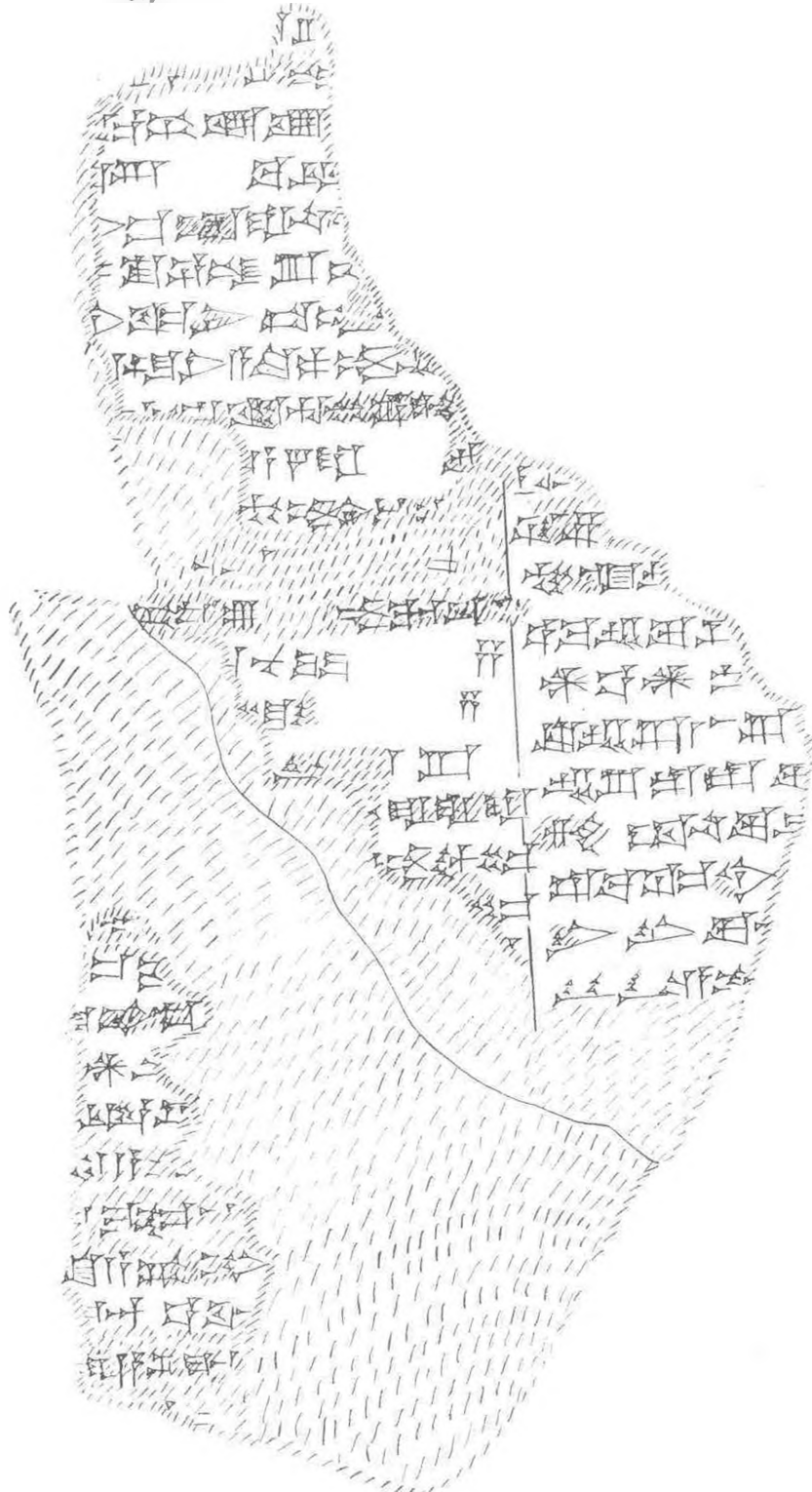
M. 4341

ÖY

№ 4155

ay

Levha: 10

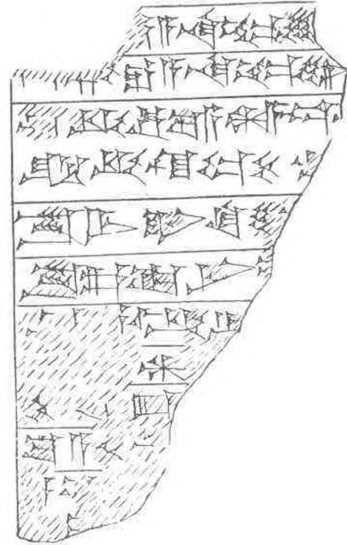
H. KIZILYAY - M. ÇİĞ

Ni. 4074

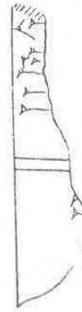

Ni. 4077

Öy

ay

Ni. 4080

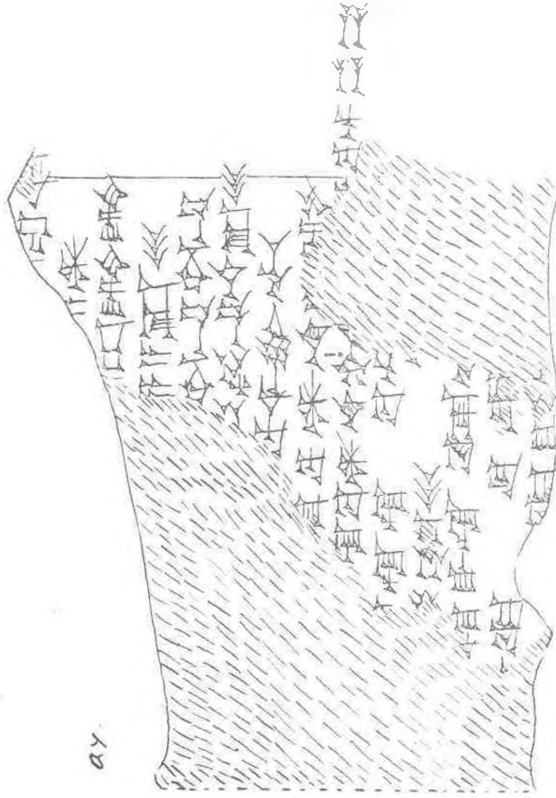
Ni. 4081

Öy

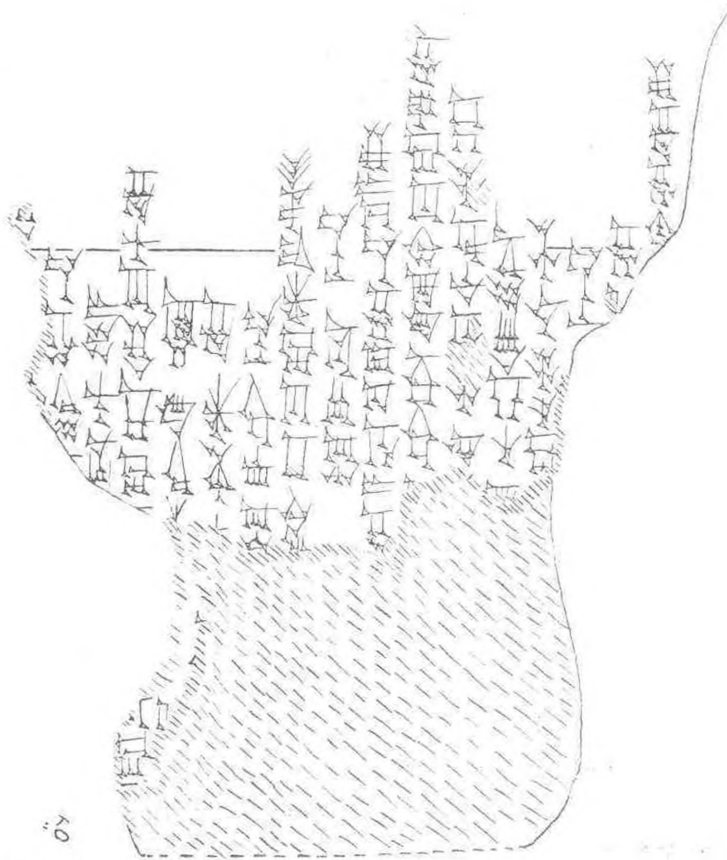

ay

№ 9667

Levha: 12

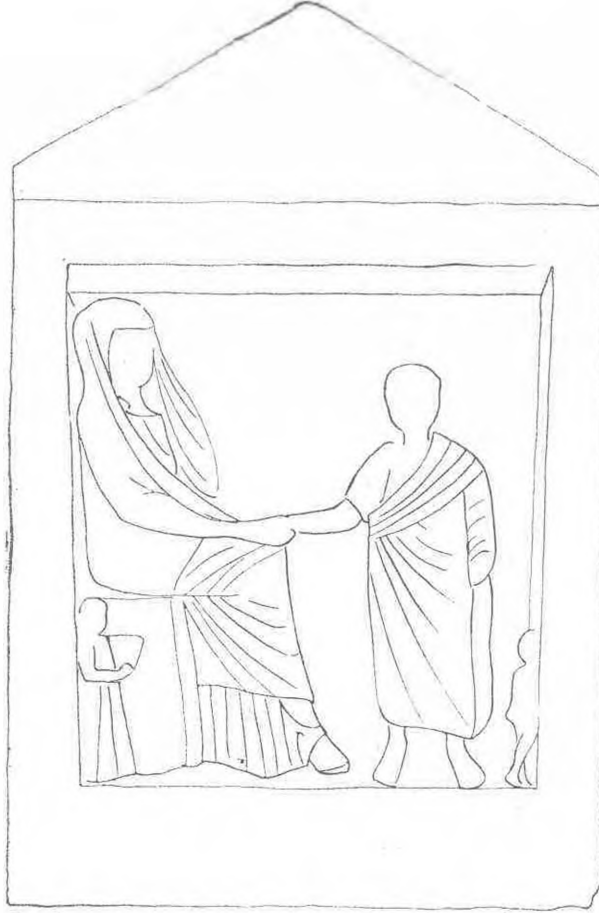
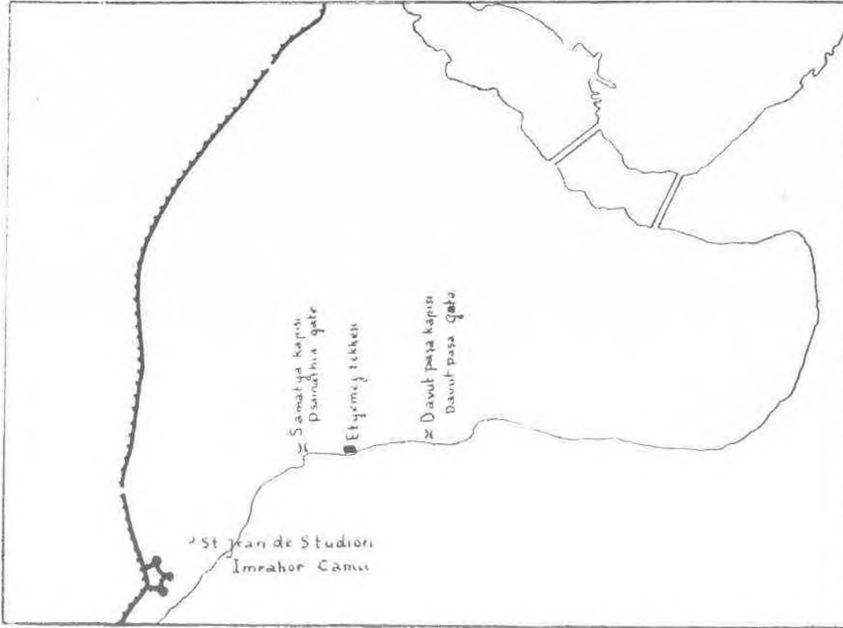

Fig-1

Block 1/2

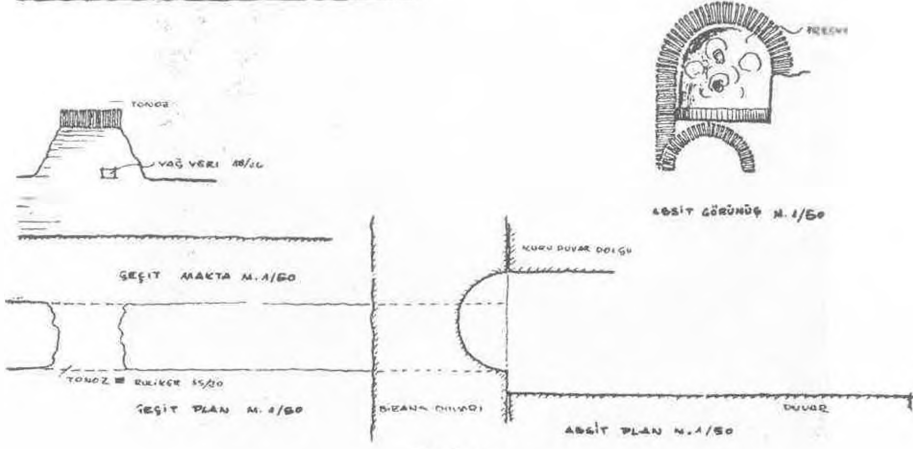
Resim: 1

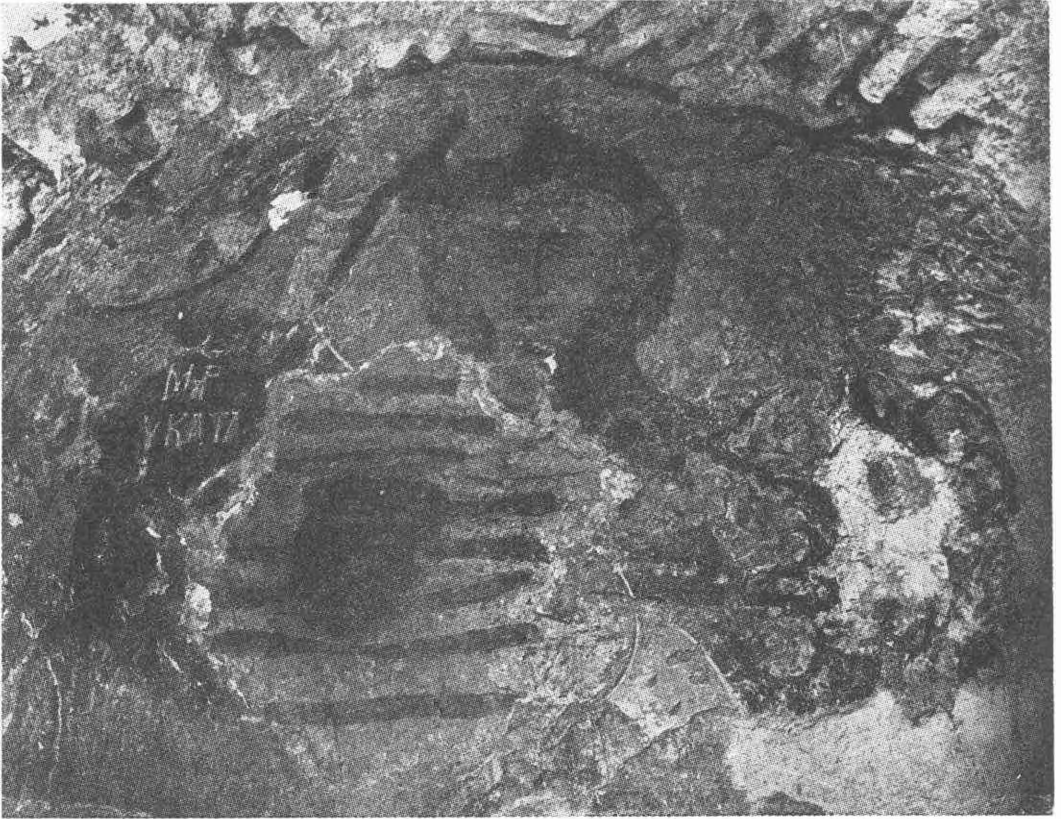
Resim: 2

İSTANBUL ETYENEZDE 1961 BİÇİTİLERİ HAĞI HAÜSÜ
MAFİYATINDA BULUNAN ABSİT VE ŞEŞİT KROKİSİ

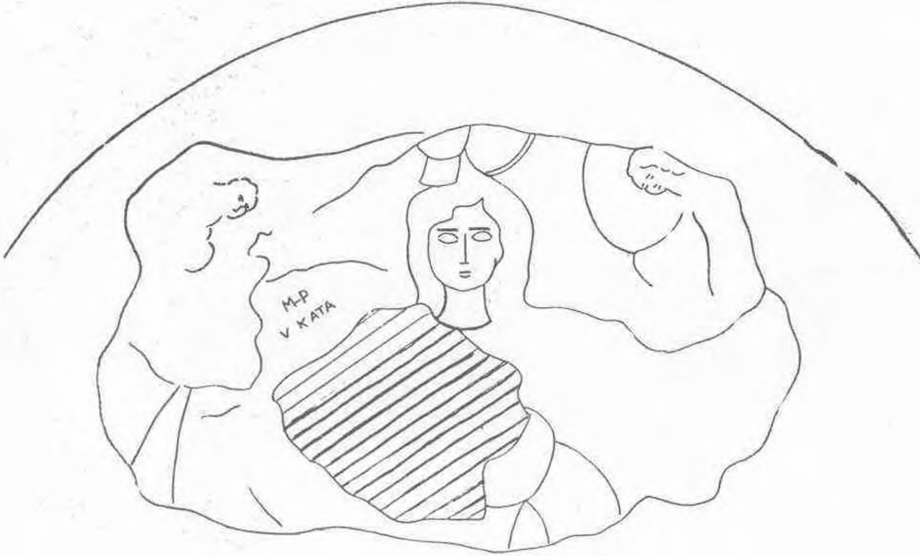
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

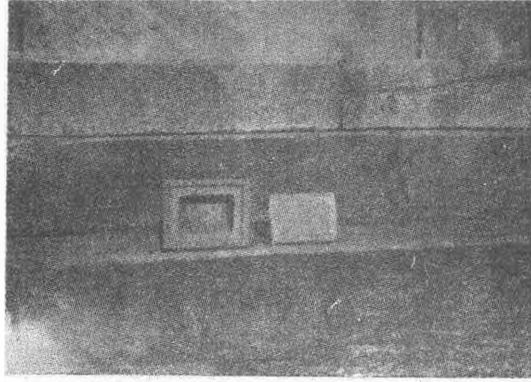
Resim-6
Koyu mavimsi XII asır
Siyah XIV asır

Dark blue XII cent
Black XIV cent

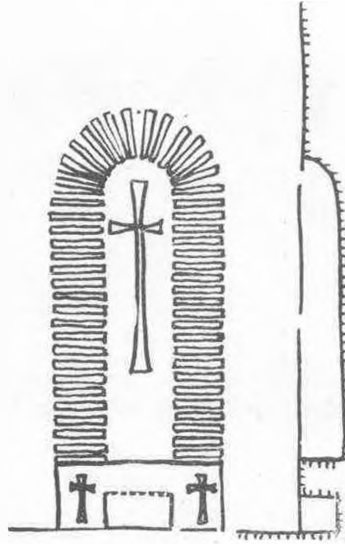
Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Foto: 1

Foto: 2

Foto: 3

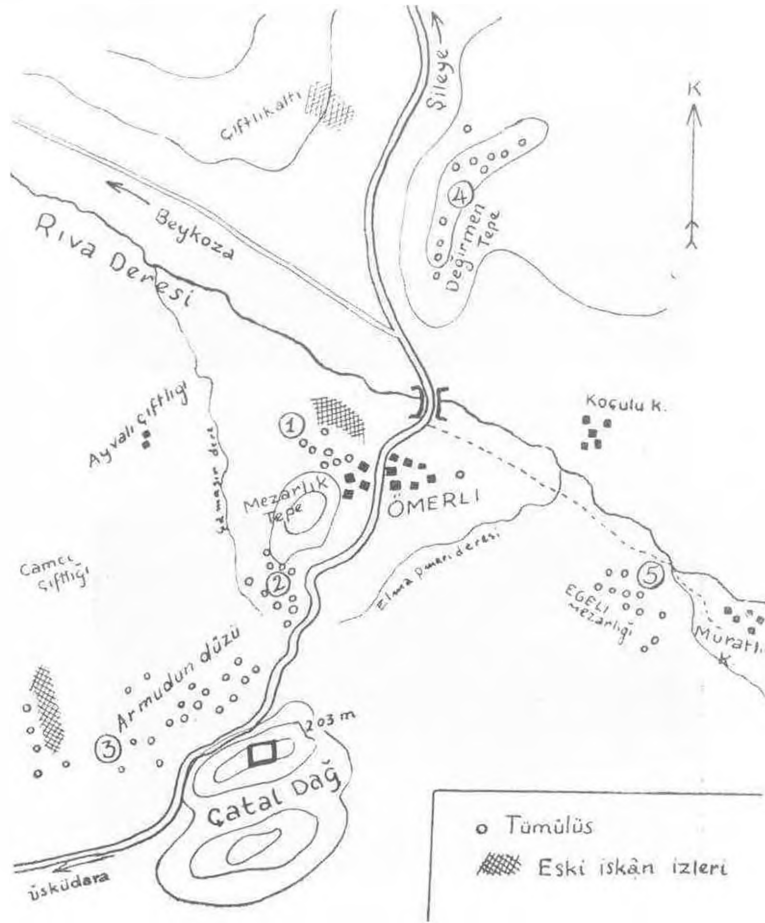

Fig: 1 — Ömerli and the district around it
Ömerli ve civarının krokisi

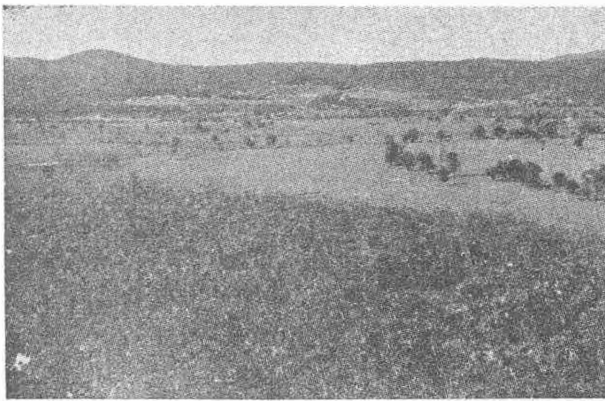

Fig: 2 — Northern view of Ömerli and the district around it
Ömerli ve civarının kuzeyden görünüşü

Fig: 3 — The walls found on the top of Çataldağ in the south of Ömerli
Ömerli'nin güneyindeki Çataldağ zirvesindeki duvarların bir kısmı

Fig: 4 — A tomb opened in the south-west
of Ömerli
Ömerli'nin Güney-Batısında açılan bir tümülüs

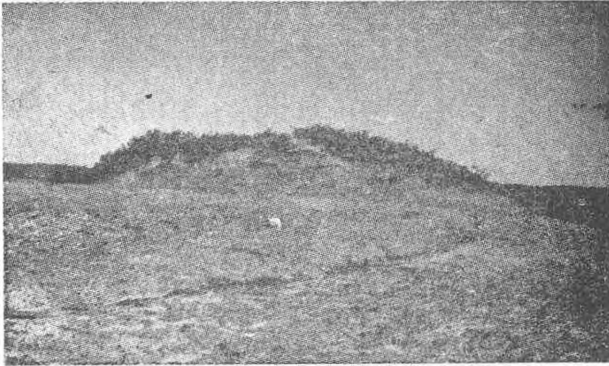

Fig: 5 — One of the tombs found in the
west of Ömerli
Ömerli Köyü batısındaki
tümülüslerden biri

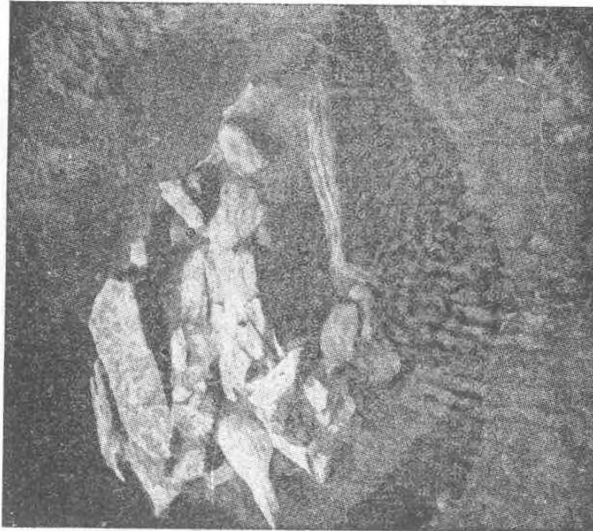

Fig: 6 — The tomb found in the tumulus
shown in fig. 5
Resim 5 de görülen tümülüsde
meydana çıkan mezar

Fig: 7 — The pitchers found in the tombs
Açılan mezarlardan meydana
çıkan testiler

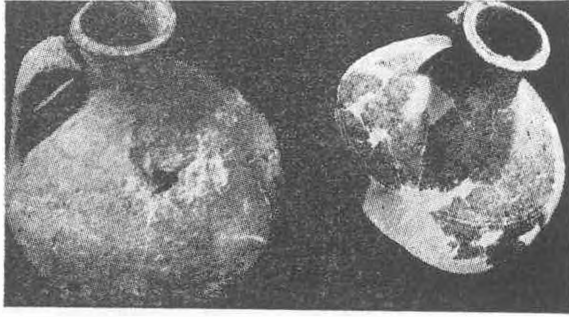

Fig: 8 — Fragments of pitchers found in
the tumulus opened at the place called
"Armudun Düzü"
Armudun Düzü denilen yerde açılan tü-
mülüste bulunan testi parçaları

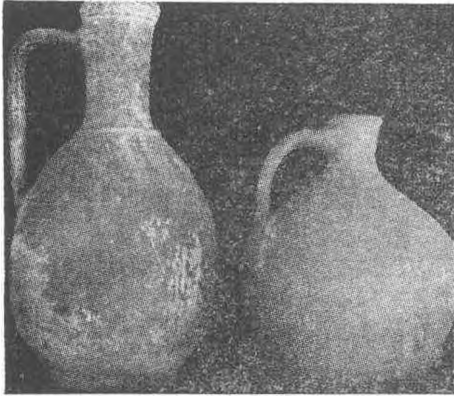

Fig: 9 — Pitchers from the
tumulus of Kızılcaköy, Şile
Şile'nin Kızılca Köyünde açılan
tümülüste bulunan testiler

Fig: 10 — The picthers found
in the Lüleburgaz - Umurca
tumulus in Thrace
Trakya'da Lüleburgaz-Umurca
tümülüünde bulunan testi

Fig: 11 — Mug, found
in the tumulus "T. a."
T. a. tümülüünde
bulunan maşrapa

Fig: 12 — Mug and
perfume bottle found
in Kızılcaköy, Şile
Şile'nin Kızılca Köyün-
de bulunan maşrapa ve
koku şişesi

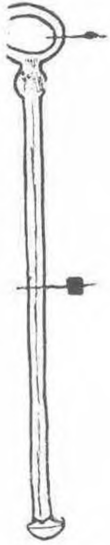

Fig: 13 — Bronz
dropper, found in Kt-
zılcaaköy
Bronz damlalık

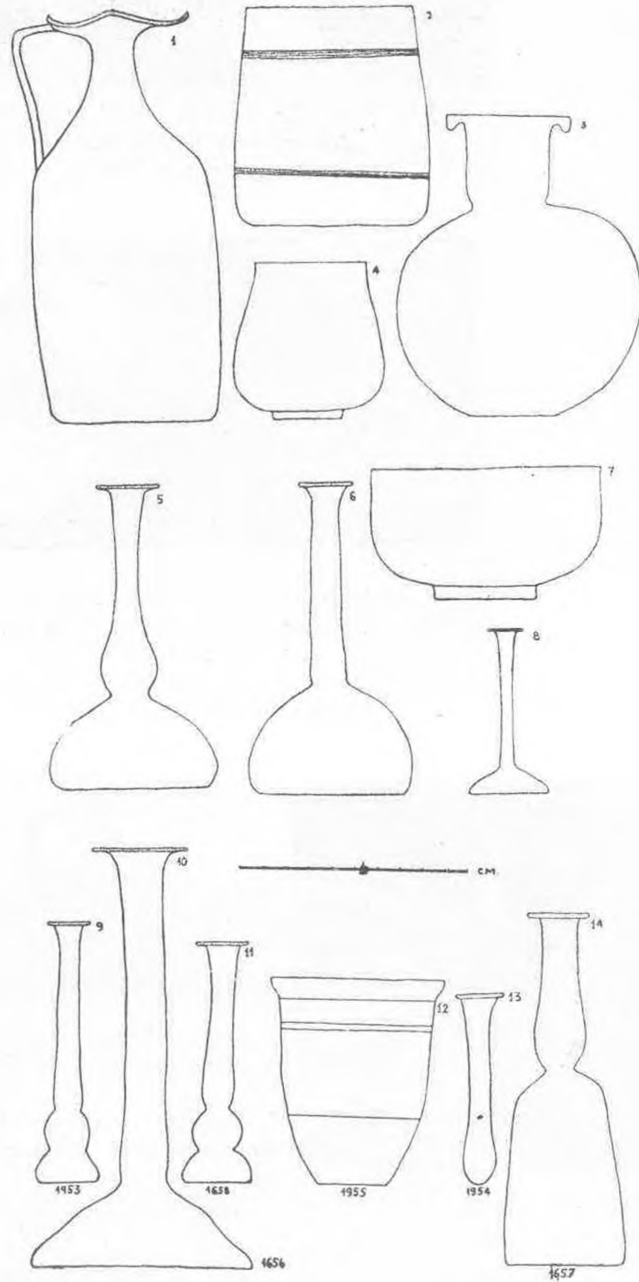
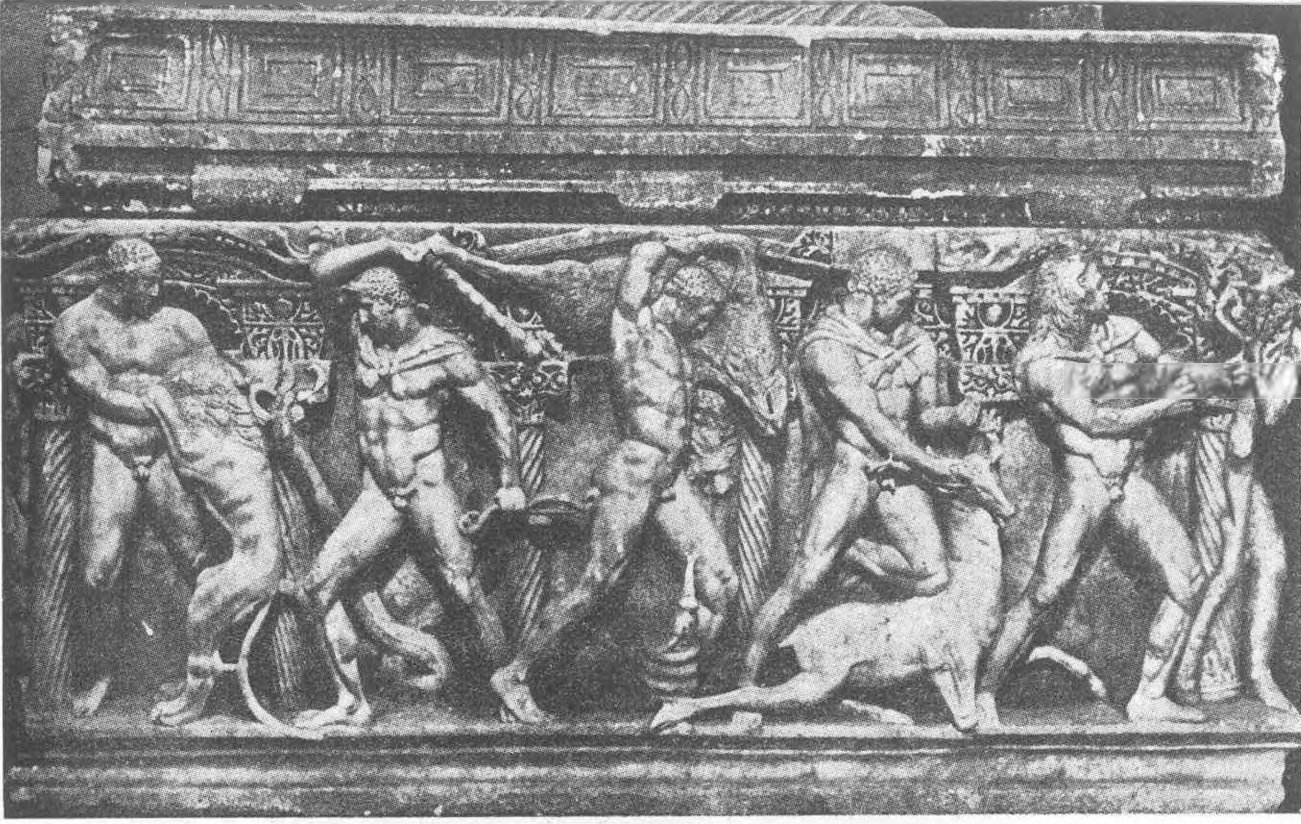
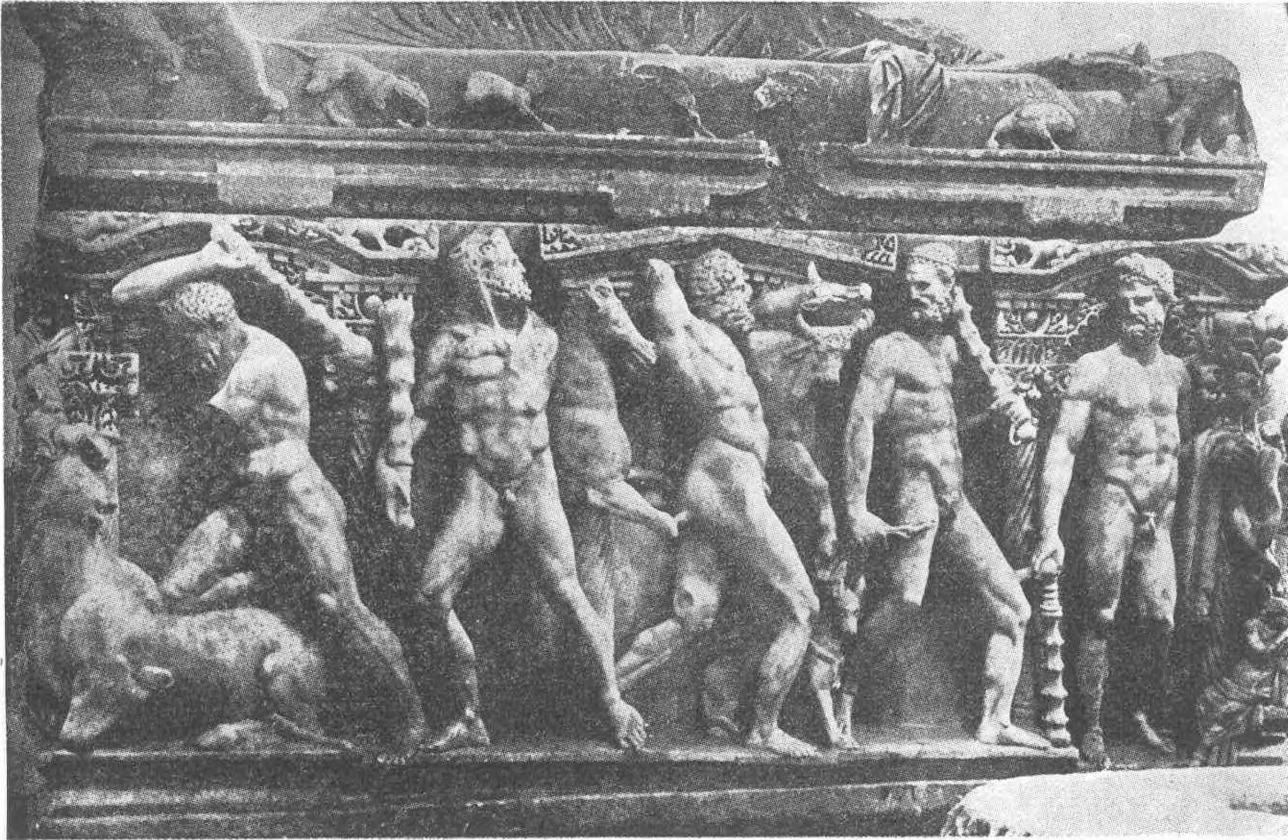

Fig: 14 — The different shapes of the glasware found in the tumuli
Tümülüslerde meydana çıkan cam eşyanın şekilleri

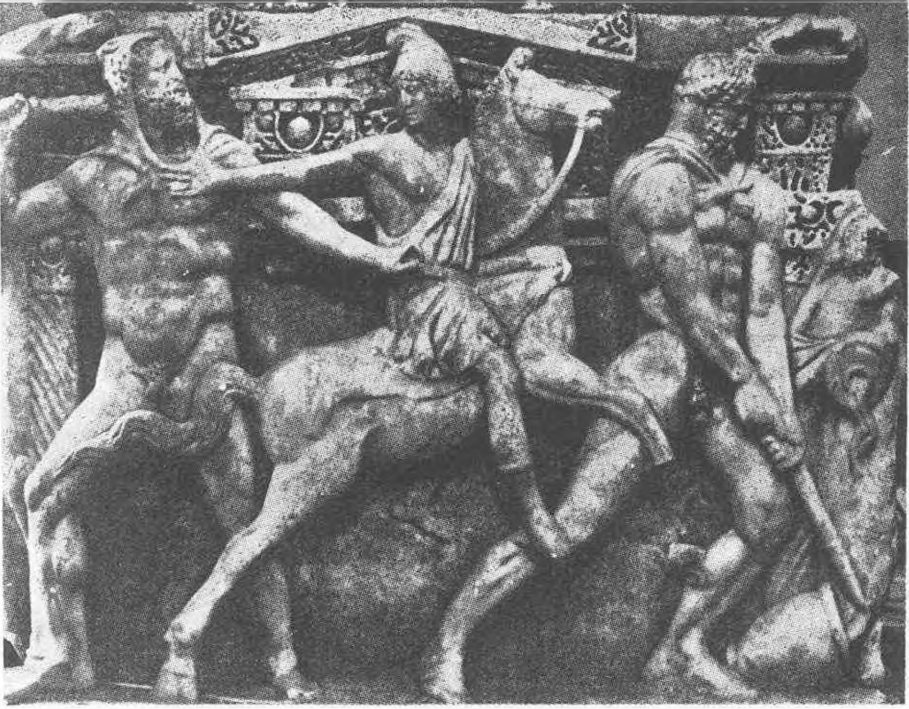

Resim: 1

Y. BOYSAL

Resim: 2

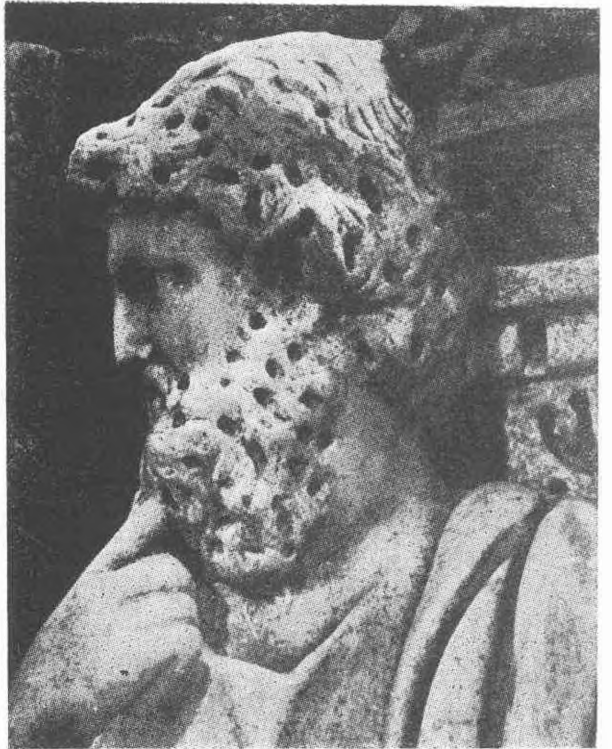
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5a 5b

Resim: 6-7